

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

РИЖЕВА Н. О.

**ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ГЕНДЕРНИХ РЕАЛІЙ У СВІТОВІЙ
ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІЇ**

Навчально-методичний посібник

Миколаїв 2021

Рецензенти:

Сергійчук В. І., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Синявська Л. І., докторка історичних наук, професорка, професорка кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

*Рекомендовано до друку вченою радою МНУ імені В.О. Сухомлинського
(протокол № 18 від 31.05.2021 р.)*

Навчально-методичний посібник містить конспективний виклад матеріалів за гендерною проблематикою. Провідні акценти гендерних реалій відтворено на засадах історичних трансформацій. Означений контекст визначається у соціально-політичній, економічній, правовій сферах. З'ясовано шляхи подолання гендерних стереотипів і можливості реалізації завдань гендерної рівності, інтеграції відповідних підходів у майбутній професійній діяльності, формуванні міжстатевої культури відносин. Матеріал структуровано відповідно до чинних вимог програми курсу.

Видання адресоване викладачам і здобувачам вищої освіти у процесі опанування ними курсів «Соціально-рольовий статус чоловіка і жінки в історії», «Трансформаційні процеси гендерних реалій у світовій та вітчизняній історії».

Рижева Н. О. Трансформаційні процеси гендерних реалій у світовій та вітчизняній історії. Миколаїв. 2021. 196 с.

ISBN 657-345-978-345-4

УДК 305:94 (100+477) (075.8)

ББК 60.542.2я73

Р 49

Рижева Н. О., 2021

ЗМІСТ

Вступ	4
Навчально-тематичний обсяг дисципліни	9
Матеріали до лекцій	16
Тематика семінарських занять	80
Питання до самостійної роботи	92
Тематика індивідуальних навчально-дослідних завдань (дистанційна форма роботи)	100
Перелік вибірових практичних завдань для самостійної роботи (дистанційна форма роботи)	107
Питання до підсумкового контролю	119
Орієнтовний перелік тестових питань	123
Глосарій	130
Методично-інформаційний блок	137
Додаток	154
Джерела та література	190

ВСТУП

На початку ХХІ ст. трансформаційний контекст гендерних реалій за історичною парадигмою не тільки увійшов до сфери гуманітарного знання, а й став актуальною проблематикою навчальних курсів у вищій школі. Поглиблена увага до названої проблеми є свідченням перегляду уявлень про взаємовідносини статей, що відбувся останнім часом, визнання їх як форми соціальної організації суспільства, а не аспекту локального людського буття.

Навчально-методичний посібник «Трансформаційні процеси гендерних реалій у світовій та вітчизняній історії» має допомогти здобувачам вищої освіти – магістрам, переосмислити складний соціокультурний процес вироблення суспільством відмінностей жіночих та чоловічих культурних ролей, поведінки, ментальних та емоційних характеристик. Визначити нові акценти у процесі поглибленого вивчення історії формування системи «нормативних жіночих та чоловічих» ролей, що транслуються у суспільстві через систему домінування та підпорядкування. Відповідно до наявних підходів вводиться поняття «гендер» не тільки як нова теорія у соціальному і гуманітарному знанні, а й як принципово нова наукова парадигма, що передбачає перегляд та кристалізацію соціально-політичних уявлень та культурно-духовних цінностей.

Теорія гендеру, концентруючи ідеї соціально-гуманітарних наук, що вивчаються в наш час різними науковими та навчальними дисциплінами, трансформує їх у принципово новий підхід до аналізу розвитку людської цивілізації й культури. Це дозволяє говорити про *міждисциплінарність* названого підходу, його зорієнтованість на поглиблення змісту навчальних дисциплін гуманітарного та суспільного спрямування. Включення гендерного компоненту до предметної сфери окремих дисциплін соціально-гуманітарного спрямування дозволяє відійти від *андроцентричності* – уявлення, що тільки чоловіча модель є нормативною в світосприйнятті та визначити роль жінок у історичній ретроспективі розвитку суспільства.

Навчально-методичний посібник «Трансформаційні процеси гендерних реалій у світовій та вітчизняній історії» зорієнтовано на магістрів у межах навчальних програм циклу педагогічно-гуманітарної підготовки. Курс спрямований як на поглиблення знань, набутих здобувачами вищої освіти в результаті слухання базових дисциплін так й на узагальнення та систематизацію провідних теоретичних розробок за гендерною парадигмою. У процесі вивчення курсу визначено, дискусійні питання та залучено до обігу матеріали, що відтворюють проблемний контент соціально-рольових відносин у суспільстві. Виклад провідних теоретичних розробок вводить здобувачів вищої освіти у сферу гендерного аналізу та спонукає до критичного мислення.

Мета навчального курсу – усвідомлення сутності трансформаційних процесів соціально-рольової поведінки жінки і чоловіка за гендерними реаліями в історії та формування гендерної свідомості вільної від статево-рольових стереотипів окреслення типових рис визначальних для професійної педагогічної діяльності.

Завдання курсу:

- формування комплексного розуміння механізмів функціонування та трансформації гендерної системи у світовій та вітчизняній історії
- здобути практичні навички критичного визначення гендерних реалій у площині соціокультурного середовища: соціально-економічних, політико-правових, релігійних, мовних, масово-інформаційних засад.
- формування навичок використання основ гендерних знань у майбутній професійній діяльності
- сформувати знання про можливості і засоби досягнення гендерної рівноваги у суспільстві.
- розкрити, відповідно до історичного поступу, способи функціонування у суспільстві в цілому та на рівні повсякденних практик жіночих і чоловічих: стереотипів, ідентичності та ін.;

В результаті засвоєння дисципліни здобувач вищої освіти повинен оволодіти такими компетентностями:

I. Загальнопредметні:

здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу на основі логічних аргументів та перевірених фактів;

здатність застосовувати способи і методи навчання, методи самоосвіти задля оволодіння сучасними знаннями;

знання ресурсів, доступних для проведення історичного дослідження, включаючи ті, що базуються на ІКТ та здатність доцільно їх використовувати в обсязі, необхідному для здійснення професійної науково-дослідницької, педагогічної діяльності;

дотримання етичних принципів як з точки зору професійної чесності, так і з точки зору розуміння можливого впливу досягнень історичної науки на соціальну сферу;

здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного, демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні;

усвідомлення проблематики рівних можливостей у суспільстві, зокрема її соціальних, гендерних, расових, національних та вікових аспектів;

II. Фахові:

готовність ставати активними суб'єктами історичного пізнання та всебічно осмислювати соціо-культурні реалії крізь призму категорії гендеру;

здатність до критично аналізу в процесі визначення зв'язків в історичних подіях минулого на підставі наявних гендерних реалій певного часу;

готовність знаходити, аналізувати та застосовувати в практичній діяльності сучасні методики та технології, щодо реалізації гендерної політики в Україні;

усвідомлення проблематики рівних можливостей у сучасному світі, зокрема гендерних реалій у розвинутих демократичних та перехідних суспільствах;

здатність ідентифікувати, формулювати та розв'язувати проблеми на підставі дотримання принципів гендерної паритетності в професійній діяльності;

здатність застосовувати сучасні способи і методи оволодіння знаннями, використовувати методологічні підходи до пізнання гендеру в міждисциплінарному форматі.

Це сприятиме подоланню патріархальних світоглядних орієнтирів, зміні андроцентричних стандартів та патріархальних підходів до визначення традиційних ролей жінки та чоловіка як на індивідуальному, так і на громадсько-політичному рівні.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми здобувачі вищої освіти повинні **знати**:

- зміст основних гендерних понять та категорій, взаємозалежність і взаємовідношення цих знань;
- головні принципи сучасної гендерної політики в Україні та світі;
- інтелектуальні, пізнавальні, емоційні, творчі, комутативні та мовні жіночі і чоловічі особливості;
- теоретичні знання про основні етапи розвитку і становлення теорій гендеру;
- специфіку входження жінок та чоловіків у професійну педагогічну діяльність.

Вивчення навчального курсу забезпечує **оволодіння вміннями**:

- використовувати у своїй професійній діяльності методологію гендерного підходу для вирішення різного класу професійних задач;
- формувати вільну від стереотипів свідомість аудиторії, з якою вони працюють;

- застосовувати отриманні знання в освітній та науково-дослідній роботі;
- оцінювати соціальні та культурні явища з позицій рівності жінки і чоловіка;
- вирізняти та критично аналізувати на підґрунті «гендерної оптики» соціокультурні реалії історичного минулого;
- формувати нестереотипні уявлення про роль жінок і чоловіків у суспільному житті та політиці.

володіти:

- навичками побудови професійно-міжособистісних відносин на засадах гендерної свідомості та толерантності;
- основами ефективного використання в різних видах професійної діяльності здобутків сучасної суспільно-гуманітарної думки для всебічного осмислення соціокультурних реалій крізь призму категорії гендеру;
- уявленнями про можливості зміни соціально-рольового статусу жінки і чоловіка, що виникають із зміною традиційних гендерних стереотипів у сучасному українському суспільстві;
- навичками відстеження порушень гендерної рівноваги, прав і можливостей обох статей в різних сферах людської життєдіяльності.

Навчально-тематичний обсяг дисципліни

Кредит 1. Історична генеза світогляду про права людини та забезпечення рівності жінки і чоловіка. Гендер як соціокультурне явище

Тема 1. Базисні засади та взаємозв'язок ідеології демократичного суспільства і гендерної рівності

Історична генеза реалізації принципу рівних прав і можливостей. Проблема прав людини як висхідна у формуванні сучасної ідеології та політики. Права жінок у контексті прав людини. Вплив європейських та світових організацій на формування гендерної політики: Ради Європи, Європейського Союзу, ООН.

Ідея становлення національних установ та основні вимоги до них. Функції національних установ, їх роль та завдання. Основні типи національних механізмів забезпечення рівності прав людини. Сучасні вимоги до інституційних національних механізмів. Особливості формування національних механізмів в Україні. Комплексний підхід до проблеми рівності та нова роль національного механізму.

Знання про гендер як навчальна дисципліна. Науково-методологічні та методичні основи вивчення гендеру. Поняття гендеру: багатоваріантність і специфіка визначень.

Конструктивно-перетворюючий вплив знань про гендер на історичний розвиток суспільства, гендерний вимір людського розвитку. Індекс розвитку з урахуванням гендерного фактору.

Тема 2. Проблема статі в соціально-гуманітарних науках: історична генеза концепцій

Проблема соціально-рольового статусу жінки і чоловіка у дофілософських джерелах. Філософська рефлексія статі: егалітарні ідеї «Держави» Платона; ідея природної ієрархії статей у Арістотеля. Ранньохристиянська рецепція статі. Євангельське розуміння рівності та її трансформація в роботах Отців Церкви. Питання статі в контексті ренесансного гуманізму. Ідея Т. Гоббса про природну рівність жінок і

чоловіків. Теорія Ж.-Ж. Руссо статевого диморфізму: «раціональний» чоловік та «емоційна жінка». Рефлексія проблеми статі у І. Канта. Подолання статевої односторонності в філософії німецького романтизму. Дихотомія гегелівської філософії права – чоловічого/жіночого та публічного/приватного. Проблема статі в історії: ідея культурно-історичної конструкції статі. Вплив ліберальних, марксистських, психоаналітичних теорій на розвиток теорії гендеру.

Тема 3. Соціальні норми і гендерні розбіжності в історії.

Жіночий рух як закономірний етап суспільних змін

Політичні та соціально-економічні реалії в Європі та Північній Америці кінця XVIII – XIX ст. та їх вплив на зміни суспільного становища жінок та чоловіків. Економічні зміни і залучення жінок до промислового виробництва. Форми дискримінації жінок у XIX ст. Моделі шлюбно-сімейної поведінки. Реальні можливості освіти жінок.

Ідеали демократії, егалітаризму та їх вплив на формування жіночого руху. Жіночий рух як самостійний феномен суспільно-політичного життя XIX – XX ст. Основні типи жіночих організацій: культурно-просвітні, феміністичні, профспілкові, партійні та ін. Рух суфражисток та його історичні здобутки. Національні відмінності у моделях жіночих рухів. Жіночий рух в Україні – історія, типологія, регіональні відмінності.

Становлення феміністського руху та цього ідеологія. Три хвилі фемінізму. Перша хвиля фемінізму: ідейні витоки фемінізму (раціоналізм XVIII ст.), лібералізм, соціальні утопії та романтизм XIX ст. Друга хвиля фемінізму: лібералізм як чинник формування політичної стратегії фемінізму. Проблеми соціально-політичної солідарності та національної ідентичності в ідеології фемінізму. Виокремлення ідеології фемінізму з ідеологій лібералізму, соціалізму, радикалізму та націоналізму впродовж XIX – на початку XX ст.

Становлення та розвиток феміністичних ідеологій в Україні. Фемінізм і націоналізм. Особливості розвитку феміністичної теорії на західно-українських землях та в Наддніпрянській Україні.

Фемінізм у ХХ – на початку ХХІ ст. Діалектика гендерного підходу і фемінізму. Сучасний стан міжнародного жіночого руху – здобутки та завдання.

Кредит 2. Соціокультурні чинники конструювання гендеру

Тема 4. Гендерні ролі та стереотипи у суспільстві. Гендерна соціалізація та ідентичність

Витоки та форми функціонування гендерних стереотипів: міфи і реальність соціально-рольового статусу жінки і чоловіка в історії. Історичні та етнокультурні характеристики уявлень про фемінність і маскуліність. Дослідження гендерних відмінностей та їх результати. Інтелектуальні та соціально-психологічні характеристики жінок і чоловіків, що переважає – відмінності чи подібність.

Сучасні уявлення про типові характеристики жінок і чоловіків. Наявність гендерно-рольових стереотипів у громадській думці. Гендерні ролі та прояви соціальної нерівності. Уявлення та характеристика ролей жінок і чоловіків в українському суспільстві.

Джерела та засоби гендерної соціалізації. Поняття гендерної ідентичності. Основні агенти гендерної соціалізації: сім'я, академічні та неформальні шкільні субкультури, вуз, армія, інші. Основні етапи становлення гендерної ідентичності. Форми підпорядкування суспільним гендерним нормам: конформізм, інтерналізація, ідентифікація. Механізми засвоєння рольової моделі: диференційне підсилення та наслідування.

Тема 5. Гендерні взаємини в родині. Розподіл сучасного ринку праці за статтю

Еволюція форм сім'ї на різних етапах людської історії. Гендерні відносини у сім'ї: патріархатна та егалітарна. Розподіл обов'язків у родині.

Модель сімейного консенсусу. Домогосподарка – «одна кар'єра на двох». Взаємозв'язок професійної та домашньої сфер діяльності.

Материнство та батьківство як соціокультурні феномени. Соціальні та психологічні особливості взаємовідносин: мати – донька, мати – син, батько – донька, батько – син. Соціально-економічні причини розлучень і конфліктів у сім'ї. Задоволеність шлюбним життям у жінок і чоловіків. Домашнє господарство як економічна одиниця. Рішення про шлюб / розлучення та його економічне обґрунтування. Економічна влада та розподіл обов'язків у сім'ї. Проблема неоплачуваної домашньої праці та її економічної оцінки. Поняття «ціни дитини». Економічні витрати на виховання дитини та проблема низької народжуваності. Статусно-рольова структура сучасної української сім'ї.

Соціальні відносини жінок і чоловіків як предмет економіки. Зайнятість та безробіття жінок і чоловіків на ринку праці. Поняття трудової мотивації та статі. Гендерні стереотипи у економічних реаліях України. Економічні зв'язок між оплачуваною та неоплачуваною працею. Причини гендерної нерівності в оплаті праці. Політика соціальної допомоги працюючим жінкам та їх ефективність. Гендерні особливості безробіття. Жіноче безробіття як соціальна проблема. Економіка виживання та неформальна зайнятість жінок та чоловіків.

Міжнародний досвід антидискримінаційного законодавства на ринку праці. Інвестиції в людський капітал (жінок і чоловіків) як реальна причина нерівності в оплаті праці. Наслідки нерівності в оплаті праці: фемінізація бідності. Глобалізаційні процеси та їх економічні реалії для чоловіків та жінок. Особливості трудової міграції жінок і чоловіків за кордон: можливості та небезпеки. Гендерні реалії та проблема статусу жінок в українській економіці.

Тема 6. Гендерні відмінності у мовленні. Гендер у масовій культурі та медія-просторі.

Історичний контекст формування культури мовлення. Роль гендеру у створенні мовної картини світу. Маскулінні та фемінні мовленнєві стратегії: поняття гендерлекту. Мовний сексизм – дискримінаційне зображення статей. Мовне зображення чоловіка як норми, а жінки як відхилення від норми. Ігнорування і «замовчування» жінок. Лексичні лакуни: другорядність та меншовартість слів жіночого роду. Сексизм у різних видах текстів та сферах використання мови. Особливості прихованого сексизму у мові. Сучасна мовна політика в Україні: пошуки недискримінаційної мови.

Мовний аспект гендерних стереотипів у текстах ЗМІ. Вага і місце ЗМІ серед інших соціальних інститутів суспільства. Маскулінний характер сфери публічного. Особливості українського медіапростору: зв'язок із політичними та фінансовими колами; проблема залежності. Медіа і громадська думка: основні концепції впливу ЗМІ.

Медіа як механізм інституалізації структури суспільства. Гендерна стратифікація українського суспільства та особливості її відтворення ЗМІ. Жінки і чоловіки як об'єкти висвітлення у вітчизняних мас-медіа.

ЗМІ як система витворення колективних моделей поведінки. Образ чоловіка та образ жінки в мас-медіа. Пропаговані моделі «жіночості» та «чоловічості». Зміст «маскулінності» у вітчизняних ЗМІ. Реклама як окремий різновид соціальної комунікації.

Кредит 3. Гендерна демократія на сучасному етапі.

Тема 7. Гендерні аспекти освітньої політики

Освіта як соціальний інститут. Відтворення системою освіти гендерної стратифікації суспільства та культури. Функції системи освіти: економічна, соціального відбору, політична, соціального контролю та гендер. Специфіка гендерної соціалізації в системі освіти. Шляхи формування проявів сексизму, репродукування гендерних стереотипів у освіті та підручниках. Проблеми

виховання з точки зору гендеру. Освіта та формування гендерних ролей. «Прихований навчальний план» та його виміри: організація діяльності освітнього закладу, гендерні відносини на роботі, гендерна стратифікація вчительської професії. «Гендерна нейтральність» навчальної літератури. Гендерні відмінності стилю викладання. Моделі поведінки учителів (чоловіків і жінок) із школярами різної статі.

Альтернативні освітні практики. Фемінізація освіти і науки. Можливості впровадження гендерно чутливої педагогіки в Україні. Впровадження гендерної освіти у навчальних закладах України.

Тема 8. Трансформація політичної сфери та участь жінок і чоловіків у політиці. Гендерна демократія і українська перспектива.

Відчуження жінок від політики в минулому і в наші дні. Патріархальний характер політичної культури постсоціалістичних країн Європи. Фактори впливу на формування гендерної політики в Україні. Роль особистості політичного лідера – жінки і чоловіка та способи їх діяльності. Чоловічий корпоративізм. Гендерні квоти і позитивні мотиви їх впровадження. Мотивація участі жінок у політиці, їх електоральна поведінка. Причини політизації свідомості сучасних жінок. Основні шляхи подолання відчуження жінок від політики.

Проблема інтеграції України в міжнародне співтовариство на засадах гендерної рівності. Міжнародні чинники впливу на гендерну політику держави. Законодавчі ініціативи щодо утвердження принципу рівних прав і можливостей. Жіночі та гендерні дослідження як показник формування гендерної політики. Започаткування гендерної статистики та її вплив. Гендерна демократія і українська перспектива.

Форма підсумкового контролю навчання: залік.

Засоби діагностики процесу навчання:

- індивідуальне і фронтальне опитування;
- самостійні роботи;
- тестування;
- контрольні роботи.

Матеріали до лекцій

План-конспект лекційного заняття № 1

Тема: Історичні реалії гендерного конструкта.

Стать у соціально-гуманітарних науках

Мета: усвідомлення студентами найголовніших реалій сьогодення – неможливість реалізації прав людини без забезпечення гендерної політики і ідеології на державному та міжнародному рівнях. Ознайомити з теорією гендеру як науковою дисципліною (об'єкт, предмет, структура, мета й завдання, зв'язок з іншими науками, понятійно-категоріальний апарат); з'ясувати поліваріантність і специфіку визначень гендеру; висвітлити генезу статі в соціально-гуманітарних науках; виховувати зацікавленість дисципліною, прагнення до засвоєння нових знань.

Методи: словесні (розповідь, пояснення, бесіда), наочні (демонстрація).

Дидактичні засоби навчання: навчально-методичні засоби, схеми.

Структура лекційного заняття

1. Організаційна частина заняття: привітання, визначення програмних завдань і необхідності вивчення дисципліни, вирішення організаційних питань.

2. Повідомлення теми, мети й основних завдань заняття.

3. Актуалізація опорних знань і контроль вихідного рівня знань: запитання до магістрів:

Чому, на Вашу думку, протягом майже всього розвитку цивілізації чоловіки і все «чоловіче» визнається домінантним, значущим, а жінки «жіноче» – вторинним, не значимим із соціальної точки зору? Чому в сучасному світі майже вся власність і влада перебувають у руках чоловіків?

4. Мотивація навчальної діяльності здобувача вищої освіти: проблемне запитання: Подумайте, яку роль має відігравати національний механізм у формуванні комплексного підходу до проблеми рівності за статтю.

5. Структурні елементи заняття, що забезпечують досягнення дидактичної й виховної мети: дискусія «Чому міжнародні організації вимагають дотримання рівних прав жінки і чоловіка?».

6. Підведення підсумків заняття:

Назвіть прізвища дослідників, які визначили головні акценти в соціально-гуманітарних науках щодо ролі статі в історії.

7. Самостійна робота:

- схарактеризуйте біологічні, психологічні й соціокультурні детермінанти гендеру.

План

- 1 Соціальні функції гендеру. Сутність понять «стать» і «гендер».
- 2 Міжнародне право про статеvu рівність (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.).
- 3 Теоретичні концепції статі як складовий компонент гуманітарних наук.

У наш час перед людством та особистістю постає багато питань. *Назвемо окремі з них.* Чому в сучасному світі 66% всієї роботи у домашньому господарстві та неформальній економіці виконують жінки, а 99% всієї власності в світі і приблизно такий же відсоток влади перебувають у руках чоловіків? Чому жінка ще й досі поза власністю і поза політичною владою? Якщо жінки й надалі будуть непоміченими й відстороненими від влади, власності й ідеології, а чоловіки відстороняться від соціально-рольових перетворень і нічого не змінюватимуть, то чи стане світ гуманнішим і справедливішим?

Виявляється, що усталена соціогуманітарна думка обминала й досі обминає цілий пласт проблем, розгляд яких зумовлює потребу змінити саму методологію історико-суспільствознавчих досліджень і ставить під сумнів остаточність їх теоретичних результатів.

Для позначення нових стратегій світового регулювання соціостатевих відносин у суспільних науках виник термін «гендер» та започаткувалися гендерні дослідження. Вони мали на меті аналізувати відносини між жінкою та чоловіком, визначати їхні характеристики через спільне й відмінне, розкривати ролі статей, конструктів *фемінності* та *маскулінності*.

Трансформація національного життя в умовах глобалізації, всеосяжні світові масштаби діяльності, зв'язків, стосунків, долання кордонів зумовили запровадження поняття гендеру в практичних перетвореннях. Його стали застосовувати при визначенні політичних стратегій, правових відносин і норм, що їх регулюють, перетворень у всіх сферах життя під впливом жінок і чоловіків, залежно від розвитку та змін прав, свобод, обов'язків, відповідальності чоловіка й жінки та можливостей їх реалізувати. Термін «гендер» почали застосовувати для опису всіх перетворень у суспільстві та державі, оскільки саме на них якраз впливають особистості чоловіка й жінки та їхні відносини. Гендер став необхідним конструктом реальних практичних перетворень у суспільних відносинах, складовим базовим компонентом яких є статус жінки та чоловіка. Все більшого розголосу, поширення як у науковому вжитку, так і в політико-правовому аналізі проблем рівності статей набуває поняття гендеру і в Україні.

У найширшому розумінні гендер визначається так:

гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі.

Поняття, як і люди, мають свій вік і місце народження. Термін «гендер» виник у Великій Британії. У перекладі з англійської мови гендер буквально означає граматичний рід – чоловічий, жіночий, середній. Надалі це поняття

почало означати соціостатеві характеристики статі, на відміну від власне біологічних (генетико-морфологічних, анатомічних, фізіологічних), – із властивими їй характеристиками способу життя, поведінки, намірів і прагнень тощо. Гендер стосується не тільки чоловіків та жінок як окремих індивідів, а й характеризує відносини поміж ними як соціально-демографічними групами та гендерні відносини в цілому – те, як реалізуються соціальні ролі жінок і чоловіків, дівчаток та хлопчиків, як вони соціально вибудовуються.

Гендер – досить складне поняття, оскільки розкриває багатоаспектний зміст явища. У науковій літературі воно вживається в кількох значеннях:

- вивчення ролі жінок і чоловіків як суб'єктів соціального світотворення, їх світобачення й потенційних можливостей у перетворенні соціальних відносин та їх упорядкованості;

- вивчення об'єктивних соціальних, економічних, політичних та культурних умов, що породжують, зумовлюють і відтворюють нерівність статей, виявлення гендерно зумовленої природи всіх соціальних та інституційних відносин;

- осмислення сучасної ролі жінки й чоловіка, їх позицій, формування методів їх соціального урівнення, пошук шляхів входження жінки в чоловічо-домінантну систему та надання їй нових властивостей, які б відповідали інтересам і потребам обох статей;

- критика й перетворення сучасного національного й світового порядку, пошук нових форм упорядкування всіх соціальних відносин в інтересах жінки й чоловіка як рівноправних на основі відповідного аналізу діяльності, організації й управління світових і національних державних та громадських структур.

Гендерна теорія має певні особливості. По-перше, вона має міждисциплінарний характер. В її розробленні й розвитку беруть участь фахівці різних наукових галузей – історики, правознавці, економісти,

філософи, соціологи, політологи, літератори, психологи, теологи, біологи, медики тощо.

Міжнародне право про статеву рівність (друга половина XX – початок XXI ст.). Проблема прав жінок є невід’ємною складовою проблематики прав людини. З моменту зародження руху за права людини і прийняття перших історичних документів на захист прав людини (Декларація прав людини і громадянина у Франції та Декларація незалежності у США) відбулися перші виступи жінок на захист своїх політичних і громадянських прав, і були прийняті документи, що вимагають визнання прав жінок.

У той же час протягом XIX – першої половини XX ст. визнання прав жінок відставало від визнання прав чоловіків.

Важливий етап в історії міжнародного руху за права людини і визнання прав жінок розпочався після подій Другої Світової війни. Одним із перших кроків створеної незабаром після закінчення війни, у червні 1945 р., Організації Об’єднаних Націй було прийняття Хартії прав людини - Загальної декларації прав людини 10 грудня 1948 р. Одне з найважливіших положень *Загальної декларації прав людини* закріплено у ст. 2, де вказується, що кожна людина повинна мати всі права та всі свободи, без якої б то не було різниці: у відношенні раси, кольору шкіри, статі, та ін. На базі цієї статті Загальної декларації прав людини у наступні п’ятдесят років XX ст. і розвивалося все міжнародне та національне антидискримінаційне законодавство.

Ґрунтуючись на Загальній декларації прав людини, 4 листопада 1950 р. був прийнятий важливий міжнародний документ – *Європейська конвенція про захист прав людини та її основних свобод*. У ст. 14 Європейської конвенції за аналогією зі ст. 2 Загальної декларації прав людини закріплено, що володіння правами і свободами, викладеними у Конвенції, повинно забезпечуватися без дискримінації на основі статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного або соціального

походження, належності до національних меншин, власності, народження чи іншого статусу.

Наступний етап розвитку світового співтовариства у питанні прав людини – прийняття у 1966 р. двох міжнародних пактів: про політичні та громадянські права та про соціально-економічні та культурні права. В пактах містяться статті, що забороняють дискримінацію людей на якій-небудь підставі, у тому числі і за ознакою статі. Об'єднує ці міжнародні документи, так само як і Європейську конвенцію про захист прав людини і основних свобод те, що всі вони являють собою хартії прав і свобод індивідуума – окремо взятої людини і громадянина. Дане формулювання, відображаючи природу прав людини, повністю ігнорує їх соціальний характер, адже справжня свобода особистості передбачає не тільки рівність прав, але й рівність можливостей їх здійснення. Саме таких можливостей у жінок протягом всієї епохи патріархату не було і немає. Причому не стільки у кожної окремо взятої жінки, скільки у всіх жінок як певного соціального прошарку окремої держави і навіть у розрізі всієї світової спільноти.

70-ті роки ХХ ст. – період своєрідної ейфорії міжнародного співтовариства стосовно питання можливостей якнайшвидшого досягнення жіночої рівноправності. 1975 рік був проголошений Генеральною Асамблеєю *Міжнародним роком жінки*, а період з 1976 по 1985 роки – *Десятиліттям жінки* Організації Об'єднаних Націй під гаслом: «Рівність, розвиток, мир». Прийняття Конвенції ООН 1979 р. поставило на правову основу завдання вирівнювання прав і можливостей чоловіків і жінок. Найістотніше значення з точки зору захисту індивідуальних і колективних прав жінок мають статті 1 та 4 Конвенції ООН 1979 р. «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок». У першій з них дається визначення поняття «дискримінація щодо жінок», у четвертій роз'яснюється, які тимчасові заходи не вважаються дискримінаційними стосовно чоловічої половини людства. Згідно зі ст. 1 Конвенції 1979 р., «поняття «дискримінація щодо жінок» означає будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, яке спрямоване на

ослаблення або зводить нанівець визнання або здійснення жінками незалежно від їх сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини і основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій області». Разом з тим, згідно ст. 4 Конвенції ООН 1979 р., не вважається дискримінаційним прийняття державами-учасниками не тільки заходів з питань охорони материнства, але і «тимчасових спеціальних заходів, спрямованих на прискорення встановлення фактичної рівності між чоловіками і жінками». Такі тимчасові заходи повинні бути скасовані, коли буде досягнута мета рівності можливостей і рівноправного становища жінок та чоловіків. Отже, Конвенція ООН 1979 р. внесла суттєві корективи у трактування прав людини. Вперше світовою спільнотою в один ряд з категоріями «свобода» і «рівність» людини поставлено категорію «справедливість».

У 90-х рр. ХХ ст. провідні країни світу, розуміючи важливість проблеми дискримінації прийняли національні закони про рівні права і можливості чоловіків та жінок у суспільстві. Демократичні країни, прикладом гендерної збалансованості законодавства, намагалися вплинути на світогляд населення інших країн, працюючи над виробленням спільних міжнародних норм, що відображають ідеї рівності та захисту прав людини.

З 1995 року Україна стала членом Ради Європи. Ця поважна міжнародна організація також приділяє увагу питанням рівності і недискримінації. Радою Європи прийнято ряд важливих міжнародних документів, зокрема знаковою є *«Декларація про рівність жінок і чоловіків»* (прийнята Комітетом Міністрів у 1988 р.). У ній підкреслюється, що рівноправність жінок і чоловіків належить до основних прав, що людство може збагачуватись і розвиватись, якщо враховуватимуться прагнення, інтереси й таланти кожної статі. Досвід країн Центральної та Східної Європи може бути прикладом того, як має рухатися у цьому напрямку Україна.

Важливу роль у *подоланні дискримінації за ознакою статі* надають країни – члени Європейського Союзу (ЄС). Україна не є членом ЄС, але

стандарти Європейського Союзу розглядаються як приклади для наслідування і перспективи розвитку України. З перших днів існування ЄС декларував підходи рівності в усіх засадничих документах, згодом розвиваючи і деталізуючи ці підходи. Так, якщо Римський договір (1957) обмежувався обов'язком *установити рівну плату жінок та чоловіків* за рівноцінну роботу, то вже в Амстердамському договорі (1997) *рівність жінок та чоловіків визнана одним із завдань і напрямів* діяльності Європейського Союзу.

У Стратегії Ради Європи з питань гендерної рівності на 2018–2023 рр. основну увагу зосереджено на шести стратегічних напрямках: 1) запобігання гендерним стереотипам та сексизму й боротьба з такими явищами; 2) запобігання та боротьба з насильством щодо жінок і домашнім насильством; 3) забезпечення рівного доступу жінок до правосуддя; 4) досягнення збалансованої участі жінок і чоловіків у процесі прийняття політичних та суспільних рішень; 5) захист прав жінок-мігрантів, жінок-біженців та жінок-шукачів притулку; 6) реалізація стратегії досягнення гендерної рівності в усіх політиках та заходах.

Сучасна ситуація у сфері реалізації прав жінок ще більше загострюється специфікою розвитку постіндустріального суспільства. На думку деяких економістів, таке суспільство, стверджуючи принципи свободи, не забезпечує принципів рівності. Більш того, робиться висновок, що «останні два десятиліття сформували базу основного протиріччя постеконічного суспільства – конфлікту соціальних сил, що прагнуть відповідно до свободи і рівності. Ніколи раніше ці дві складові соціалістичного ідеалу не були настільки ворожими, як сьогодні». Все це з особливою гостротою ставить перед міжнародним і національним жіночим рухом завдання боротися за рівноправність як для живучих нині людей, так і для майбутніх поколінь.

Україна у 90-х рр. ХХ ст. перебувала тільки у стані розгляду в парламенті перших проектів документів про рівність між жінками та

чоловіками. Основний закон – *Конституція України* визначила напрями розвитку держави як демократичного, правового і соціального та наповнила їх гендерною сутністю і змістом. Найбільш системно і повно положення щодо рівності статей визначені у *статті 24* Конституції України. У ній закріплено один із аспектів принципу рівності – необхідність застосування однакових стандартів прав і обов’язків до всіх без винятку статі. Громадяни України: і чоловіки, і жінки, можуть нарівні користуватися всім обсягом конституційних прав та свобод без дискримінації з боку держави або інших осіб за будь-якими мотивами.

Безумовно, щоб ці права не залишилися на «папері», вони повинні набути матеріалізації через створення реальних можливостей до їх забезпечення державою. Донедавна серед багатьох посадовців нашої країни панувало переважно однобічне бачення питань гендерної рівності як суто «жіночих» або взагалі заперечувалося існування проблеми – мовляв, питання рівності жінок і чоловіків у нас не існує, як не існує і дискримінації. Проте наявні реалії свідчать протилежне. Саме тому розширюється правова база та чітко визначаються терміни реалізації законів України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та ін. З метою реалізації законодавства розроблено Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» (2020 р.), Державну соціальну програму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року.

Теоретичні концепції статі як складовий компонент гуманітарних наук. Звернемо увагу, що проблема статі перебувала поза межами *теоретичної* тематики й *академічного* знання майже до середини пришлого століття. Традиційна історико-суспільствознавча наука послідовно вилучала проблематику статі зі свого дослідницького поля. Це вилучення обумовлювалось тим, що обмежений у часі й просторі досвід, цінності та

світогляд традиційних агентів знання поширювались як норми і стандарти на все людське буття.

Тільки у XX ст. до сфери наукового дослідження входить і проблематика статі. У розгляді проблеми статі починає переважати тенденція, руйнування розгляду чоловічого та жіночого як фіксованих категорій і, нарешті, розуміння статі як гендеру, тобто як *соціально-культурного конструкта*. Таким чином було створено умови для принципово нових перспектив осмислення статі, розгляду жіночого досвіду та жіночої суб'єктивності як того «іншого», локального, яке має самостійне позитивне значення.

У той же час, теорія статі загалом і жінки зокрема, в контексті *нагальних питань* – світу, Бога, людини, істини – наявна в роботах майже всіх провідних істориків та філософів. Рефлексія новітньої європейської науки щодо жінок, як і європейської культури загалом, бере свої витoki в античній культурі та демократії. Античне розуміння свободи не враховувало жінок, які хоч і не належали до класу рабів, але «не знали» свободи – цієї найвищої для античного громадянина цінності.

Загалом питання ролі й значення жінок у функціонуванні античного суспільства були неоднозначними. Першим мислителем, що поставив це питання на рівень філософської рефлексії, був Платон.

Крім того зверніть увагу на ідею природної ієрархії статей у роботах Аристотеля. Його ідея ґрунтована на біологічних аргументах, трансформуючись, проіснувала до кінця XX ст.

Зміна панівних образів жіночого та чоловічого в античному світі відбулась завдяки радикальній моральній революції, пов'язаній з *християнством*. Релігійна політика значною мірою заснована на чоловічих теоретичних конструктах жіночої статі як небезпечної та схильної до гріха, не допускала велику кількість жінок, які відчували в собі покликання до апостольського життя. Однак, попри те, що ієрархічні структури були домінантними в нормативному християнстві, егалітарні тенденції постійно

проявляли себе і відроджувались у відповідній соціальній практиці різних еретичних рухів середньовіччя.

На початку XVII ст. в Англії патріархатна концепція стає домінантним світоглядом. Зверніть увагу на *три історичні форми патріархальної теорії: традиційну, класичну та модерну*.

Суперечність між соціальним статусом жінок і концепцією людської природи ліберального мислення спричинила те, що протягом XVIII ст. питання підпорядкованості жінок чоловікам, їх зумовленості природним станом речей чи результатом дискримінації стали предметом постійного обговорення. Шарль Луї де Монтеск'є, Поль Анрі Гольбах, фізіократи, автори «Енциклопедії» – усі ці вчені так чи інакше зачіпали проблему статі та жінки, через яку її репрезентували, висновуючи аргументи «за» і «проти» «природного» характеру жіночих властивостей і підпорядкування їх чоловікам.

У XVIII ст. новий дискурс статі найяскравіше виражено у працях Ж.Ж. Руссо. Його твори надзвичайно широко розповсюдились у Європі, та посприяли формуванню тих типів «жіночості» та «мужності», що увійшли як нормативні до європейської культури.

Теза про дефіцит моралі, яка є важливою складовою частиною теорії Ж.Ж. Руссо, стане важливою в дискурсі про жінку в XIX – першій половині XX ст., особливо у Фройда.

У класичній філософії XVII – XVIII ст. людина визначалася насамперед як мислячий, наділений незмінними атрибутами, сформований природою суб'єкт, а дослідження суб'єкта обмежувалось аналізом правил розуму, які його визначають. У названому контексті виділяється теорія І. Канта. З одного боку, вважав І. Кант, жінки й чоловіки рівні від природи, але жінки відмовляються від природної рівності задля спільного добробуту в домогосподарстві, а з іншого – вірою, що жінки й чоловіки за природою нерівні і специфіка жіночої природи не відповідає рівному розподілові влади. Оскільки в суспільному та соціальному житті домінували чоловіки, то

раціональність не просто тлумачиться як суттєва людська характеристика, а асоціюється з чоловічими рисами. Домінантна роль чоловіків у суспільстві та в тих сферах суспільного життя, що вимагали раціональності, призвела до того, що її починають асоціювати з чоловічими рисами, а риси, які розглядалися як менш суспільно вартісні порівняно з нею – естетична чутливість, інтуїція, турбота (які І. Кант відносив до нераціональних) асоціюються з жінками.

Види діяльності, в яких домінували чоловіки, а саме політичну діяльність, управління, сферу права, виробництва законів, почали розглядати як сутнісно людські. Оскільки жінок було вилучено з цих сфер, їх розглядали як недостатньо повноцінних з позицій раціональності, а в низці теорій (Аристотель, Гегель, Фройд) – і з позицій моралі істот.

У XIX – першій половині XX ст. докорінні зміни у соціальній структурі, політичному житті, злам усталених стереотипів, характерних для минулого, поставили проблему соціально-рольових відносин на рівень теоретичного осмислення.

На початку XXI ст. для сучасної України характерна певна архаїзація цих відносин, що пояснюється своєрідністю соціальної та політичної ситуації. У цих умовах аналіз історичної обмеженості й упередженості істориків та філософів минулого має не лише сприяти уникненню помилок минулого, а й допомогти піднести це питання до рівня належного теоретичного та філософського осмислення.

План-конспект лекційного заняття № 2

Тема: Жіночий рух як закономірний етап суспільних змін і передумова становлення гендеру

Мета: ознайомити студентів з етапами становлення й розвитку жіночого руху; з'ясувати вплив ідеалів демократії, егалітаризму на його формування; показати феномен жіночого руху в суспільно-політичному житті XIX–XX ст.; проаналізувати основні типи жіночих організацій:

культурно-просвітні, феміністичні, профспілкові, партійні та ін.; з'ясувати підвалини жіночого руху в Україні – історію, типологію, регіональні відмінності; визначити сучасний стан міжнародного жіночого руху – здобутки й завдання.

Методи: словесні (розповідь, пояснення, бесіда), наочні (демонстрація).

Дидактичні засоби навчання: навчально-методичні засоби, схеми.

Структура лекційного заняття

1. Організаційна частина заняття: привітання, визначення програмних завдань і необхідності вивчення цієї дисципліни, вирішення організаційних питань.

2. Повідомлення теми, мети й основних завдань заняття.

3. Актуалізація опорних знань і контроль вихідного рівня знань: запитання до магістрів:

Схарактеризуйте конструктивно-перетворювальний вплив знань про гендер на розвиток суспільства.

Які процеси в цивілізаційному розвитку людства другої половини ХХ ст. спричинили появу теорії гендеру?

4. Мотивація навчальної діяльності здобувача вищої освіти: проблемне запитання: Яким чином впливають соціально-економічні перетворення на зміну суспільного становища жінок і чоловіків?

5. Структурні елементи заняття, що забезпечують досягнення дидактичної й виховної мети: дискусія «Які приховані труднощі формування жіночої самосвідомості Ви бачите в Україні та світі?».

6. Підведення підсумків заняття:

Розкрийте історичні здобутки руху суффражисток.

Окресліть проблеми соціальної солідарності й національної ідентичності в ідеології фемінізму.

7. Самостійна робота:

- Проаналізуйте особливості становлення й розвитку феміністичної

ідеології на західноукраїнських землях і Наддніпрянській Україні.

План

1. Соціально-історичні зміни умов життя жінок у ХІХ–ХХ ст.
2. Ідеології фемінізму.
3. Становлення й розвиток організованого жіночого руху.

Актуалізація матеріалу другої лекції вимагає визначення реалій, що склалися у соціально-рольових відносинах між чоловіками і жінками у кінці ХVІІІ ст. Базовою основою таких відносин визнавалося обов'язкове підпорядкування жінки особі чоловічої статі: батькові, чоловікові, синові. В свідомість вкарбувався стереотип про суспільно активну й творчу роль чоловіків у публічній сфері та набагато скромнішу роль жінок як дружин і матерів у приватній сфері. По суті, становище чоловіків та жінок було нерівноправним в усіх сферах суспільного життя – у політично-правовій, виробничій, культурно-освітній та сімейно-родинній. У кожній з них діяли численні форми дискримінації жінок.

Зауважимо, що на кожному історичному періоді жінки не могли бути єдиною соціальною спільнотою. Вони суттєво розрізнялися між собою за соціальним та економічним статусом (жінки з буржуазного середовища, жінки-селянки, робітниці), за сімейно-родинним станом, віком, національністю та віросповіданням. Сукупність і найрізноманітніше поєднання всіх цих чинників витворювали часто дуже різні гендерні поведінкові моделі. *Водночас існувала загальна закономірність: кожна жінка в своєму соціокультурному середовищі перебувала ситуації підпорядкування чоловікові чи чоловікам цього середовища.* Позиція підпорядкування стала універсальною та загально поширеною у відносинах жінок і чоловіків.

Принципові зміни відбуваються в кінці ХVІІІ ст. *Французька революція 1789 року, живлена радикальними ідеями європейського суспільно-політичного буття змінила ситуацію.* Французькі жінки стали активними діячками революції: вони були серед засновниць революційних клубів і

товариств («Клуб прихильниць права», «Клуб революційних республіканок»); опублікували перший політичний феміністичний маніфест (Олімпія де Гуж «Декларація прав жінки і громадянки»). Але завершення революції засвідчило, що суспільне становище жінок, по суті, не змінилося. Водночас Французька революція створила підстави для емансипації жінок, власне витворила ідеал емансипації. Згодом жінки стали активними учасницями революції 1848 р., Паризької Комуни 1871 р., а особливо в роки російського революційного руху кінця XIX – початку XX ст. Власне участь у *революційній боротьбі* давала частині жінок ілюзію революційного партнерства з чоловіками, живила надію на майбутній справедливий суспільний устрій без дискримінації людини за расою, нацією, соціальним статусом чи статтю.

Одним із визначальних чинників, що зумовив глибинні зміни суспільного становища жінок, був *розвиток виробництва*. Первісне нагромадження капіталу, перехід до промислової епохи супроводжувалися, окрім всього іншого, безконтрольним визиском праці жінок та дітей. Якщо феодалські цехи послідовно й системно забороняли жінкам вступати в ці ремісничі фахові корпорації, то мануфактурне та згодом промислове виробництво широко відкрило двері перед жінками й дітьми і там радо наймали їх на роботу. Впродовж майже всього XIX ст. *праця жінок на виробництві* з позиції офіційного законодавства була майже не регламентованою. Уже в 1850-і роки в Англії жінки становили 36% серед промислових робітників. До 1870-х років жінок у Франції та Німеччині наймали в шахти на підземні роботи. Найвища концентрація жінок була у невеликих майстернях, у текстильній і легкій промисловості. Їхній робочий день тривав 14 - 16 годин, а оплата праці становила від половини до третини того, що за подібну працю одержували чоловіки-робітники. Лише у 1890 роках офіційне законодавство деяких європейських країн обмежило тривалість робочого дня для жінок до 11 год. і запровадило заборону праці жінок уночі. До речі, цю

законодавчу норму згодом використали проти самих жінок, усуваючи їх з найвище оплачуваних посад, що передбачали нічні зміни.

У XIX ст. правовий статус жінок був дієвим чинником їхньої дискримінації. Право законодавчо фіксувало підпорядковане становище жінок. Особливо дискримінаційним цивільне право було щодо одружених жінок, для яких після шлюбу, власне, наставала «громадянська смерть». Вони не могли контролювати свої фінансові надходження, розпоряджатися власністю, що юридично належала їм, вибирати місце проживання, підписувати папери, давати свідчення, отримувати без дозволу чоловіка паспорт тощо. Жінка - юридична особа, була водночас виробничо несамостійною, а це суттєво обмежувало її права. Найбільш дискримінаційними щодо жінок були параграфи, де йшлося про їхню правову дієздатність, зокрема право бути свідком, опікуном. Наприклад, до 1914 у законодавстві Австро-Угорщини діяла правова норма, що забороняла особам жіночої статі, ченцям і мешканцям чужих держав мати права опікуна. Але зазначалося, що одружені жінки можуть бути опікунами тільки за згоди своїх чоловіків. Упередження щодо правової дієздатності жінок було надзвичайно сильним. Жінці-опікунці суд мав визначити особу чоловічої статі як спів-пікуна. Також до 1914 р. діяв закон, за яким жінки не могли бути свідками при складанні заповіту.

За нормами цивільного права багатьох країн двоє в подружжі однаково зобов'язувалися до подружньої повинності, вірності, водночас визнавалося, що «чоловік є головою родини». Правовий принцип «чоловік - голова сім'ї» був зафіксованим практично в усіх європейських законодавствах XIX - початку XX ст. Щоправда, його юридичне тлумачення дещо різнилося. Зокрема, законодавчі акти Російської імперії, навіть після часткового реформування, й далі базувалися на ідеї «необмеженого панування чоловіка як голови сім'ї» (закон від 12.03.1914 р.).

Однією з «найефективніших» форм дискримінації жінок став обмежений їх доступ до освіти. Проте у XIX ст. розширення освіти жінок з

одного боку, було зумовлене потребами виробництва і тими новими вимогами, що їх висувало суспільство. Жінки мали бути зразковими дружинами-помічницями своїх чоловіків, матерями, що виховують дітей як гідних громадян і патріотів. А це вимагало хоча б найзагальніших знань і відповідної освіти. З іншого боку, розширення доступу жінок до освіти відбувалося під тиском вимог жіночого руху та процесів само емансипації, насамперед інтелектуальної, жінок. У XIX і на початку XX ст. в системі жіночої освіти реалізувалися панівні в суспільстві уявлення про природу жінок, а саме про їх нижчі порівняно з чоловіками інтелектуальні здібності. Тривалий час зміст освіти жінок суттєво відрізнявся від загальноприйнятих стандартів «чоловічої». Освіта дівчат із селянського та робітничого середовищ вважалася непотрібною. Навіть дівчата з аристократичного та буржуазного середовищ вивчали переважно мови, літературу, історію, вчилися танцювати, співати й грати на музичних інструментах.

У 1850 р. у Гамбурзі було відкрито першу в Німеччині вищу школу для жінок. У 1867 р. жінкам дозволялося навчатися в університеті Цюриху. У 1860-70-х роках дівчата та молоді жінки заповнили аудиторії Київського, Харківського університетів, створюються Вищі жіночі курси в Києві, де діяли два факультети – історично-філологічний та фізико-математичний. М. Костомаров був серед перших відомих науковців, які долучилися до організації вищої освіти жінок. Серед перших жінок України, що отримали дипломи про вищу освіту – Софія Ковалевська (згодом стала першою жінкою, удостоєною звання почесного члена Паризької академії), Олександра Єфименко, Софія Окуневська, Софія Русова, Софія Щербина та інші.

У XX ст. надзвичайно вагомим чинником зміни становища жінок стали *Світові війни*. Вони мобілізували жінок насамперед на робочі місця чоловіків, які пішли на фронт; сформували у них життєву стратегію виживання та порятунку життя дітей. Перша світова війна спричинила або ж значно посилила тенденції в зміні гендерної поведінки жінок. Зокрема, серед міських дівчат дедалі поширенішою ставала праця до одруження, що була чи

не апогеєм їхньої свободи. Якщо ще наприкінці XIX ст. у деяких соціальних середовищах появу молодої неодруженої дівчини без супроводу в громадському місці вважали за непристойне, то «вільна» поведінка дівчини, що працювала чи навчалась, починаючи з 1920-х рр. стала вже загальноприйнятим явищем.

Перша світова війна значно прискорила зміни в такій консервативній сфері, як сімейно-шлюбні відносини. У суспільній свідомості, як і раніше, створення сім'ї та народження дітей вважалися головними завданнями жінки, *водночас кількість народжень однією жінкою зменшилось з шести-восьми у XIX до двох - чотирьох у першій половині XX ст.* Засоби контрацепції проникли практично в усі соціальні прошарки населення. У 1905 - 1925 рр. в Європі у тричі збільшилась кількість розлучень, що свідчило про кризу патріархальної родини та формування нових взаємних вимог між шлюбними партнерами. 1920 р. на 1000 шлюбів припадало 62 розлучення.

Жінки, починаючи з 1920-х років дедалі частіше прагнули здобути освіту, насамперед маючи на меті відповідну посаду, що давала б економічну незалежність. Жінки, які здобули освіту, зокрема університетську, безпосередньо входили до монополізованої чоловіками сфери. У перші десятиріччя XX ст. під впливом загальнодемократичних змін і під тиском вимог жіночого руху у багатьох країнах жінки отримали повноцінні громадянські, зокрема політичні, права. Вибірчі права здобули жінки Нової Зеландії (1893 р.), Австралії (1902 р.), Фінляндії (1906 р.), Норвегії (1913 р.). 1915 р. до них долучилися жінки Данії, 1917 р. – Канади, Голландії та післяреволюційної Росії. 1918 р. виборчі права надали жінкам у таких країнах як Англія, Німеччина, Ірландія, Люксембург та Польща, 1920 р. – США.

Друга половина XX – початок XXI ст. створили нові перспективи освіти й науки, технічного прогресу, породили глобалізацію, докорінно змінили побутову культуру, зокрема в урбанізованому середовищі. Ці процеси, що безпосередньо стосувалися і жінок, стали, по суті, черговим історичним «викликом» для них.

Ідеології фемінізму. У XIX ст. та в першій половині XX ст. сформульовано класичні ідеології фемінізму й навіть окреслилися концепції радикального, психоаналітичного, екзистенціалістського, екологічного, культурного та інших, що поширилися в другій половині XX- початку XXI ст.

Феміністичні ідеології мають кілька рівнів прояву, але перш за все звернемо увагу на саму дефініцію терміну «фемінізм». У сучасній світовій історіографії теоретичні концепції фемінізму надзвичайно різні. Дефініція ускладнюється наступним: фемінізм розуміють і трактують як тип світогляду; інтелектуальну, філософсько-релігійну, соціально-політичну, культурологічну течію; як жіночий рух, що спрямований на соціально-правові зміни; ідеологію жіночої емансипації та статевої рівноправності; зміну стевих поведінкових стереотипів; альтернативний до загальноприйнятого способу життя; та особливий підхід до розв'язання найрізноманітніших соціальних проблем. В такому трактуванні фемінізм визначається як теоретична концепція, що виходить далеко за рамки соціально-правових проблем стевого рівноправ'я.

У наш час визначенні періоди ідейного розвитку світового жіночого руху. *Перший* – від кінця XVIII – до середини XX ст. *Другий* – розпочався в 60-ті роки XX ст. і триває досі. Зауважимо, що зазначений поділ досить умовний, він ґрунтується переважно на аналізі ідейно-теоретичних концепцій жіночого руху Західної Європи та Північної Америки, культурних регіонів з світською гуманістичною традицією, з виразним домінуванням цінностей лібералізму й демократизму.

Принципово важливим є перший етап. У цей час сформувалися основні постулати суспільної рівноправності двох статей. Найхарактернішою особливістю першого етапу ідейного розвитку жіночого руху була чіткість в окресленні проблеми: суспільна дискримінація жінок, насамперед у сфері освіти, праці, права та політики. Відповідно формувалися і завдання жіночого руху – досягнення суспільної повноправності. Загальноприйнята модель «чоловічої» соціалізації ставала своєрідним зразком і для жінок.

Феміністська ідеологія та конкретні вимоги жіночого руху на першому етапі стосувалися насамперед прав і можливостей жінок здобути освіту, мати рівні з чоловіками громадянські права, зокрема право на працю, право участі в голосуванні, право на розлучення, рівні з чоловіками майнові права тощо. На зламі XIX-XX ст. термін «фемінізм» часто сприймався як синонім *суффражизму*, ідеологічної й організаційної течії в жіночому русі, основною вимогою якого було законодавче надання активного та пасивного виборчого права для жінок. В історії ідейного розвитку жіночого руху на першому етапі проблема соціально-правової рівноправності була панівною.

На українських землях у середині XIX ст. розвиток національно-патріотичної ідеології зумовив і нове трактування жінки у національному житті. Участь жінок у національно-визвольному русі трактували по-різному. Насамперед вважали, що жінка має бути обізнаною з життям народу, знати національну мову, історію, літературу, мистецтво, займатися добродійністю.

Українська інтерпретація *проблеми «жінка та суспільство»* спочатку базувалися на наукових дослідженнях становища української жінки-селянки в творах М. Максимовича, Л. Боровиковського та М. Костомарова; на літературних творах Т. Шевченка, Марка Вовчка, Ганни Барвінок, де виразно переважали лірично-ідеалізовані та епічно-героїчні жіночі образи. У 1860-х роках «жіноче питання» активно обговорювали на сторінках часопису «Основа», зокрема питання соціостатевої нерівності, соціального визиску жінок-заробітчанок, розвитку жіночої освіти, зокрема й вищої. У другій половині XIX – на початку XX ст. в Україні поширилися твори ідеологів різних течій фемінізму (Дж.С. Міл, А. Бебель, Л. Браун, К. Цеткін та ін.).

Зверніть увагу на становлення фемінізму в Україні становлення якого стало частиною європейської історії ідей. У кінці XIX – на початку XX ст. феміністична ідеологія в Україні найдинамічніше розвивалася за двома моделями, а саме: ліберальній та соціал-демократичній. Ідеологія ліберального фемінізму визначила характер оригінальних робіт українських авторів, зокрема К. Малицької «Про жіночий рух» (Львів, 1904), численних статей

Н. Кобринської, опублікованих в альманасі «Перший вінок» (Львів, 1887), у трьох випусках збірника «Наша доля» (1893, 1895, 1896 pp.). Ідеї фемінізму пронизували творчість Олени Пчілки, Ольги Кобилянської та Лесі Українки. Біля виток формування ідеології українського жіночого руху були громадські діячі, політики, інтелектуали-науковці – М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський, М. Павлик. Загалом на українських землях реалізація феміністичних ідей пройшла непростий еволюційний шлях. Якщо спочатку фемінізм як цілісна концепція не сприймався, то поступово його основні постулати змінювали як саме суспільство, так і суспільну психологію в тому напрямі, який визначила феміністична теорія.

У середині ХХ ст. ідеологія фемінізму суттєво змінилася. Фемінізм з феномена переважно політичного життя перетворився на загальнокультурний. Феміністки зуміли довести взаємозв'язок війни й патріархальної культури, показали механізм відтворення патріархальної сім'ї та сексизму як ідеології, акцентували увагу на такому науковому парадоксі, як «відсутність», «недобачання» жінок в історії.

У другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. досвід ідеологічного розвитку фемінізму модифікувався. До традиційного розвитку феміністичних теорій у Західній Європі та США додався досвід емансипаційної боротьби в країнах Центрально-Східної Європи, Латинської Америки, Африки.

Становлення та розвиток організованого жіночого руху. Ідеї громадянської рівності, демократії та просвіти, ідеологія фемінізму спричинили появу в ХІХ ст. нового феномена громадсько-політичного та культурно-просвітницького життя – організованого жіночого руху. Найпоширенішими типами жіночих організацій були добродійні, культурно-просвітні, професійні, профспілкові, політичні. В кінці ХІХ ст. жіночий рух який починав формуватися та розвивався передусім на національній основі, переходить на новий рівень. Жіночі організації проголосили міжнародний рівень співробітництва із цією метою створюються: Міжнародна жіноча рада, Міжнародний жіночий союз, Міжнародна жіноча ліга миру і свободи.

Періодичні міжнародні жіночі конгреси об'єднали зусилля жінок у боротьбі за політичні права, за професійну самореалізацію, за подолання гендерної дискримінації. На міжнародному рівні жінки об'єдналися в боротьбі за мир і демократію.

Український жіночий рух і відповідні ідейні концепції були пов'язані з загальнодемократичними процесами та ідеологією національного визволення. У кінці XIX – на початку XX ст. створюються добродійні жіночі організації у Києві, Одесі, Полтаві та Харкові, які засновували притулки, будинки праці тощо. На початку XX ст. активно діяло Харківське товариство взаємодопомоги зайнятих жінок, Одеське та Київське товариство охорони жінок. У містах України було створено відділи Спілки рівноправності жінок. У 1909 р. розпочали роботу Жіночі клуби, при яких організовувалися бібліотеки, лекторії, літературні вечори тощо. Відомими учасницями жіночого руху стали – О. Пчілка, Л. Старицька-Черняхівська, С. Русова, Л. Яновська, С. Вольська, М. Ішуніна, Н. Дорошенко, М. Кучерявенко, О. Андрієвська, З. Мірна та інші.

Західноукраїнські землі у складі Австро-Угорщини в умовах конституційно-парламентських засад державотворення мали хоч і обмежені, але реальні можливості для формування елементів громадянського суспільства. Одним з його елементів стала ідея емансипації жінки як самодостатньої особистості та створення жіночих організацій. Першим виникло Товариство руських жінок у Станіславі (тепер Івано-Франківськ), створене 1884 р. за ініціативи Н. Кобринської. Це Товариство ініціювало видання силами жінок літературного альманаху «Перший вінок», який вийшов у світ 1887 р. Альманах репрезентував феміністичний світогляд тогочасного українського суспільства. Згодом створюються нові жіночі організації у Львові, Коломиї, Тернополі, Чернівцях. Найвпливовішою жіночою організацією на західноукраїнських землях у міжвоєнний період був «Союз українок», який очолювали М. Білецька, К. Малицька, О. Федак-Шепарович, М. Бачинська-Донцова, М. Рудницька. Ідеологічною основою

«Союзу українок» став ліберальний фемінізм і націоналізм. Це об'єднання жінок створило дійову структуру масової організації. 1939 р. Союз налічував 82 філії та 1022 сільських гуртки, а його кількісний склад складав 60 тисяч. У міжвоєнний період у Львові виходило декілька публіцистичних часописів для жінок.

Проте, здобути достатньо суспільно-політичної влади жіночі організації не змогли. Вони не зуміли перемогти панівні владні відносини та загальноприйняті «чоловічі правила гри». В той же час, саме організований жіночий рух сформував суспільну вразливість стосовно різноманітних форм гендерної дискримінації та загальну потребу подолати це явище.

На початку третього тисячоліття жіночий рух має вагомі успіхи, зокрема в сферах права, освіти, економіки. Водночас до остаточного подолання насильства над жінками, сексизму, явної та прихованої дискримінації ще дуже далеко. В Україні однією з найсерйозніших проблем жіночого руху є необхідність подолання заангажованості суспільства та звичної кількості стереотипів за якими ігнорується особистісне життя жінки, а її соціальна роль зводиться тільки до обслуговування чоловічої частини населення та родини. Декретами, постановами такі проблеми не ліквідувати. Вони долаються практикою соціального життя, включаючи практику жіночого руху. Проте дієвість жіночого руху в Україні обмежена, що пояснюється недостатністю ресурсів. Реальне складне соціально-економічне становище, в якому перебуває українська жінка, позбавляє багатьох жінок можливості та бажання займатися громадською діяльністю. Значною проблемою є небажання в суспільстві сприйняти жіночий рух як важливий і вагомий чинник розвитку суспільства. Діяльність жіночих організацій знаходиться поза зоною інтересу і уваги засобів масової інформації. Жіночі організації в Україні не користуються великою популярністю у населення, а їх потенційні можливості у розв'язанні жіночих проблем залишаються задіяними не повною мірою. Цьому перешкоджає і обмежений доступ жінок

в урядові та управлінські структури та низький рівень формування у населення гендерної культури взаємовідносин.

План-конспект лекційного заняття № 3

Тема: ГЕНДЕРНІ РОЛІ ТА СТЕРЕОТИПИ В СУСПІЛЬСТВІ. СТАНОВЛЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Мета: з'ясувати історичні трансформації гендерно-рольових стереотипів у суспільстві як чинників соціальної нерівності; схарактеризувати історичні й етнокультурні уявлення про фемінність і маскуліність; визначити джерела й засоби гендерної соціалізації та сутність поняття гендерної ідентичності.

Методи: словесні (розповідь, пояснення, бесіда), наочні (демонстрація).

Дидактичні засоби навчання: навчально-методичні засоби, схеми.

Структура лекційного заняття

1. Організаційна частина заняття: привітання, визначення програмних завдань і необхідності вивчення пропонованої дисципліни, вирішення організаційних питань.

2. Повідомлення теми, мети й основних завдань заняття.

3. Актуалізація опорних знань і контроль вихідного рівня знань: запитання до магістрів: Схарактеризуйте сучасний стан міжнародного жіночого руху – здобутки та завдання.

Як Ви розумієте діалектику реалій гендерного підходу і фемінізму на початку XXI ст.?

4. Мотивація навчальної діяльності здобувача вищої освіти: проблемне запитання: Наведіть способи прояву на сучасному етапі індивідуальних і загальносуспільних обмежень, що можуть бути наслідком гендерно-рольових стереотипів.

5. Структурні елементи заняття, що забезпечують досягнення дидактичної і виховної мети: дискусія «На основі конкретних прикладів

покажіть, що переважає в інтелектуальній та соціально-психологічній характеристиці жінок і чоловіків – відмінності чи сходження?».

6. Підведення підсумків заняття:

Яким чином впливають особливості професійної діяльності на гендерну соціалізацію жінок і чоловіків?

7. Самостійна робота:

- Ключові моделі гендерної ідентичності в сучасній Україні: національно-державний дискурс.
- Маскулінність і фемінність як обмеження в особистісному розвитку.

План

1. Джерела і форми функціонування гендерних стереотипів у суспільстві.
2. Гендерна ідентичність як суспільний і культурний продукт.

На початку лекції слід з'ясувати *причини появи найбільш поширених стереотипів*. Від народження кожна людина одержує “приписаний” статус відповідно до статі, тобто статус жінки та чоловіка з певними очікуваннями їхньої поведінки. *Зверніть увагу* – відбувається диференціація усіх членів суспільства на дві категорії – чоловіків і жінок, та передбачається очікувана від них ціннісна й нормативно визначена поведінка.

Доречно звернутися до історії. Завжди існував певний розподіл праці між статями, специфічні для чоловіків і жінок види діяльності та соціальні функції, що виходили далеко за межі суто біологічних відмінностей між ними. Наприклад, ще до початку ХХ ст. суспільству була притаманна позиція, що жінка створена тільки для кухні, дому та дітей. Але навіть у наш час така думка пронизує свідомість багатьох людей – чоловіків та жінок.

За такими стереотипами прийнято оцінювати: чоловіків – за трудовими, професійними успіхами, жінок – насамперед за наявністю сім'ї та дітей.

Проте *гендерні соціальні ролі* не слід розуміти як поділ усіх соціальних статусів, а відповідно, й ролей на такі, що їх можуть виконувати лише

чоловіки або жінки. *Здебільшого гендерні стереотипи* є суттєвим перебільшенням відмінностей між чоловіками та жінками. Більшість пересічних людей вважають, що гендерні відмінності в поведінці, соціальних ролях та особистісних характеристиках спричинені біологічними відмінностями статей.

Для пересічної людини гендерні відмінності є наслідком того, що закладено природою, а не створено культурою і вихованням. Зверніть увагу, що існують *лише очікування*, які склалися історично і що мають покласти біологічне, але значною мірою соціально-культурне, підґрунтя щодо відповідності між соціальною роллю та статтю людини. Гендерні стереотипи дійшли до нас із стародавніх часів. Вони успадковані від підвалин життя ранніх цивілізацій та культур. З часом у суспільстві за допомогою стереотипів формується уявлення про те, якими мають бути дівчатка і жінки, хлопчики і чоловіки. Ці погляди втілюються в такі норми, які стають моделями для наслідування. На підставі цього всім жінкам і всім чоловікам нав'язуються певні правила поведінки, яких вони мусять дотримуватися. ***Гендерні стереотипи*** – це форми поведінки, які суспільство очікує від людей залежно від їх статі, встановлюючи при цьому жорсткі стандарти. Засоби масової інформації, дитяча, художня й навчальна література подають образи чоловіків і жінок переважно як зовсім різних за рисами характеру та соціальними ролями осіб. На подібних відмінностях наголошують батьки, вчителі й однолітки.

Якщо гендерні відмінності конструюються, створюються в процесі постійної взаємодії чоловіків і жінок, постійно відтворюються в структурах свідомості та структурах дії, то цілком можливим є процес деконструкції, зміни суті й механізмів відтворення соціально сконструйованих рис, ролей і стосунків. *Досвід країн*, що значно просунулися на шляху до гендерного паритету в суспільстві, як то Швеція, Норвегія, Фінляндія, Данія, Нідерланди, свідчить про можливість суттєвих зрушень у характері

гендерних відносин у суспільстві, а отже, у суті гендерних стереотипів та очікуваних від чоловіків і жінок соціальних ролей.

Фахівці вважають, що є два основних способи *руйнування* традиційних *стереотипів* в суспільстві. *Перший* - це просвітництво, поширення науково обґрунтованих знань, задля привернення уваги людей до неусвідомлюваних ними, нерідко упереджених і хибних стереотипних уявлень та їхнього впливу на ставлення до себе та інших. Друковані й візуальні засоби масової інформації могли б зробити на цьому шляху чимало. На жаль, поки що в Україні ЗМІ залишаються чи не найпотужнішими трансляторами традиційних гендерно-рольових стереотипів. *Другий*, значно ефективніший, спосіб руйнування традиційних уявлень полягає в забезпеченні й заохоченні у громадській сфері суспільства багатьох прикладів успішного виконання гендерно нетрадиційних ролей. Це, безумовно, потребує певних зусиль від органів влади, політичних партій і лідерів, громадських організацій, проте ще в жодній країні не вдалося побудувати демократію без її гендерного складника.

Україна давно вже належить до країн, де стимулюється і схвалюється заняття жінок оплачуваними видами діяльності. Хоча в суспільній свідомості за жінкою не укорінився образ працівниці та політичного лідера, а й надалі домінує образ матері-доглядальниці, виховательки і домогосподарки. Тобто від жінки, на відміну від чоловіка, суспільство очікує одночасного виконання двох соціальних, часом важко сумісних, навіть конфліктних ролей матері та годувальниці, проте відчутно наголошуючи саме на ролі матері-виховательки, вважаючи, що саме це є найнеобхіднішою сферою соціальної самореалізації жінки, – інакше вона не може реалізується як повноцінна

Оскільки гендерні ролі й стереотипи – це продукт суспільної історії, який містить соціокультурні особливості та традиції, що часом не мають нічого спільного з природою статі, то гендерна ідентичність залежить здебільшого від соціальних (історичних і географічних) чинників, а не від біологічної природи людини.

Досить суттєвими характеристиками особистості, що тісно пов'язані з ідентичністю і визначають гендерні особливості особистості, виступають такі ознаки мужності чи жіночності, як *фемінність і маскуліність*. Це системи властивостей особистості, що традиційно вважаються чоловічими чи жіночими. Такі особливості людини визначають відповідність власній психологічній статі, гендерно-рольовим нормам і стереотипам, типовим для чоловіків та жінок формам поведінки, стилям життя, способам самореалізації, вибору відповідних цінностей, установок тощо.

Типовими *маскулінними* якостями *вважаються* інтелект, раціональність, незалежність, активність, сила (як фізична, так і психологічна, чи сила характеру), авторитарність, агресивність, стриманість в емоційних проявах, схильність до ризику, здатність до досягнень. Типовими *фемінними* якостями *вважаються* емоційність, м'якість, слабкість, турботливість, практичність, консервативність, інтуїтивність, реалістичність, комунікативність, сенситивність, емпатійність.

Відповідно до такої градації передбачається, що для жінки важлива підтримка та розуміння її почуттів, а психологічні стосунки важливіші, ніж результат діяльності. Для чоловіка важливо вважатися компетентним, бути визнаним, йому треба досягнення своєї мети, результат розв'язання задачі важливіший за систему стосунків, які супроводжують процес розв'язання.

Проте визначена градація має умовний характер. Традиційні риси маскуліності притаманні не лише чоловікам, так само як фемінність – не є тільки жіночою характеристикою. Практично кожна фемінна чи маскулінна якість може траплятися як у чоловіків, так і в жінок. В житті сучасного суспільства трапляється чимало фемінних чоловіків і маскулічних жінок (йдеться переважно про психологічні характеристики).

Зверніть увагу, останніми роками спостерігається загальна тенденція певної фемінізації чоловічої поведінки й маскулінізації жіночої, що позначається на таких сферах, як вибір професії, одяг тощо.

Становлення гендерної ідентичності. Гендерні ролі не з'являються з народженням дитини, вони формуються залежно від багатьох умов і чинників протягом людського життя. Цей розвиток має свої закономірності, особливості та суперечності. Від нього залежить характер життєвого сценарію людини, стиль, стратегії поведінки у життєвих ситуаціях. *Гендерно-рольова соціалізація* – це засвоєння людиною гендерних ролей та суспільних очікувань відповідно таких ролей, а також формування психологічних характеристик, які відповідають гендерним ролям. Зверніть увагу, що гендерна соціалізація має низку особливостей і труднощів у жінок та чоловіків. Від самого народження дитина потрапляє до соціального оточення, яке задає безліч стереотипів гендерно-рольової поведінки. Згідно з історично сформованими патріархальними стереотипами жінка повинна орієнтуватися на сім'ю та сімейні цінності, ведення домашнього господарства тощо. З іншого боку, успішність самореалізації чоловіка пов'язується з його кар'єрою, якщо він не здобув професійних досягнень, то це може вважатися крахом життєвому успіху. Названі суспільні моделі діють як соціальні очікування та відіграють активну роль у формуванні нормативної поведінки. Людина, щоб уникнути неприємних переживань, прагне задовольнити суспільні очікування й засвоїти адекватні певним вимогам форми гендерно-рольової поведінки. І якщо реальна поведінка не збігається з нормативами, то суспільство здійснює певний тиск на свідомість людини, використовує певні санкції, накладаючи багато обмежень на самореалізацію жінок і чоловіків.

Розуміння процесу становлення гендерної ідентичності можливо за умови визначення *агентів* її соціалізації. На першому місці *серед агентів гендерної соціалізації* знаходиться сім'я, система сімейного виховання. Гендерні стереотипи та цінності батьків, характер стосунків подружжя та дітьми. Саме сім'я є такою соціальною інституцією, в якій сутність гендерних стосунків проявляється найбільше.

Крім сім'ї, на особливості гендерної соціалізації впливають інші *офіційні та неформальні інституції*. Всі соціальні групи та відносини, в яких

перебуває людина, формують особистісний досвід, який впливає на гендеру ідентичність. Велике значення має *школа* – система громадського виховання та навчання. Залежно від того, які цінності прищеплює школа формуються певні гендерні ролі, моделі поведінки, гендерні сценарії стосунків статей. Безліч наявних проблем сучасної української школи позначаються на гендерному розвитку учнів.

Спробуйте відповісти на питання: Чому в наш час педагогіка є високо фемінізованою професійною галуззю? Чи здатне фемінізоване середовище української школи спричинити дисгармонійний розвиток гендерних ролей дітей? Чому зараз вчитель, нажаль, не найпрестижніша професія?

Крім гендерно-рольового конфлікту, який наявний в усіх формах гендерно-рольових дисгармоній, є багато психологічних проблем, пов'язаних з труднощами та порушеннями гендерного розвитку людини. Серед різних видів гендерно-рольових дисгармоній виділимо гендерно-рольовий інфантилізм та гендерно-рольову недостатність.

Гендерно-рольовий інфантилізм характеризується невідповідністю гендерної ролі віковій стадії гендерного розвитку, заміною або компенсацією одних ролей іншими, що відповідають більш ранньому періоду життя. *Гендерно-рольова недостатність* проявляється в двох формах - гендерно-рольовий дефіцит та атрофія гендерної ролі. *Гендерно-рольовий дефіцит* відзначається затримкою гендерно-рольового розвитку, блокуванням важливих потреб у рольовому розвитку, внаслідок чого гендерна роль розвивається частково або не формується загалом. *Атрофія гендерної ролі* характеризується втратою її функціональних особливостей. Атрофія ролі виникає тоді, коли внаслідок соціальних причин виконання гендерних ролей унеможлиблюється. Наприклад, після тривалого ув'язнення людина частково чи повністю може втратити таку гендерну роль, як «шлюбний партнер».

Звернемо увагу, що гендерно-рольова ідентичність та поведінка жінки або чоловіка може виходити за межі суспільних, статистичних, а в деяких випадках й клінічних норм. У сфері статевих і гендерних ролей

спостерігаються статеві *девіації* чи статеві дисгармонії. Статевими девіаціями визнаються відхилення від нормативних статевих і гендерних ролей. Вони можуть бути як позитивними, так і негативними. До прогресивних можна віднести сучасні зміни гендерних ролей, які на попередніх історичних етапах були неприпустимими для поведінки чоловіка та жінки. Інші девіації розглядаються як дисгармонійні, інколи навіть патологічними, хоча межі їх прийняття суспільною думкою не залишаються сталими і змінюються в наш час в напрямку більшої терпимості. Рольові девіації ілюструються прикладами інверсії статевих і гендерних ролей. А саме, зміною компонентів жіночих та чоловічих ролей на протилежні, заміною одних іншими – повною транссексуалізм і частковою – гомосексуалізм й трансвестизм. Порушення статевих і гендерних ролей супроводжується статевими та гендерно-рольовими конфліктами. Кожну таку девіацію можна трактувати як: по-перше, внутрішній статево-рольовий конфлікт між компонентами статевих ролей та статево-рольовою ідентичністю; по-друге, зовнішній гендерно-рольовий конфлікт – суперечність між гендерно-рольовою поведінкою та соціальними стереотипами й нормами.

Отже, ми бачимо, що гендерна соціалізація й розвиток гендерної ідентичності – складний та різноплановий процес, що підлягає багатьом закономірностям, супроводжується проблемами та дисгармоніями. Їх розуміння має допомогти як уникненню суперечностей розвитку особистості так й сприяти гармонійності її стосунків з особами протилежної статі й зі соціальним світом взагалі.

План-конспект лекційного заняття № 4

Тема: Гендерні взаємини в родині. Розподіл сучасного ринку праці за статтю

Мета: проаналізувати еволюцію форм сім'ї та гендерний розподіл праці на різних етапах історії; з'ясувати наслідки кризи в соціальному виробництві сучасних перехідних суспільств і зміну вітакультурної ролі

сім'ї: статусно-рольова структура сучасної української родини; схарактеризувати проблему соціальних відносин жінок і чоловіків як предмета економіки.

Методи: словесні (розповідь, пояснення, бесіда), наочні (демонстрація).

Дидактичні засоби навчання: навчально-методичні засоби, схеми.

Структура лекційного заняття

1. Організаційна частина заняття: привітання, визначення програмних завдань і необхідності вивчення цієї дисципліни, вирішення організаційних питань.

2. Повідомлення теми, мети й основних завдань заняття.

3. Актуалізація опорних знань і контроль вихідного рівня знань: запитання до магістрів:

Як Ви вважаєте, чи впливає наявність гендерно-рольових стереотипів у громадській думці на прояви соціальної нерівності?

Наведіть сучасні уявлення про типові характеристики жінок і чоловіків.

4. Мотивація навчальної діяльності здобувача вищої освіти: сформулюйте власну думку щодо наявності в сучасному соціумі «чоловічих» і «жіночих» професій. Це стереотипи чи об'єктивна необхідність?

5. Структурні елементи заняття, що забезпечують досягнення дидактичної й виховної мети: робота в підгрупах (схарактеризуйте дискримінаційні позиції «подвійної зайнятості» сучасної жінки та проаналізуйте особливості кар'єрного просування жінок і чоловіків у життєвому циклі).

6. Підведення підсумків заняття:

- Схарактеризуйте партнерські і традиційні гендерні ролі в родині.
- Домашня праця й економічна залежність: аналіз суперечностей та шляхи їх розв'язання.
- Яким чином інтерпретуються гендерні відносини в контексті економічної залежності?

7. Самостійна робота:

- Девіантне батьківство крізь призму гендеру.

План

1. Еволюція форм сім'ї та перехід від патріархальної до егалітарної системи гендерних узаємин.

2. Гендерні стереотипи в сучасних економічних реаліях: жінки і чоловіки на ринку праці.

Розуміння еволюції форм сім'ї можливе за умови актуалізації ролі *інституту родини та гендерного розподілу ролей*. На сучасному етапі розвитку українського суспільства чітко визначилося розуміння, що саме сім'я взяла на себе основну вагу переходу до ринкових відносин та мобілізувала внутрішні, матеріальні, й психологічні, резерви. У свідомості людей інститут сім'ї став своєрідним гарантом матеріальної підтримки з боку інших членів родини у разі втрати роботи та засобів існування. Названа тенденція стосується усіх членів родини як жінок, так й чоловіків. Отже, ми не можемо з Вами розглядати феномен гендеру та інститут сім'ї роздільно, оскільки вони нерозривно пов'язані.

Давайте з'ясуємо, що звичайно розуміється у змістовному наповненні під сім'єю? А саме – «об'єднання людей засноване на кровному спорідненні, шлюбі або усиновленні. Вони мають спільний побут і взаємну відповідальність за виховання дітей; члени родини часто живуть в одному будинку». В останні роки, великі зміни, які відчуло українське суспільство ще раз засвідчили, що інститут сім'ї залишається одним із найстабільніших інститутів соціального життя. Серед головних соціально-державних інститутів за ступенем абсолютної довіри лідирує сім'я; усі інші структури мають значно менший рівень довіри в населення.

Зрозуміти, як склалися сучасні гендерні відносини в родині можливо лише на підставі історії виникнення соціального інституту сім'ї, ядро якого творять взаємини чоловіка й жінки. Необхідно відзначити, що ці взаємини

між членами родини, завжди ґрунтуються на способі розподілу влади між ними. Соціальний феномен влади виявляється в певній ієрархії. Вона знаходить прояв і як сімейна статева стратифікація у розподілі влади поміж чоловіком та жінкою, батьками та дітьми, і як гендерний розподіл прав та обов'язків, гендерні відмінності у вихованні дітей.

Виникнення інституту сім'ї та його стратифікація залишаються дискусійними.

Назвемо такі питання: Чи існувала в давні часи *нуклеарна* родина, або це явище властиве тільки сучасному періодові історії людства (це родина двох поколінь: батьків і їхніх дітей)? Чи можемо ми вважати типовим для первісного суспільства *груповий* шлюб? Дискусійним залишається питання про існування *матріархату* як форми людського співтовариства, де споріднення велося тільки по материнській лінії, а жінки займали головну роль у вирішенні важких проблем виживання племені? Наскільки такий суспільний устрій став типовим для різних у просторовому й часовому вимірі груп людської популяції?

Відповідно за даними історичної науки поряд з існуванням нуклеарної родини, завжди існували інші форми сімейних відносин. Назвемо типи сімейних структур, які досить різноманітні й утворюються залежно від характеру шлюбу, споріднення й батьківства. *Моногамний* шлюб – шлюб одного чоловіка з однією жінкою. В історії людства моногамія трапляється вп'ятеро рідше, ніж *полігамія* – шлюб одного чоловіка з кількома жінками; *полігінія* – шлюб одного чоловіка з кількома жінками; *поліандрія* – шлюб однієї жінки з кількома чоловіками (шлюб, що рідко трапляється).

Залежно від розподілу влади розрізняють *патріархальні* сім'ї. У них глава родини – батько, тільки він розподіляє матеріальні ресурси і приймає життєво важливі рішення щодо дружини та дітей. Інша форма – *матріархальні* сім'ї, де всі вище перераховані функції виконує мати. Звернемо увагу на *егалітарну* сім'ю, в ній немає чітко вираженого голови. Усі обов'язки розподіляються ситуативно, а рішення приймаються

колегіально або передоручаються тому, хто компетентніший у розв'язанні певної проблеми.

Постає питання: в сучасному українському суспільстві відповідно до розподілу влади які родини переважають - патріархальні чи егалітарні? Соціологічні дослідження свідчать, що більшу частину українських сімей, а саме, приблизно 70% можна віднести до егалітарних, демократичних, виходячи з участі чоловіка й жінки в прийнятті рішень щодо важливих проблем сімейного життя і реального розподілу сімейних доходів.

Хоча більшість українських сімей – егалітарні, за оцінкою самих жінок, сімейна стратифікація у нашому суспільстві доволі значна. Вважають себе рівноправними з чоловіками у родині понад половину опитаних жінок (55%); однак близько чверті жінок вказують на своє другорядне становище в сім'ї порівняно із соціальним статусом чоловіка; решті взагалі важко відповісти.

Звернемо увагу, що таку характеристику, як «патріархатність», може мати не тільки родина, але й суспільство. В такому випадку патріархатний устрій спричиняє, що одна половина населення – жінки – перебувають під контролем другої половини – чоловіків. Основні принципи патріархату: чоловік панує над жінкою; старший чоловік – над молодшим. Патріархат глибоко вкорінений не тільки в інститут сім'ї, він ще в більшому обсязі наявний у відносинах статей в економічній і політичній сферах суспільного життя. Проте у різні періоди історії і в різних за своїм політичним устроєм суспільствах патріархат мав велике розмаїття локальних форм.

В наш час соціальна необхідність у поділі праці на основі здатності жінки до дітонародження відпала. Більшість жінок поєднують материнство з роботою поза домом, а це може бути як професійне вдосконалення, кар'єра, так й громадська робота.

У сучасних сімей бюджет родини здебільшого складається з двох часто рівних частин, що надходять як від чоловіка, так і від жінки: чоловік уже не є єдиним годувальником родини. Але, патріархальна ідеологія та традиційні гендерні ролі зберігаються: від жінок вимагають зосередженості на домашній

сфері, а від чоловіків – успіху в суспільній. Зверніть увагу – традиційна гендерна сегрегація переноситься й на сферу праці: жіночі професії та робочі місця формуються винесенням на соціальний рівень традиційних жіночих занять.

Саме тому в наш час потрібно враховувати гендерний підхід до аналізу всіх сфер життя. Заслуга гендерного підходу ґрунтується на виявленні того факту, що в практиці життя сучасних родин традиційна патріархальна ідеологія використовується для виправдання домінуючого становища чоловіків у родинах та їх небажання виконувати повсякденні домашні обов'язки. В той же час жінки традиційною патріархальною ідеологією виправдовують як своє підлегле становища, так й перевантаженість домашньою роботою з обслуговування членів родини.

Безумовно, між чоловіками й жінками, крім законодавчо оформлених норм (наприклад, в Україні за статтею № 24 Конституції або Сімейним кодексом) відносини складаються за визначеними усталеними практиками розподілу гендерних ролей, що мають назву *гендерний контракт*. Такі контракти описують правила взаємодії, права й обов'язки, що визначають поділ праці за ознакою статі в родині та професійних сферах. Вони часто мають назву – неписаних правил.

У сучасному українському суспільстві можна визначити існування чотирьох типів гендерних контрактів. *Працююча мати* – контракт, який передбачає материнство та заробіток жінки, що є життєво необхідним для всієї родини. *Кар'єро орієнтована* жінка – контракт, який поєднує роль матері відповідальної за домогосподарство разом із професійним зростанням. Він передбачає безкоштовну допомогу родичів і оплачувану працю найманих робітників. *Домогосподарка* – контракт передбачає обслуговування членів родини в обмін на матеріальне забезпечення. *Спонсорський* контракт, який передбачає обмін зовнішньої привабливості й сексуальності на матеріальну підтримку чоловіка. Такий контракт нині стає легітимним, хоча й не

схвалюваним соціумом. Для жіночої ідентичності тут не має значення ні материнство, ні робота, реалізується й акцентується тільки її сексуальна роль.

Названі нами типи гендерних контрактів не є наслідком державної політики в сфері гендеру. Вони є результатом стихійного пристосування до реальних умов життя й створені для цього різними соціальними групами.

У програмних документах, що розробляються в Україні та стосуються інституту родини, має бути чітко зазначено, що всі заходи щодо «поліпшення становища жінки», «пільг жінкам-робітницям» тощо можуть прийматися тільки як *система певних заходів*. Політика *довгострокової* перспективи має перемістити акцент з ідеї допомоги жінці на створення рівних можливостей для обох статей у всіх сферах. Така політика повинна ґрунтуватися на таких принципах: по-перше, жінка і чоловік мають однакові права, обов'язки й можливості у всіх сферах життя, зокрема й сімейній; по-друге, родина має бути суверенною в прийнятті рішень щодо її економічного та демографічного відтворення. Звідси й конкретний механізм, який забезпечить проведення довгострокової політики. Усі пільги в сфері зайнятості, що держава вважає за можливе надати працівникам, які поєднують сімейні та трудові функції, слід адресувати родині. Отже, родині не нав'язуватиметься ні традиційний, ні егалітарний тип відносин, а вона сама визначить, що їй треба.

Змістовне наповнення проблематики дозволяє виділити за гендерним аналізом три основних види праці: продуктивну, репродуктивну і спрямовану на благо громади.

Праця, яка передбачає виробництво різноманітної продукції (машин, одягу, побутової техніки, продуктів харчування тощо), організацію сфери послуг, називається *продуктивною*. Така праця оплачується і соціально захищається. Наприклад, людина отримує відпустку, лікарняний, пенсію, забезпечується низкою пільг. Виконання всієї домашньої роботи, спрямованої на відновлення ресурсів людини: *приготування їжі, прибирання, догляд за дітьми та літніми або немічними людьми – це репродуктивна*

праця. Левову її частку, як правило, роблять жінки. Така праця є безкоштовною у межах родини. Разом з тим перераховані послуги мають свою ринкову вартість, якщо їх замовляти.

Крім того, у сучасному суспільстві багато людей займаються *працею, спрямованою на благо громади*. Сюди належить і громадська, і політична діяльність, і допомога людям під час різних соціальних подій. В українській традиції подібна допомога має назву *толока* і до сьогодні побутує в селах. Розподіл усіх трьох видів праці (*продуктивної, репродуктивної і спрямованої на благо громади*) є нерівномірним як між жінками і чоловіками, так і для різних груп чоловіків і жінок, залежно від їхнього віку, місця проживання, соціального статусу тощо. Але в цілому зберігається тенденція, коли частіше продуктивною працею і працею на благо громади зайняті чоловіки. Праця, яку вони виконують, зазвичай розглядається як більш значуща та важлива. Тому у грошовому вимірі продуктивна праця чоловіків оцінюється вище.

Жінки часто одночасно виконують три види праці: продуктивну, репродуктивну і якийсь із видів праці на благо громади. Але перевантаженість домашньою працею відбивається не тільки на їхньому здоров'ї, а й на їхній професійній діяльності, бо залишається мало часу на вдосконалення професійних знань і навичок, підвищення кваліфікації, розширення сфери своїх інтересів.

Що можна зробити в такій ситуації? Один із шляхів – перерозподіл домашніх обов'язків між усіма членами родини. Сім'ї із нерівномірним і традиційним розподілом домашньої праці мало відрізняються одна від одної, тобто традиційний розподіл досі часто є нерівномірним, із перевантаженням одних і недостатнім навантаженням для інших членів родини. Наприклад, у багатьох міських сім'ях часто «чоловічої» праці значно менше, ніж «жіночої».

Як рахувати вартість домашньої праці? Скільки вона коштує? В Україні жінки в цілому витрачають на хатню роботу більше часу, ніж чоловіки. Переважна більшість чоловіків (60 %) займається цим від 1 до 15

годин на тиждень, тоді як переважна більшість жінок (60 % опитаних) витрачає від 5 до 30 годин. Зараз на ринку праці жінки не поступаються чоловікам ні за рівнем освіти, ні за рівнем кваліфікації. Але в реальному житті їх реалізація значною мірою залежить від того, чи будуть перерозподілені між жінкою і чоловіком сімейні обов'язки.

Професійна діяльність та сучасний ринок праці. Зміни в економічному та соціальному житті суспільств, що відбувалися протягом XVIII початку XX ст., набули особливої значущості в другій половині XX століття і значно трансформували соціальні ролі жінок і чоловіків. *Гендерний аналіз* публічної сфери найчастіше розглядається через призму відносин, що виникли на ринку праці відносин. Цей аспект опрацьовано в теоретичних розробках неокласиків і марксистів.

Основною гіпотезою є те, що домогосподарство – це джерело «неспроможності» жінки в умовах ринкової конкуренції. Ринкові сили спрямовані на зниження дискримінації, але рішення, що їх приймають усередині домогосподарства, породжують нову її хвилю. З одного боку, наявність домогосподарства безпосередньо обмежує жінку, орієнтуючи її на роль «берегині», з іншого – саме так обмежується й попит на жіночу робочу силу. Зокрема, гендерні стереотипи щодо «чоловічих» і «жіночих» ролей впливають на роботодавців, які переносять соціостатеві стереотипні відносини з домашньої сфери на професійну. Жінка сприймається працедавцями як невивідна працівниця, обтяжена сімейними турботами.

Гендерний аналіз зайнятості в сучасній Україні має певні особливості, пов'язані з трансформаціями суспільного життя, а також соціальними та економічними проблемами, які їх супроводжують. Вже перші результати ринкових перетворень в Україні показали, що їх вплив на жінок і чоловіків різний.

Зокрема, обсяги репродуктивної діяльності, пов'язаної з виконанням сімейних функцій та домашньої роботи, здійснюваних передусім жінками, зросли, а продуктивної – знизилася. Жінки народжують і потребують

соціальних послуг та соціальної допомоги. Підприємці, відповідно, не зацікавлені в таких робітниках, які ускладнюють їм організацію праці та функціонування виробництва. Загалом ринкові перетворення призвели до того, що у жінок зменшилися можливості доступу до сфери оплачуваної зайнятості.

Тому поняття «*дискримінація*» стає ключовим у гендерному аналізі ринку праці України. Статтею 1 Конвенції ООН про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок дискримінація визначається як «...будь-яке розмежування, ізоляція або обмеження... людських прав і фундаментальних свобод жінок у політичній, економічній, соціальній, культурній, цивільній або будь-якій іншій сфері, незалежно від сімейного стану...» Дискримінація на ринку праці виникає тоді, коли ставлення до окремих працівників, за однакових показників продуктивності є різним через їх належність до різних соціально-демографічних груп. Розрізняють *декілька видів дискримінації*: в оплаті праці, при наймі на роботу, при скороченні персоналу, при просуванні на посадах, у підвищенні кваліфікації.

Патріархальний суспільний устрій сформував стереотип нормального сприйняття ситуації, коли в жінки немає роботи. Практично у всіх країнах світу чітко проявляється тенденція до концентрації жінок у галузях і професіях із нижчим рівнем оплати праці.

На думку науковців, приховане безробіття існує завдяки зацікавленості в його збереженні в усіх учасників економічного процесу. *Держава* таким чином економить свої кошти на виплати допомоги через безробіття, *адміністрації підприємств* використовують ситуацію для різноманітних господарських зловживань, *служби зайнятості* мають менший обсяг роботи. Але тих самих працівників, які знаходяться в адміністративних відпустках, така ситуація влаштовує, вони очікують на зміну економічної ситуації. Передусім така пасивна поведінка дає змогу уникнути пошуків роботи, зусиль і витрат часу на перекваліфікацію.

Отже, національна політика зайнятості при формуванні тих чи інших заходів має формуватися згідно з антидискримінаційним міжнародним законодавством.

План-конспект лекційного заняття № 5

Тема: Гендерні відмінності в мовленні. Символізація гендеру в масовій культурі та медіа-просторі

Мета: з'ясувати історичний контекст формування і ролі гендеру у створенні мовної картини світу; висвітлити для студентів поняття *сексизму* в різних видах текстів та сферах використання мови; визначити роль засобів масової інформації в гендерній стратифікації суспільства; розвивати навички критичного аналізу «гендерних моделей» українського медіапростору.

Методи: словесні (розповідь, пояснення, бесіда), наочні (демонстрація).

Дидактичні засоби навчання: навчально-методичні засоби, схеми.

Структура лекційного заняття

1. Організаційна частина заняття: привітання, вирішення організаційних питань.

2. Повідомлення теми, мети й основних завдань заняття.

3. Актуалізація опорних знань і контроль вихідного рівня знань: запитання до магістрів:

Аргументуйте наслідки глобалізаційних процесів в економіці для жінок і чоловіків.

Визначте особливості трудової міграції жінок і чоловіків за кордон: можливості й небезпеки.

4. Мотивація навчальної діяльності здобувача вищої освіти: завдання:

Наведіть приклади ролі гендеру у створенні мовної картини світу.

Мови «жіноча» і «чоловіча» – міф, чи реальність?

5. Структурні елементи заняття, що забезпечують досягнення

дидактичної й виховної мети: самостійна робота – скласти в зошиті таблицю на дві колонки: Мовне зображення соціокультурної поведінки чоловіка і жінки (Визначте «норми» та відхилення від них, у кого за мовним маркуванням їх більше?).

6. Підведення підсумків заняття:

- У який спосіб в Україні реалізована сучасна мовна політика? Наведіть шляхи формування недискримінаційного мовного інструментарію.

- Схарактеризуйте причини використання ЗМІ традиційних конструкцій «споживацької культури *бажань*» та їхнього продукування в українському гендерному контексті.

7. Самостійна робота:

- Бути жінкою в Україні: проблеми суспільного становища та мовно-культурної презентації.

План

1. Мова як віддзеркалення гендерних відмінностей. Шляхи подолання мовного сексизму в Україні та світі.

2. Механізми інституалізації гендерної стратифікації суспільства засобами мас-медійного простору.

Мова, як відомо, не лише відбиває та відтворює зміни у суспільстві, а й, здатна впливати на ці зміни. Наприклад, те, як *мова репрезентує чоловіків і жінок*, має велике значення, оскільки це, в свою чергу, впливає на формування в суспільстві ставлення до обох статей та на усталення стереотипів. Великою мірою через мову діти визначають стиль поведінки представників своєї статі та формують ставлення до протилежної статі.

Гендерна проблематика у *мовознавстві* розглядається в кількох аспектах: *по-перше*, як чоловік та жінка зображені в мові; *по-друге*, – чи є відмінності у їхньому мовленні. У першому випадку ми маємо справу переважно з мовою як системою, тоді як у другому – з мовленням, мовленнєвою діяльністю, яка є реалізацією мови на практиці.

Асиметрії мовної системи, глибинні гендерні стереотипи відбиті також у фразеології. Підбір прислів'їв і приказок, які характеризують жінку нерозумною, недалекою, безпорадною. Так само фразеологія нав'язує певні стереотипи чоловічої поведінки, і порушення жорсткої межі маскуліності/фемінності, «ожіночнення» завжди оцінюється вкрай негативно. Ще одвертіший щодо гендерної дискримінації сленг, який твориться переважно в чоловічих одностатевих групах (військо, табір, ув'язнення, закриті навчально-виховні заклади тощо).

Питання співвідношення мови та гендеру привернули увагу дослідників у 70-х роках ХХ століття. Саме тоді виник новий напрям – *гендерна лінгвістика*, представниці якого вперше заявили про те, що внаслідок патріархального устрою суспільства мова відтворює світ та уявлення про нього з чоловічої позиції, представляючи чоловіка та все з ним пов'язане як норму, а жінку та «жіноче» – як відхилення від неї.

Часто дослідники, майже винятково чоловіки, досліджуючи різні аспекти суспільного життя, вивчали насамперед чоловіків і часто просто не помічали жінок. Це пов'язано передусім з патріархальним устроєм багатьох суспільств.

Сучасні гендерні дослідження здійснюються, зокрема, в межах нового напрямку, що дістав назву *феміністської лінгвістики* або феміністської критики мови. Його представники вказують на те, що жінки й чоловіки зображені в мові неоднаково: жінка або взагалі «замовчується», або зображується другорядною й залежною від чоловіка.

Дослідники, які прагнули з'ясувати, чи існують розбіжності у мовленні жінок і чоловіків, не дійшли одностайної думки: одні вважають, що суттєвих відмінностей немає, тоді як інші твердять, що чоловік та жінка розмовляють різними мовами. Чоловіки й жінки належать до різних мовленнєвих спільнот: *жінки* спілкуються, щоб зблизитися, поліпшити особистісні стосунки, а *чоловіки* – заради самоствердження та закріплення свого авторитету. Інші дослідження мовлення жінок і чоловіків спростовують твердження про

існування якоїсь особливої «жіночої» або «чоловічої» мови. Зокрема, було виявлено, що на особливості їхнього мовлення впливають передусім різноманітні соціальні чинники, такі як сфера спілкування, соціальний статус мовців, їхній рівень освіти. Також вважають, що контекст спілкування (хто говорить? кому говорить? з якою метою?) значно більше впливає на особливості мовлення учасників спілкування, ніж їхня стать. Проте ці дослідження підтвердили попередні спостереження, що мовлення жінок правильніше за чоловіче та більш наближене до мовних стандартів.

Дослідження комунікації всередині *одностатевих* груп виявили, що жінки розмовляють між собою більше, ніж чоловіки. Темою розмов жінок і чоловіків стають різні речі: тоді як *чоловіки* говорять переважно про роботу, спорт та інші види спільної діяльності, жінки обговорюють проблеми персонального характеру. Також *жінки*, на відміну від чоловіків, менше говорять про себе, розмови жінок динамічніші за чоловічі. І хоча жінки перебивають одна одну частіше, ніж чоловіки, це робиться для того, щоб підтвердити згоду з поглядом співрозмовниці, висловити співчуття або закінчити за неї фразу, коли вона не може підібрати вдалого слова.

Враховуючи результати наведених та інших досліджень, *можна зробити висновок* про те, що немає значних відмінностей у мовленні жінок і чоловіків, так само як не існує окремої «жіночої» чи «чоловічої» мови. Чоловік або жінка говорять саме так, а не інакше, *залежно від обговорюваної теми*, а також ситуації, в якій відбувається спілкування.

Інший напрям мовно-гендерних досліджень пов'язаний з *презентацією статей у мові*. Жінка й чоловік представлені у мові неоднаково: чоловік зображений головним і важливішим у мові, а жінка – другорядною та менш ваговою за чоловіка. Мова часто відбиває світ з «чоловічої» позиції, і жінка просто залишається «невидимою». Проте, коли жінка стає «видимою», це робиться лише для того, щоб підкреслити її залежність від чоловіка й другорядний статус. Це явище дістало назву гендерних упереджень, андроцентризму або *мовного сексизму*.

Сексизм – дискримінація за статтю. Сексизм – це орієнтація, яка ставить у несприятливі умови одну стать стосовно іншої. Сексизм знаходиться на одному щаблі з іншими видами дискримінації – дискримінацією за етнічними ознаками (расизм), дискримінацією за сексуальною орієнтацією (гетеросексизм), за віковою категорією, за зовнішністю. *Мовний сексизм – це дискримінація за статтю в мові.* Цей термін частіше використовують стосовно жінок, проте мовний сексизм може бути спрямованим також на чоловіків. Однак жінки стають жертвами мовного сексизму набагато частіше за чоловіків. Використання слів (переважно іменників і займенників) чоловічого роду для позначення людини, незалежно від статі, призводить до того, що жінки зникають з мовного простору, стають «непомітними» у мові.

Іншою ознакою мовного сексизму є так звані лексичні лакуни. Зокрема, про них говорять, коли для позначення професії, яку можуть мати як чоловіки, так і жінки, існує лише форма чоловічого (або жіночого) роду, а відповідної форми жіночого (або чоловічого) роду немає. Іншими прикладами є назви посад, наукових ступенів, звань. Зокрема, в багатьох мовах назви професій існують лише у формі чоловічого роду. Це насамперед стосується престижних професій і посад, які протягом тривалого часу були недосяжними (а деякі й досі залишаються такими) для жінок: *юрист, хірург, директор, менеджер, професор, депутат, міністр, президент.* З іншого боку, деякі назви непрестижних та малооплачуваних професій існують лише у формі жіночого роду: *педикюрша, манікюрниця, покоївка.*

Багато слів, що мають паралельні форми чоловічого та жіночого роду, насправді різні за значенням. У таких парах слів форма чоловічого роду має позитивне або нейтральне значення, а форма жіночого роду з часом зазнає пейорації (погіршення) значення. Наприклад, неоднаково тлумачаться інші пари слів: *майстер* (фахівець високого класу) та *майстриня* (жінка, що займається народним ремеслом – вишиванням, плетінням тощо).

Чоловіки-дослідники мови вважають несправедливим, що багато слів на позначення злочинців не мають відповідних форм жіночого роду, хоча жінки теж скоюють ці злочини (злочинець, крадій, гвалтівник, шантажист, шахрай). Вислови «жертва насилля», «жертва згвалтування» – часто мають на увазі лише жінок, хоча в світі існує безліч чоловіків – жертв насилля, зокрема в тюрмах. А такий вислів, як «жінки та діти, що зазнають знущання в сім'ї», не припускає можливості, що самі чоловіки можуть зазнавати насилля в сім'ї. Проте статистика свідчить, що у США матері частіше за батьків знущаються над дітьми. Стереотипи забороняють чоловікам бути слабкими, проявляти емоції. Зокрема, спокійного, неагресивного й емоційного хлопчика називають «маминим синком» та іншими образливими словами. А чоловіків, які виявляють слабкість, проявляють емоції, часто підозрюють у нетрадиційній сексуальній орієнтації.

Згідно з наявними традиціями, чоловік повинен бути успішним у професійній сфері, забезпечувати жінці й дітям достаток. Якщо чоловік не може (або не хоче) цього робити, на нього чіпляють ярлик – «невдаха».

Іншим прикладом сексизму, спрямованого проти чоловіків, є слова, пов'язані зі сферою батьківства та виховання дітей. Чоловіків ображає те, що їх інколи вилучають з процесу виховання дитини, повсякчас говорячи про труднощі та проблеми одиноких матерів, забуваючи про те, що дитину може також виховувати одинокий батько.

Тоді як дехто вважає, що сексизм – це ознака мови й треба лише змінити щось у мові, заборонити одні слова та створити інші, – і проблема нерівного зображення статей у мові зникне навіки. Насправді, все не так просто, як здається на перший погляд. Мова не є сексистською, лише наше використання її ресурсів може стати сексистським. *Ці якості притаманні й українській мові.* Наприклад, слова жіночого роду досить часто утворюються від слів чоловічого роду: *він – вона, раб – раба (рабиня), сват – сваха, тесть – теща, родич – родичка, сусід – сусідка.* Тобто форми чоловічого роду є первинними, а форми жіночого – наче вторинними.

Назви осіб чоловічої статі у формі чоловічого роду вживаються й щодо жінки: «Вона – молодець, мудрець, геній, хвалько, підліток». «Вона – наш друг, ворог, кумир, свідок». Слів жіночого роду для назв таких якостей в осіб жіночої статі немає.

У той час як в одних країнах більшість громадян навіть не здогадуються про те, що їхня мова є сексистською, в інших країнах намагаються уникнути мовного сексизму. Це робиться передусім шляхом мовного планування.

Слід також зазначити, що однією з причин, через яку мають статися зміни в мові є те, що вони не встигають за соціальними. У той час як становище жінки в суспільстві змінилося, ці зміни не відбито в мові. *Природні мовні зміни* відбуваються поступово, ті чи інші мовні практики виходять або входять до вжитку, а лише потім фіксуються в словниках, довідниках і підручниках з мови. У випадку з *мовним плануванням* ідеться про навмисне втручання до мовних процесів, яке здійснюють уповноважені особи й установи. Прикладами мовного планування є, зокрема, реформи правопису, зміни національної або офіційної мови тощо.

Безумовним досягнення гендерних лінгвістів стало впровадження рекомендацій задля уникнення сексистської мови, обов'язкового документа для установ, навчальних закладів, видавництв багатьох країн світу. Не зважаючи на те, що цей документ називається по-різному і має свої особливості залежно від мови та країни, деякими найпоширенішими рекомендаціями є такі:

- уникати відверто образливих для однієї зі статей висловів або таких, що несприятливо зображають представників однієї зі статей, висловів, що представляють представників однієї статі гіршими за іншу;
- уникати зображення статей у стереотипних ролях (наприклад, менеджер – чоловік, учитель – жінка);
- уникати родових займенників «він», «його», «йому» (наприклад, «коли студентові потрібно...») Це радять робити шляхом випускання

займенника, перебудови речення або використання множини замість однини. В окремих випадках можна використовувати пасивний стан дієслів.

Отже, підсумовуючи викладений матеріал звернемо увагу, що проблема співвідношення гендеру й мови набагато складніша, ніж здається на перший погляд. Мова не лише відбиває ставлення до жінок і чоловіків у суспільстві, а й здатна формувати наше уявлення про статі та ставлення до жінок. Мова сама по собі не є сексистською, такою її роблять ті, хто нею користується. І тому, ставлення до статей неможливо змінити лише здійснюючи зміни в мові. Певні зміни мають статися як в нашій свідомості так й у суспільстві.

Механізми інституалізації гендерної стратифікації суспільства засобами мас-медійного простору. Якщо ви переглянете зміст будь-якого посібника з літератури, то складається враження, що беззаперечно першість у творенні художнього слова належить чоловікам. Утім, така думка навряд чи слушна, бо хоча серед авторів творів імена чоловіків і справді істотно переважають, проте відповідь буде іншою, якщо візьмемо до уваги уснопоетичну словесну творчість. Так, дослідники-етнографи переконані, що переважну більшість ліричних пісень створили жінки. А якщо згадати про колискові, забавлянки, пісні, якими супроводжувалася господарська робота, виконувана здебільшого жінками, пісні про жінок й материнську долю, обрядову поезію, казки, то терези схиляються в бік народних мисткинь.

«Жіночою» літературою зазвичай називають усе створене в літературі жінками. Хоч термін є досить усталеним, і досі не затихає полеміка про жіночу творчість, тобто про здатність жінок нарівні з чоловіками створювати духовні твори високої естетичної якості. Водночас незаперечним є факт, що феномен так званої «жіночої» літератури формувався у межах жіночого руху XVIII – XIX ст. у Західній Європі. Жорж Санд (Аврора Дюпен, 1804 – 1876 pp.), Джордж Еліот (Мері Анн Еванс pp., 1819 – 1880 pp.), Шарлотта Бронте (1816 – 1855 pp.), Джейн Остін (1775 – 1817 pp.) та інші жінки-письменниці відкрили світ жінки, змальований самими жінками. У творах

письменниці пропонували суспільству не тільки нові теми, але й зразки поведінки, відстоювали право жінок на самостійний вибір. Поява жінок-авторок, які пишуть романи, де центральним є образ жінки, що сама творить своє життя, започаткувало феномен «жіночої» прози.

Проте, навіть в наш час тема, що стосується жіночої творчості, викликає гострі дискусії. Чи не головним аргументом *супротивників* поняття «жіноча література» є твердження про те, що існує лише професійна або непрофесійна література, яку не можна поділити за ознакою статі.

В історії України можна знайти безліч прикладів, коли жінки поєднували родинні інтереси й інтереси держави, відстоювання національних ідеалів та здобуття власного імені. Для багатьох громадянок і патріоток своєї країни сенсом життя стала реалізація себе як особистості в освіті, мистецтві, науці, культурі й письменстві.

На відміну від країн Західної Європи поняття «жіноча література» не було притаманне українській культурі. Леся Українка з цього приводу писала: «Наші критики ставлять в одну лінію і поетів, і поетес, і літераторів, і літераторок; не знаю, як хто, а я не раз казала їм за це спасибі».

Активний літературний виступ українського жіноцтва змусив усе громадянство замислитися над їхніми творчими здібностями і духовними силами. Відомо, що українські письменники, критики, громадські діячі, такі як І. Франко (1856 – 1916 рр.), М. Павлик (1853 – 1915 рр.), О. Маковей (1867 – 1925 рр.), М. Драгоманов (1841 – 1895 рр.), високо оцінили професійні літературні здобутки українських письменниць. Вони відзначали у авторок високий художній рівень творів, глибоке знання історії, філософії, психології, української мови, культури й традицій.

Одним з явищ, що визначили сутність європейського літературного модернізму кінця XIX – початку XX ст., була «війна статей», тобто протистояння патріархальних і сучасних уявлень про місце й роль жінки та чоловіка у соціокультурних процесах, про біологічні й соціальні чинники гендерної ідентифікації. У культурі руйнувалися структури патріархальної

родини, розхитувалися чи не всі ієрархії та моральні норми. Образ «нової жінки» став знаковим для модерністського мистецтва.

У ХХ ст. культурну традицію творчості й натхнення перейняли від попередниць О. Теліга (1907 – 1942 рр.), С. Павличко (1958 – 1999 рр.) Ліна Костенко. Їхні твори є класикою сучасної української літератури, яка й зараз поповнюється іменами О. Забужко, Є. Кононенко, І. Жиленко, Т. Коломієць, К. Мотрич та інших. На початку ХХІ ст. вони, разом з письменниками-чоловіками, гідно представляють українську літературу

Образи чоловіка та жінки у медійному відображенні. У сучасному суспільстві засоби масової інформації є тією інстанцією, яка вирішує, що вартує публічної уваги, а що – ні, які події висвітлювати та як саме.

Нажаль, більшість сучасних *українських* ЗМІ досі продукують стереотипне уявлення, щодо суспільних ролей та образів жінок і чоловіків. Зберігається тенденція зображувати чоловіків через їхні здобутки, а жінок – через зовнішність і стосунки з чоловіками. Зверніть увагу, що автори статей про відомих жінок зазвичай зазначають їхній сімейний стан, кількість дітей, одяг, прикраси та називають їх «чарівними», «привабливими», «вродливими». Проте важко уявити подібні висловлювання на адресу чоловіків. Навпаки, їх описують як «сильних», «розумних», «професійних». У статтях про відомих чоловіків йдеться головним чином про їхні професійні здобутки та захоплення – автомобілі, подорожі, спорт. *Отже, можна сказати, що масмедії символічно відтворюють сформовані у суспільстві ієрархії гендерної нерівності.* Цей висновок контрастує з базовими принципами функціонування масмедіа, які передбачають об'єктивність та незаангажованість ЗМІ як медіатора, провідника поміж різними суспільними секторами.

За своїми характеристиками й інтересами *чоловіки та жінки наче протиставляються* одне одному. Для цього журналісти використовують газетні штампи: «сильна стаття», «сильна половина людства» і «слабка стаття», «чарівна стаття», «слабка половина людства».

По-різному зображені жінки й чоловіки у рубриках новин. Героями політичної та економічної інформації майже без винятку стають чоловіки. Тоді як жінкам присвячено матеріали, де йдеться про сім'ю, дітей. Відтворення патріархальних стереотипів у ЗМІ відбувається свідомо. Образ сильного чоловіка має переконати людей у тому, що тільки чоловіки можуть бути на чолі держави й у парламенті, обіймати високі посади та керувати. Тільки вони можуть розумно розпорядитися грошима, прийняти відповідальне рішення. «Слабким» жінкам усе це не під силу, їм можна довірити тільки домашнє господарство й виховання дітей. Жінці не цікаві державні проблеми, адже вони опікуються тільки своєю зовнішністю й одягом.

Тиражування в ЗМІ образів «сильного чоловіка» і «слабкої жінки» не є таким безпечним, як може здатися на перший погляд. Сприймаючи та засвоюючи запропоновані «норми», громадяни починають дотримуватися їх, підпорядковувати свої думки, вчинки нав'язаним ЗМІ ідеалами. Такі стереотипи виштовхують жінок із політичного й економічного життя суспільства, залишають за ними тільки традиційну роль домашньої господарки.

Хто в цьому зацікавлений? У першу чергу – *люди*, які стоять при владі, обіймають високі посади, але бояться їх утратити. Поширення гендерних стереотипів про «сильних» чоловіків і «слабких» жінок – один із способів утримати владу: вирішувати долю інших людей, отримувати високі доходи, мати незалежність та доступ до матеріальних і фінансових ресурсів. І, звичайно, повноваження контролювати ЗМІ.

У наш час *реклама* також стає одним із шляхів поширення стереотипів у суспільстві й ще більше закріплює їх. Вона диктує людям, як їм поводитись, дає взірці «доброї» поведінки, нав'язує «норми», яким потрібно відповідати. Особливо небезпечно для морального здоров'я суспільства, коли товар рекламується з використанням дискримінаційного стереотипу «*жінка є сексуальний об'єкт*».

У більшості країн Європи реклама, що містить упереджене, стереотипне зображення жінок і чоловіків або використовує сексуальний образ жінок та їх тіла, забороняється тому, що порушує законодавчу норму рівноправності. Такі закони є в Україні, зараз потрібно зробити все, щоб вони функціонували.

Після проголошення незалежності Україна конституційно визначила себе демократичною, вільною, правовою державою. Відповідно ми маємо створити рівні умови для самореалізації всім своїм громадянам і громадянкам. Значну роль у цьому процесі відіграють ЗМІ.

Українські ЗМІ не мають права відображати погляди та переконання, потрапляючи під вплив політиків, а навпаки – повинні висвітлювати інформацію об'єктивно та достовірно. Це стає можливим тільки при їхній повній реальній самостійності, незалежності та свободі дій, що вирішується на законодавчому рівні.

План-конспект лекційного заняття № 6

Тема: Гендерні аспекти освітньої політики. Трансформація політичної сфери та участь жінок і чоловіків у політиці

Мета: усвідомити значення гендерної соціалізації в системі освіти; оволодіти знаннями про можливості впровадження принципів гендерно чутливої педагогіки в Україні; мотивувати до вдосконалення професійних навичок з урахуванням гендерних аспектів у педагогічній професії; з'ясувати зміст та особливості гендерного компонента в системі політики; визначити гендерні аспекти політичного лідерства.

Методи: словесні (розповідь, пояснення, бесіда), наочні (демонстрація).

Дидактичні засоби навчання: навчально-методичні засоби, схеми.

Структура лекційного заняття

1. Організаційна частина заняття: привітання, вирішення організаційних питань.

2. Повідомлення теми, мети й основних завдань заняття.

3. Актуалізація опорних знань і контроль вихідного рівня знань:

запитання до магістрів:

Які мовні структури репрезентації жінок і чоловіків та їхні інституалізовані коди Ви знаєте?

Визначте, які особливості має відтворення ЗМІ гендерної стратифікації українського суспільства.

4. Мотивація навчальної діяльності здобувача вищої освіти: Чи існує, на Вашу думку, відмінність уходження жінок і чоловіків у професійну педагогічну діяльність?

Визначте роль системи освіти у процесі реалізації державної гендерної політики.

Аргументовано спростуйте або підтвердіть наявність «жіночого» і «чоловічого» стилів управління.

Чому необхідно виділяти гендерні аспекти під час формування і реалізації державної політики?

5. Структурні елементи заняття, що забезпечують досягнення дидактичної й виховної мети: самостійна робота в підгрупах (аналіз низки джерел із проблеми, що дозволяють з'ясувати законодавчі ініціативи стосовно утвердження принципу рівних прав і можливостей).

6. Підведення підсумків заняття:

- Визначте особливості формування і способу діяльності жінок та чоловіків як політичних лідерів.

7. Самостійна робота:

- Особливості впровадження гендерної політики в умовах сучасного реформування держави.

- Назвіть пріоритетні напрямки державної політики щодо забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок.

План

1. Гендерна диференціація освіти.

2. Гендерні аспекти у сфері політики і влади.

На сучасному етапі в Україні *навчання та виховання* юного покоління головним чином ґрунтується на статево-рольовому підході, який істотно обмежує розвиток особистості рамками традиційних гендерних ролей в основних сферах життєдіяльності людини: родині, вихованні дітей, освіті, роботі.

Зверніть увагу, що *впровадження гендерного підходу в педагогічну освіту передбачає* розширення життєвого простору для розвитку індивідуальних здібностей і задатків кожної дитини та вивільнення мислення педагогів від статево-рольових стереотипів. У той же час, справжня рівність не передбачає нівелювання статі. Вона враховує в освітньому процесі специфіку життєвих інтересів та психологічних відмінностей дівчат і хлопців, а також реальну гендерну ситуацію в українському суспільстві.

Гендерний підхід в освіті досліджує неформальні сторони навчальних практик. Освіта й досі є залежною від гендерних стереотипів, але найчастіше це має *прихований, або традиційний* характер («прихований навчальний план» або «латентна програма»). *Традиційний підхід* у педагогіці полягає у тому, що вся система освіти – від дитячого садочка до університету, має допомогти людині пристосуватися до наявних соціальних відносин. У межах цього підходу школи розглядаються як засіб раціонального розподілу індивідів у суспільстві. У школах прагнуть прищеплювати дітям так зване пасивне споживання – некритичне сприйняття наявного соціального порядку – «знати своє місце і тихо сидіти на ньому».

Донедавна в традиційному підході загалом не сумнівалися і навіть вважали його єдино можливим у педагогіці. Однак, в кінці 1960-х рр. на Заході виникла так звана «критична педагогіка» побудована на критиці традиційного підходу до освіти. Її представники продемонстрували, що школа не повинна бути засобом пристосування людини до суспільства.

Метою критичної педагогіки є переборення нерівності й несправедливості в системі освіти. Вона спрямована також на зміну системи підготовки вчителів, які мусять не лише володіти «технологією» навчання, а й повинні орієнтуватися на комплексну освіту людської особистості.

Гендерний підхід в освіті дозволяє досліджувати неформальні, неявні сторони навчальних практик, що називаються – «Прихована навчальна програма» або «навчальний план». Саме вони закріплюють гендерні стереотипи разом із сексистськими визначеннями жінок і чоловіків. Організація роботи освітнього закладу, гендерні відносини на роботі, стратифікація вчительських професій, зміст предметів, стиль викладання – ці виміри «прихованого навчального плану» не тільки відбивають гендерні стереотипи, а й підтримують гендерну нерівність, віддають перевагу чоловічому та недооцінюють жіноче. Прихований навчальний план визначено як реалію за допомогою якої відбувається соціальний контроль. Дослідження прихованого навчального плану мають свою історію, що складається з декількох етапів, кожен з яких має свої теоретичні й методологічні аспекти. *У процесі підготовки до практичних занять зверніть на них увагу.*

Гендерний підхід передбачає, що відмінності в поведінці та сприйнятті жінок і чоловіків визначаються не стільки їх фізіологічними особливостями, скільки вихованням на основі поширених уявлень про сутність чоловічого та жіночого. Таке розуміння статі дозволяє ліквідувати стереотипи ієрархічності, дискримінації, асиметрії в навчальному процесі та визначає принципово новий підхід до інтерпретації освітніх проблем.

У 1980 – 1990-х рр. на заході розповсюджуються ідеї перегляду всієї системи традиційної освіти. На думку дослідників, школа відповідальна за впровадження ідей про творчу обмеженість жінок, формування комплексів «професійної невідповідності», «побоювання успіху».

Дослідження, проведені згодом у школах США й інших країн, засвідчили, що хлопцям педагоги приділяють більше уваги. Вчителі в

середньому відводили хлопцям на 20% часу більше ніж дівчатам. Хлопців частіше викликають демонструвати різні досліди, а дівчат зазвичай саджають писати протокол. Вчителі очікують від хлопців вищих результатів, особливо там, де потрібне абстрактне мислення й вище оцінюють їхню роботу. Починаючи з дошкільного віку, педагоги спонукають хлопчиків до самовираження й активності, а дівчаток – до старанності та охайного зовнішнього вигляду.

Зверніть увагу, що ЮНЕСКО виокремлює приховані та відкриті елементи статевої дискримінації у шкільних програмах. Відкритою дискримінацією вважається наявність різних навчальних програм для хлопчиків і дівчаток. В Україні це характерно для уроків праці, на яких професійна орієнтація спрямовується на закріплення традиційних гендерних ролей. Дівчаток, наприклад навчають вести хатнє господарство (приготування їжі, шиття), хлопчикам пропонують столярної та слюсарної справи. У школі навіть існує негласний розподіл навчальних дисциплін на «жіночі» та «чоловічі». Отже, від дівчат очікують успіхів у жіночих науках, а від хлопців – у чоловічих. До жіночих відносять літературу, іноземну мову, рідну мову, біологію, історію. До чоловічих – алгебру, геометрію, фізику, хімію. «Чоловічі» предмети вважаються важчими, для їх вивчення потрібні «врожені здібності», а успішність з них – важливішою. Натомість вважається, що «жіночі» предмети, а саме з гуманітарного циклу, не важко вивчити при достатній старанності.

У процесі шкільного навчання вчителі активно продовжують започатковану батьками традицію формування різного типу поведінки в хлопчиків та дівчаток, керуючись вже усталеними гендерними стереотипами. Чинником, що закріплює у дітей стереотипні уявлення про жіночі й чоловічі соціальні ролі, є поведінка самого вчителя щодо хлопчиків і дівчаток у класі. Долю дівчат зазвичай учителі визначають лише в термінах «коли ти вийдеш заміж», «коли в тебе будуть свої діти», що хлопцям зазвичай кажуть тільки

жартома. Так завдяки вчителеві відбувається закріплення гендерного стереотипу.

У підлітковому віці дівчата опиняються перед дилемою: йти шляхом дальшого розвитку своїх здібностей чи віддати перевагу бажанню бути прийнятою найближчим соціальним оточенням і не йти всупереч загальноприйнятим нормам та стандартам поведінки. Саме в підлітковому віці починається процес маркування обдарованості, а дівчата розуміють, якими є жіночі пріоритети. За американськими даними, в початковій школі дівчата становлять половину всіх обдарованих дітей. У старших класах – лише третину обдарованих школярів.

На думку деяких спеціалістів, *парадокс сучасної загальноосвітньої школи* у тому, що зміст навчальних планів і навчальних предметів має явно технократичну і природничо-наукову спрямованість, тобто переважно чоловічий нахил. Проте, здійснювати цю стратегічну лінію в більшості повинні вчителі-жінки, які пред'являють вимоги, що ближчі дівчатам, а саме – старанності, ретельності, дисциплінованості.

На сучасному етапі фемінізація вітчизняної школи призвела й до фемінізації вимог до учнів, встановлення жіночих еталонів поведінки. Паралельно з процесом природного відставання хлопчиків вчительки, схильні заохочувати в учнів обох статей розвиток скоріше жіночих, ніж чоловічих якостей. Ініціатива й автономія не заохочуються, ритуал взаємовідносин переважає над змістом, а зовнішня дисципліна – над самореалізацією. Від учнів очікують та вимагають, щоб вони сиділи тихо, слухняно виконували вказівки вчителя. Саме таку поведінку, як відомо, суспільство оцінює типово «жіночу».

Вітчизняні дані підтверджують обґрунтованість феміністського аналізу соціалізації дітей в школі. У випадках, коли винагороджується здатність «тихо й старанно працювати самостійно», дівчатка, вірогідно, вчитимуться краще за хлопчиків. Такі реалії демонструють, що обстановка у сучасній школі може бути однаково «недружною» як до хлопчиків, так і до дівчаток.

Вже в початковій школі наявні в підручниках з читання образи відбивають стереотипи статей за якими жінки як матері рідко залишають межі сім'ї, а чоловіки, як батьки ходять на роботу. Результати досліджень продемонстрували, що в підручниках досить багато проявів сексизму. Хлопчики зображуються головними дійовими особами – сміливими, незалежними, здатними ризикувати, а дівчата – пасивними, другорядними персонажами, які очікують допомоги.

Наслідки такої *репрезентації жінок у навчальних матеріалах* можуть мати велике значення. *По-перше*, учні доходять до висновку, що саме чоловіки відіграють роль лідера у суспільстві та культурі. *По-друге*, штучно обмежуються знання учнів про ті сфери життя, які традиційно вважаються жіночими. *По-третє*, на особистісному рівні стереотипи (освітніх програм) більшою мірою заохочують до активності чоловіків, тоді як жінки навчаються моделей поведінки, які мало співвідносяться з лідерством та управлінням.

Сучасне розуміння педагогіки потребує перегляду самого поняття виховання з гендерних позицій. Передбачається гармонізація статево-рольової взаємодії на основі принципу рівних прав та можливостей особистості незалежно від статі.

У процесі вивчення наступного питання – гендерні аспекти у сфері політики та влади, зверніть увагу, що у XXI ст. політика визнається найактивнішою впливовою силою та важливим інструментом соціально-рольових перетворень у суспільстві.

Реалії сучасної світової й національних політик залежить від причетності до неї й відбиття в ній вибору жінкою й чоловіком індивідуального, колективного та суспільного життя. Саме від їх ставлення до перетворень у політичній сфері, й насамперед у системі влади, осмислення ними свого місця та ролі в функціонуванні політичної системи суспільства залежить майбутнє. Втілення фемінності й маскулінності як полюсів

гендерної диференціації можливе в комплексному баченні сучасного стану політики, її впливу на долю і життєвий шлях кожної зі статей.

Впровадження *гендерного виміру в політиці* – це застосування кількісних і якісних оцінок діяльності чоловіків і жінок у політиці, визначення характеристик їхніх маскулінності й фемінності, ступеня й рівня політичної культури, ефективності політичного впливу на всі сфери організації, управління й планування публічного й приватного життя, моделювання соціально-політичних процесів на принципах справедливості, рівності, миру й прогресу.

Гендерний вимір політики в Україні свідчить про наявність досить поширеного патріархального приписування жінці таких властивостей, як потреба в керівництві розумним чоловіком, зосередження на материнстві тощо. Акцентування на тілесності жіночої статі й пов'язування з нею жіночості свідчить про намагання усунути її з духовно-політичної сфери, доведення її ества як нездатного до мислення, котре потребує чоловічого контролю та аргументації потреби усунення жінок зі політичної сфери. Загалом вам відомо, що політичні реалії протягом тисячоліть ототожнювали з чоловічим. Навіть в офіційних виступах, через асоціювання жінки із її «природою», відчувається вплив минулого. На підставі твердження про *«чужорідність»* теорій і практик фемінізму чи гендерних підходів *для української нації* продовжується відтворення традиційних підходів.

Проте, Україна не може розвиватися відокремлено від світового розвитку і світової політики. Гендерні перетворення в нашій державі збіглися з загальними процесами реформування, всієї системи політичного життя. Перехідне суспільство зумовлює перехід жінки та чоловіка до нового способу життєдіяльності, до нових соціально-політичних відносин.

Врахування гендерної проблематики в політиці передбачає оцінювання політичних наслідків, що впливають на соціально-політичне становище чоловіків і жінок. Така політична оцінка стосується будь-яких запланованих заходів у сфері політики, законодавства, всіх галузей і рівнів влади.

Підготовка й прийняття політичних рішень є важливим методом втілення гендерної проблематики в політичній діяльності. Аналіз світових реалій засвідчує, що саме в цій царині жінка найбільше віддалена, порівняно з чоловіком, саме тут проявляється *політична нерівність статей*.

Політична нерівність статей – це нерівномірність, дисбаланс у становищі жінки й чоловіка при їх політичному волевиявленні та прийнятті політичних рішень. Тому при *політичному волевиявленні* слід враховувати гендерний підхід. Складовими державної гендерної політики є: політика щодо жінок, забезпечення їм рівного соціального статусу з чоловіками шляхом гарантування можливостей для їх рівноправного розвитку як соціально-демографічної групи; політика щодо чоловіків, формування в них гендерної свідомості, культури гендерної поведінки, орієнтації на паритетність відносин з жінкою; державно-правове регулювання гендерних відносин; сприяння розвитку гендерної демократії та гендерної культури в суспільстві.

Державна політика щодо жінок визнається обов'язковим складником соціальної політики, що спрямовується на подолання гендерної нерівності у становищі жінок із метою забезпечення їм рівного соціального статусу з чоловіками через гарантування можливостей рівноправного розвитку. На основі узагальнення світового досвіду наука й практика визначають певні типи державної політики щодо жінок, яким відповідають механізми її реалізації:

патріархатна політика держави, це діяльність, метою й змістом якої є визначення ролі жінки як виконавиці природної функції материнства і ведення домашнього господарства, усунення жінки від участі в публічній сфері та обмеження в професійній діяльності, визнання залежності жінки від влади й власності формованої чоловіками;

патерналістська політика держави, це державна діяльність щодо жінок, змістом якої є проголошення й захист їх прав і свобод нарівні з чоловіками, залучення жінок до державних форм організації влади й

управління, створення системи пільг і захисту материнства і дитинства, регулювання участі жінок у системі виробництва, пропаганда образу жінки як рівної з чоловіком;

егалітарна державна політика щодо жінок, це цілеспрямована діяльність держави на забезпечення прав і створення умов для самоорганізації жінок нарівні з чоловіками, гарантування їм волевиявлення, самоствердження й самореалізації, а також самовираження особистісних сил людей обох статей як рівних у правах, свободах, відповідальності.

У *традиційних суспільствах* сила розглядалася як спосіб утвердження влади і як метод управління. Підсвідомість багатьох чоловіків і сьогодні підтримується й живиться гендерними стереотипами: «політика – чоловіча справа», «політика – сфера не для жінок», «жінка – не для політики». Такий підхід ґрунтується на пристрасному зберіганні «жалісливої», сповненої «співчуття до жінки» концепції «захисту жінок». Спираючись на цю концепцію, чоловіки вбачають можливість «підвищити соціальний статус жінок» тільки силами самих чоловіків.

Егалітарна державна політика ґрунтується на концепції рівності прав та можливостей статей, вільному доступові як жінки так й чоловіка до формування всіх сфер публічного життя, форм власності, вибору професійної діяльності, здійснення репродуктивної функції тощо.

Сучасна жінка потребує не чоловіка-заступника, а чоловіка-партнера. Це не так проблема жінки-матері, як проблема нового підходу до чоловіка-батька в сім'ї. Однак чоловіки, передусім ті, що знаходяться при владі, не завжди прагнуть використовувати жіночий потенціал у публічній сфері.

У характері державної політики закладено, який гендерний вибір втілює держава. Вибір характеру гендерної політики зазвичай визначається в Основному Законі держави. Нагадаємо, що відповідно до ст. 24 Конституції України визначено національний вибір гендерного розвитку суспільства, а саме: як суспільства рівності соціального статусу чоловіків і жінок та їх

рівноправності у всіх сферах життєдіяльності й забезпечення державних гарантій.

Гендерний компонент займає своє місце у формуванні та функціонуванні державного механізму. В Україні таким показником є склад Верховної Ради: кількість жінок у парламенті нашої незалежної держави становить від 2,5% до 20,6%. За даними Всесвітнього економічного форуму (2020 р.), Україна посідає 59 місце (із 153) в рейтингу гендерної рівності, а в сфері політичних можливостей для жінок 83 місце.

Проте *«критична маса»* представництва жінок у парламенті повинна бути не менше 30%, що дає змогу долати гендерну асиметрію, впливати на формування та прийняття рішень у парламенті. Таке співвідношення передбачає також представництво не менше 30% жінок у складі партійних та державних структур.

Формування парламентів, входження жінок і чоловіків до партійних та державних структур на рівних принципах, зумовило таке явище, як *квотування*. Проблема гендерного квотування є важливою в міжнародних та регіональних структурах, в національних суспільствах. Гендерні квоти можливі для обох статей, але оскільки частка чоловіків у різних органах управління перевищує 90%, то *позитивна дискримінація* використовується переважно для встановлення жіночих прав. Гендерні квоти стають способом забезпечення представництва жінок у владних структурах, відповідно до якого відводиться певна частина депутатських місць у парламенті для обрання жінок депутатами. Гендерні квоти передбачають збільшення жіночого представництва на всіх виборних посадах. Головною метою гендерного квотування є подолання історичної несправедливості, а саме, ізоляції жінки від участі в політичному житті. Гендерне квотування дозволяє залучити жінок до прийняття політичних рішень; гарантує участь жінок у представницьких органах влади.

Введення гендерних квот – явище тимчасове, засіб забезпечення рівних можливостей. Вони спрямовуються на виправлення гендерних перекосів у

владі. З розвитком гендерної культури, із утвердженням рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, потреба в гендерних квотах об'єктивно відпадає. В сучасних умовах гендерні квоти мають вид *позитивної дискримінації*. Під позитивною дискримінацією мається на увазі встановлення державою система пільг, заохочень, заборон та компенсацій, спрямованих на підвищення соціального статусу жінок. Гендерне квотування є показником реального втілення практичної політики рівності й справедливості, пошуку критерію гендерного прогресу. Вони є компенсаторним заходом, спрямованим на долавання перешкод для жінок при їх входженні у владну систему.

Аналіз світового досвіду є певним аргументом для переосмислення в Україні власних поглядів і порівняння їх зі світовими партійними й виборчими процесами. В Україні питання гендерних квот у практичній площині не порушує жодна політична партія. Це свідчення сучасних гендерних реалій у країні, і воно є об'єктивною політичною перешкодою розвитку демократії в суспільстві, відбиттям у політиці патріархатних поглядів і неорієнтованості на егалітарні перспективи.

Отже, гендерна політика стає оптимальною, коли формується й реалізується в умовах гендерно-обізнаного середовища. Формування гендерної чутливості в жінки та чоловіка може відбуватися шляхом перебування в середовищі, яке діє на основі гендерних принципів і стандартів повсякденного життя, а також під впливом освітніх і виховних структур, різних державних, партійних і громадських об'єднань, що цілеспрямовано формують зразки гендерної поведінки. Цей процес потребує різних форм гендерного виховання, а саме – цілеспрямованого систематичного прищеплення особам обох статей способів і форм паритетності у відносинах, моральних і правових норм рівності, взаємоповаги, врахування як спільного, так і відмінного, що властиво жінці й чоловікові.

Гендерне виховання лежить в основі формування гендерної культури особистості, яка є важливим чинником у творенні гендерного середовища в

системі організації й управління на різних рівнях. Гендерна культура є важливим підґрунтям у формуванні й реалізації гендерної політики, яка є важливим складником у системі всіх політичних перетворень в Україні.

Тематика семінарських занять

Семінарське заняття № 1

Тема. Історичні періоди формування поглядів на права людини та забезпечення рівності жінки і чоловіка в сучасному суспільстві

Мета: систематизувати знання теорії гендеру: засвоїти визначення мети, об'єкта, предмета, завдань курсу та сформувані чіткі уявлення про зв'язок дисципліни з іншими науками; представити її понятійно-категоріальний апарат у контексті специфіки багатоваріантності визначень гендеру; поглибити знання про неможливість реалізації кожною людиною всіх прав і свобод без забезпечення гендерної політики на державному рівні.

План

1. Історичні й соціально-економічні передумови формування принципів рівних прав і можливостей жінок і чоловіків.
2. Соціокультурна зумовленість поняття гендеру. Гендер як соціальний конструкт.
3. Проблема прав людини як висхідна у формуванні гендерної ідеології та політики.
4. Вплив європейських і світових організацій (Ради Європи, Європейського Союзу, ООН) на формування національних механізмів реалізації принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на сучасному етапі розвитку цивілізації.

Література

1. Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018–2023 роки. URL: <https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy>.
2. Питання проведення гендерно-правової експертизи : постанова Кабінету Міністрів України від 28 листопада. 2018 р. № 997. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pitannya-provedennya-genderno-pravovoyiekspertizi>.

3. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України / Центр Разумкова ; керівник проекту О. Пищуліна; ред. А. Чернова. Київ: Заповіт, 2016. 244 с.
4. Левченко К. Гендерне тяжіння. Харків: Фоліо, 2019. 360 с.
5. Марцелюк, Т. О. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ: Основи, 2017. 256 с.
6. Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, педагогічні, лінгвістичні та культурологічні засади: монографія / кол. авт.; ред. Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай. Київ: «Хай-Тек Прес», 2018. 348 с.
7. Сучасні європейські культурно-історичні цінності в контексті викликів глобалізації : монографія / ДУ «Ін-т всесвіт. історії НАН України»; наук. ред. А. І. Кудряченко ; наук. ред. Т. О. Метельова. Київ: Фенікс, 2014. 441 с.
8. Ткалич М.Г. Гендерна психологія; навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Академвидав, 2016. 256 с.
9. Уварова О.О. Права жінок та гендерна рівність : навч. посіб. Київ: Голембовська О. О., 2018. 204 с.

Семінарське заняття № 2

Тема. Проблема статі в соціально-гуманітарних науках: історична генеза концепцій

Мета: поглибити знання про інтелектуальні й соціальні передумови виникнення гендерних досліджень; залучити до аналітичного обговорення філософських концепцій визначення статевої поведінки; систематизувати наукові концепції вивчення гендерних характеристик особистості та їх змістовий аналіз.

План

1. Науково-теоретичні розробки статево-рольової поведінки жінок і чоловіків у ранні періоди історії.
2. Наукова полеміка про поділ сфер впливу, обов'язків та очікувань між статями у часи середньовіччя. «Природні» зобов'язання та привілеї.

3. Подолання статевої однобічності у працях європейських мислителів Нового часу.

Література

1. Воровка М. Розвиток гендерної культури студентства у фокусі історико-педагогічного дослідження. Мелітополь : [б. в.], 2019. - 409 с.

2. Гоббс Томас. Левіафан. - Київ: Дух і Літера, 2000. 606 с.

3. Елштайн Джін Бетке. Громадський чоловік приватна жінка. – Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 2002. 344 с.

4. Кімвел М. Гендероване суспільство / пер. з англ. С. Альошкіна; наук. ред. С. Оксамитна. Київ: Сфера, 2003. 461 с.

5. Кириленко С. Луняк Є. Гендерні історичні студії: світовий та вітчизняний досвід: навч.-метод. посіб. Ніжин. держ. ун-т ім. Миколи Гоголя, Co-funded by the Erasmus + Programme of the European Union. Ніжин : Вид. Лисенко М. М., 2019. - 199 с.

6. Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, педагогічні, лінгвістичні та культурологічні засади: монографія / кол. авт.; ред. Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай. Київ: «Хай-Тек Прес», 2018. 348 с.

7. Платон. Діалоги. Київ: Основи, 1995. 394 с.

8. Руссо, Жан-Жак. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Пер. з фр. та ком. О. Хома. Київ: Port-Royal, 2001. 349 с.

9. Руссо Ж.-Ж. Еміль, или О воспитании. Т.1. Москва: Педагогика, 1981. 656 с.

10. Фома Аквинский. Сумма теологии. Ч. I. Киев: Эльга-Ника-центр, 2002. 560 с.

Семінарське заняття № 3

Тема. Жіночий рух як закономірний етап суспільних змін і передумова становлення гендеру

Мета: поглибити уявлення про вплив ідеалів демократії на становлення та розвиток жіночого руху в ХІХ–ХХ ст.; розширити знання про здобутки та завдання жіночих організацій в Україні та світі; продовжити формування

культури неупередженого аналізу історії становлення та трансформації феміністичних ідей; виховувати прагнення до самостійного отримання нових знань.

План

1. Соціально-економічні перетворення в Європі та Північній Америці кінця XVIII–XIX ст. та їх вплив на зміну суспільного становища жінок і чоловіків.

2. Жіночий рух як віддзеркалення суспільно-політичного життя у XIX–XX ст.: моделі й національні особливості.

3. Фемінізм як ідеологія й політика.

4. Жіночий рух в Україні: історія, типологія, регіональні відмінності.

5. Сучасний стан міжнародного жіночого руху: здобутки й завдання.

Література

1. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки у громадському житті України. 1884–1939. Львів: Вид-во Українського Католицького університету, 2018. 240 с.

2. Бовуар де С. Друга стать. Київ: Основи, 2017. 368 с.

3. Жінки. Мир. Безпека : інформ.-навч. посіб. / кол. авт. Київ, 2017. 264 с.

4. Марценюк Т. Чому не варто боятися фемінізму/ наук. ред. О.Р. Кісь, іл. М. Кінович. Київ: Комора, 2018. 325 с.

5. Павличко С. Фемінізм. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 207 с.

6. Рижева Н., Черних Г. Дж. Скотт і формування гендера як найважливішої категорії історичного аналізу. Проблеми історії та сучасного стану науки Української держави. Миколаїв; Одеса, 2002. Т. 1: Історичні дисципліни та українознавство. С. 168–173.

7. Святненко І. Гендерна культура України: культурологічний та соціо-системологічний аспекти. Запоріжжя; Київ: Меркьюрі-Поділля, 2020. 386 с.

8. Смоляр Л. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України другої половини XIX початку XX ст. Сторінки історії. Одеса, 1998. 408 с.

9. Теория и история феминизма / под ред. И. Жеребкиной. Харьков, 1996.

Семінарське заняття № 4

Тема. Гендерні відмінності: стереотипи і реальність

Мета: систематизувати знання про гендерні стереотипи як чинники соціальної нерівності в суспільстві та поглибити розуміння їх проникнення в усі сфери життєдіяльності; узагальнити уявлення про поняття фемінність і маскуліність; завершити вивчення особливостей і труднощів соціалізації жінок і чоловіків; залучити до самостійного оперативного рішення питань статево-рольової соціалізації та гендерної ідентичності особистості в повсякденному житті.

План

1. Суть і зміст стереотипів у соціальній поведінці жінки та чоловіка. Традиційні ролі як джерела гендерних конфліктів.
2. Сучасні уявлення про призначення жінки і чоловіка та засоби гендерної соціалізації.
3. Наслідки й обмеження традиційних ролей для індивідів та суспільства.
4. Ключові моделі гендерної ідентичності в сучасній Україні.

Література

1. Гендерний аналіз українського суспільства / авт.кол: Т. Мельник, Л. Кобелянська, Л. Смоляр [та ін.]; наук. ред. Т. Мельник. ПРООН, Представництво в Україні. Київ: Златограф, 1999. – 293 с.
2. Жінки і чоловіки Миколаївщини [Текст] : статистичний збірник. – Миколаїв : Головне управління статистики у Миколаївській області, 2019.

3. Забезпечення гендерної рівності : проблеми теорії та практики: навч. посіб. / Наталія Василівна Камінська [та ін.] ; за ред. Н. Камінської. Київ : КНТ, 2018. 159 с.
4. Марцелюк, Т. О. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ: Основи, 2017. 256 с.
5. Основи гендерного аналізу: навч. посіб. / уклад. О. М. Рудік. Київ: К. І. С., 2013.
6. Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, педагогічні, лінгвістичні та культурологічні засади: монографія / кол. авт.; ред. Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай. Київ: Хай-Тек Прес, 2018. 348 с
7. Сучасне розуміння маскулінності: ставлення чоловіків до гендерних стереотипів і насильства щодо жінок / Фонд ООН у галузі народонаселення; М-во соц. політики України. Київ, 2018. 125 с.
8. Ткалич М. Г. Гендерна психологія; навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Академвидав, 2016. 256 с.

Семінарське заняття № 5

Тема. Гендерні взаємини в родині.

Розподіл сучасного ринку праці за статтю

Мета: узагальнити знання сучасного гендерного розподілу сімейних ролей як віддзеркалення цивілізаційного історичного поступу; завершити формування в часовій перспективі майбутнього навичок орієнтуватися в родинно-приватній сфері; залучити до самостійного гендерно-чутливого аналізу відмінностей між оплачуваною та неоплачуваною працею за статтю; поглибити уявлення про об'єктивні й суб'єктивні причини різних можливостей ефективною зайнятості жінок і чоловіків на ринку праці в Україні.

План

1. Диференціація гендерних ролей у родинно-приватній сфері. Соціокультурний феномен материнства і батьківства.

2. Проблема соціальних відносин жінок і чоловіків як предмет економіки.
3. Жінки і чоловіки на ринку праці: зайнятість та безробіття. Соціальні проблеми жіночого безробіття і трудової дискримінації.
4. Зв'язок між оплачуваною та неоплачуваною працею. Домашнє господарство як економічна одиниця.
5. Ринкові реформи і становище жінок в Україні.

Література

1. Бовуар де С. Друга стать. Київ: Основи, 2017. 368 с.
2. Гендер і сексуальність: хрестоматія / за ред. В. Гайденко ; пер. з англ. В. Гайденко. Суми: Унів. кн., 2018. 139 с.
3. Жінки та чоловіки на ринку праці України. Порівняльне дослідження України та ЄС. Київ: Компанія ВАІТЕ, 2011. 32 с.
4. Кімел М. Гендероване суспільство / пер. з англ. С. Альошкіна; наук. ред. С. Оксамитна. Київ: Сфера, 2003. 461 с.
5. Марцелюк, Т. О. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ: Основи, 2017. 256 с.
6. Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, педагогічні, лінгвістичні та культурологічні засади: монографія / кол. авт.; ред. Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай. Київ: Хай-Тек Прес, 2018. 348 с.
7. Розуміння маскулінності та гендерної рівності в секторі безпеки України та представлення результатів дослідження: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25 берез. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та інші]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. 234 с.
8. Чуйко О., Куравська Н. Гендер і кар'єра: навч. посіб. / ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника». Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2019. 363 с.

Семінарське заняття №6

Тема. Гендерна асиметрія у мові. Гендер у масовій культурі та медіапросторі.

Мета: розширити сферу знань про шляхи подолання мовного сексизму та можливі негативні наслідки його збереження; залучити до самостійного оперативного виявлення механізмів маніпуляції жіночими та чоловічими образами у ЗМІ з метою прихованого пропагування нерівності статей; завершити формування культури критичного аналізу матеріалу періодичних видань із позиції порушень гендерної рівності.

План

1. Історичні реалії формування гендерної картини світу на підґрунті мовного сексизму.
2. Проблеми мовного «маркування» жінок і чоловіків. Подолання гендерної асиметрії на державному та побутовому рівнях в Україні.
3. Приховані форми гендерної ієрархії в масовій культурі: моделі «жіночості» й «чоловічості» в українському медійному просторі.
4. Роль реклами у системі творення колективних моделей поведінки. Жінки як об'єкт висвітлення у ЗМІ.

Література

1. Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціо-гуманітарних спеціальностей / за ред. : М. Маєрчик . Київ: Критика, 2017. 220 с.
2. Гендерні медійні практики: навчальний посібник із гендерної рівності та недискримінації : для студентів вищих навчальних закладів / заг. ред. С. Штурхецький. Київ, 2014. 206 с.
3. Гендер і сексуальність : хрестоматія / за ред. Вікторії Гайденко ; пер. з англ. В. Гайденко. Суми : Унів. кн., 2018. 139 с.
4. Ставицька Л. Гендер: мова, свідомість, комунікація : монографія / Ін-т укр. мови НАН України. Київ : КММ, 2015. 438 с.
5. Святненко І. Гендерна культура України: культурологічний та соціо-системологічний аспекти. Запоріжжя ; Київ : Меркьюрі-Поділля, 2020. 386 с.
6. Філоненко С. Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр :

Семінарське заняття № 7

Тема. Гендерні аспекти освітньої політики

Мета: поглибити уявлення про місце і роль гендерного підходу в організації навчально-виховного процесу; розширити знання гендерної культури як результату цілеспрямованого впровадження принципів гендерно-чутливої педагогіки; завершити дослідження етапів професійної підготовки майбутніх учителів до гендерного виховання учнів; залучити до самостійного оперативного виявлення дискримінаційної ієрархії викладацького складу за статтю та визначити шляхи її подолання у професійній діяльності; з'ясувати зміст та особливості гендерного компонента в системі західної вищої освіти.

План

1. Специфіка освіти як соціального інституту: гендерні підходи в історії педагогіки.
2. Педагогіка конструювання гендерної освіти й гендерного виховання в Україні. Можливості впровадження принципів гендерно чутливої педагогіки.
3. Гендерні аспекти в педагогічній професії: реалії й перспективи.
4. Гендерна соціалізація в системі освіти: «прихований навчальний план».
5. Шляхи виявлення й запобігання репродукуванню гендерних стереотипів у змісті підручників.
6. Зарубіжний досвід з упровадження гендерної проблематики у систему вищої освіти.

Література

1. Воровка М. Розвиток гендерної культури студентства у фокусі історико-педагогічного дослідження. Мелітополь: [б. в.], 2019. 409 с.

2. Гендерна педагогіка: Хрестоматія : навч. посіб. для вищ. навч. закл. / за ред. В. Гайденко ; пер. з англ. В. Гайденко, А. Предборської. Суми: [б. и.], 2017. 313 с.
3. Гришак, С. Розвиток гендерної освіти у вищій школі пострадянських країн: монографія. Луганськ: ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2018. 511 с.
4. Желіба О. Освіта і гендер : навч.- метод. посіб. / Ніжин. держ. пед. ун-т ім. Миколи Гоголя. Ніжин: Лисенко М. М. [вид.], 2019. 255 с.
5. Жінки. Мир. Безпека: інформ.-навч. посіб. / кол. авт. Київ, 2017. 264 с.
6. Левченко К. Гендерне тяжіння. Харків: Фоліо, 2019. 320 с.
7. «Ми – різні, ми – рівні». Основи культури гендерної рівності: навч. посіб. для учнів 9 - 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Т. Бакка, О. Данилевська, Р. Євтушенко [та ін.]; за ред. О. Семиколєнкової. 2 вид., Київ: Ніка-Центр, 2010. 176 с.
8. Петренко О. Гендерний підхід в освіті й вихованні: навч.-метод. посіб.; Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. Рівне: О. Зень [вид.], 2017. 323 с.
9. Ткалич М.Г. Гендерна психологія; навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Академвидав, 2016. 256 с.

Семінарське заняття № 8

Тема. Трансформація політичної сфери: гендерна демократія й українська перспектива.

Мета: систематизувати знання про шляхи реалізації прав людини в контексті політичних гендерних стратегій; поглибити уявлення про проблему політичного лідерства крізь призму гендерного підходу; залучити до самостійного аналізу реальних можливостей жінок і чоловіків проявити себе лідерами в різних сферах життєдіяльності; розширити знання національного механізму забезпечення гендерної рівноваги в діяльності державних структур, політичних партій і суспільних організацій.

План

1. Політичні гендерні стратегії та їхній зміст. Фактори впливу на формування гендерної політики в Україні.
2. Правове забезпечення гендерної рівності в Україні. Відповідність державного законодавства міжнародному.
3. Особливості формування та способу діяльності жінок і чоловіків як політичних лідерів.
4. Міжнародні чинники впливу на гендерну політику держави і механізми її реалізації в українському суспільстві.

Література

1. Аніщук Н. Основи гендерного права України: підруч. для вищ. навч. закл. Одеса : Фенікс, 2013. 207 с.
2. Гендерний посібник практичних рекомендацій щодо інтегрування комплексного гендерного підходу у роботу ЦНАП. Посібник підготовлено в рамках міжнародної Програми «U-LEAD з Європою. Київ, 2018. 39 с.
3. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України: / Центр Разумкова; керівник проекту О. Пищуліна; ред. А. Чернова. Київ: Заповіт, 2016. 244 с.
4. Забезпечення гендерної рівності : проблеми теорії та практики: навч. посіб. / Н. В. Камінська [та ін.]; за ред. Н. Камінської. Київ: КНТ, 2018. 159 с.
5. Лясота А. Сучасна гендерна політика: світовий досвід та українські реалії: монографія; Дніпров. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 219 с.
6. Марцелюк, Т. Жінки в українській політиці. Виклики і перспективи змін. Київ. 2015. 35 с.
7. Мельник Т. Правові аспекти гендеру. Основи теорії гендеру: навч. посіб. Київ: К.І.С., 2004. С. 283–326.
8. Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, педагогічні, лінгвістичні та культурологічні засади: монографія / кол. авт.; ред. Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай. Київ: Хай-Тек Прес, 2018. 348 с.

9. Уварова О.О. Права жінок та гендерна рівність: навч. посіб. Київ: Голембовська О. О., 2018. 204 с.

Питання до самостійної роботи

Тема 1. Історичні періоди формування поглядів на права людини та забезпечення рівності жінки і чоловіка у сучасному суспільстві.

1. Розкрийте сутність політики рівних можливостей. Як Ви її розумієте?
2. Що таке комплексний підхід до проблеми рівності жінок і чоловіків в історико-науковому вимірі.
3. Визначте відмінності між поняттям статевої та гендерної ідентичності.
4. Охарактеризуйте основний зміст поняття «гендер».
5. У яких значеннях вживається поняття «гендер»?
6. Які є гендерні характеристики особистості?
7. Гендер: соціальний конструкт чи культурне оформлення статі?
8. Визначте сутність політики творення суспільства гендерної рівності.
9. Що таке дискримінація? Чи існує гендерна дискримінація в Україні?
10. Що Ви розумієте під поняттям «гендерна рівність»?
11. Визначте основні пріоритети діяльності європейських та світових організацій у сфері впровадження гендерної політики. (Ради Європи, Європейського Союзу, ООН.)
12. Які механізми у рамках Європейського Союзу існують для захисту прав людини?
13. Які способи використання системи ЄС у справах про права жінок Вам відомі?

Тема 2. Проблема статі в соціально-гуманітарних науках: історична генеза концепцій

1. Які фактори лежали в основі соціостатевої стратифікації суспільства?
2. Матріархат: домінування жінки чи гендерне партнерство?
3. Схарактеризуйте місце жінки в античній міфології.
4. Концепції античних філософів про гендерну нерівність.

5. В чому суть поглядів Платона і Аристотеля на проблему жінок і чоловіків в суспільстві?

6. Розкрийте відмінності між ранньо – та пізньохристиянським підходами до розгляду гендерної проблематики.

7. Назвіть складові християнського підходу до проблем положення жінок в суспільстві?

8. Проаналізуйте характер виховання та освіти жінок в епоху середньовіччя.

9. У чому сутність антифемінізму теорії Ж. Ж. Руссо?

10. В чому полягають відмінності у підходах Дж. Локка і Ж. Ж. Руссо до проблем статі?

11. Визначте, що нового додали І. Кант і Г. Гегель до характеристики проблем статі?

Тема 3. Жіночий рух як закономірний етап суспільних змін і передумова становлення гендеру

1. Історичний контекст появи «жіночого питання».

2. Поясніть роль жіночого руху і фемінізму як підґрунтя для початку соціальних перетворень у ХІХ ст.

3. Проведіть порівняльний аналіз патріархальних і феміністських гендерних установок.

4. Розкрийте особливості зв'язку фемінізму, гендерної ідеології та економіки країни.

5. Назвіть відмінності між поняттям «гендер» і «фемінізм».

6. Вкажіть риси, що відрізняють жіночі дослідження від фемінізму.

7. Назвіть особливості вирішення «жіночого питання» при соціалізмі.

8. Порівняйте жіночі рухи в США, Канаді, у розвинутих країнах Європи із жіночими рухами в постсоціалістичних країнах. Які основні відмінності?

9. Які фактори мали визначальний вплив на розвиток жіночого руху в

Україні у першій половині ХХ ст.?

10. Що зумовило зростання кількості гендерних досліджень у кінці ХХ – на початку ХХІ ст.?

11. Охарактеризуйте сучасний жіночий рух в Україні.

Тема 4. Гендерні відмінності: стереотипи і реальність

1. Визначте основні механізми формування і закріплення соціально-рольових стереотипів у суспільстві та на рівні особистості.

2. Чоловічі і жіночі соціальні ролі: взаємодоповнення чи взаємозаміна?

3. Розкрийте сутність соціостатевої поведінки особистості та її зв'язок з розвитком гендерних стереотипів та ідеалів.

4. Гендер і стать: що над чим домінує?

5. Які існують підходи до пояснення гендерних відмінностей особистості?

6. Охарактеризуйте основні групи гендерних стереотипів.

7. Як гендерні стереотипи впливають на соціалізацію особистості?

8. Як дитячі ігри, іграшки, заняття формують гендерні стереотипи?

9. Виявіть гендерні стереотипи серед учнівської молоді та механізм їх закріплення та формування.

10. Чи справді існує «сильна» та «слабка» стать?

11. Які основні психологічні характеристики пов'язують з поняттям маскулінності та фемінності.

12. Криза маскулінності: фемінізація чоловіків чи послаблення гендерної асиметрії?

13. Диференціюйте поняття «гендерний стереотип», «гендерна роль».

14. Емоційна стриманість – відсутність поваги до ваших почуттів чи культурна норма?

15. Які ключові моделі гендерної ідентичності в Україні?

16. Яку роль відіграє релігія у формуванні гендерних стереотипів?

Тема 5. Гендерні взаємини в родині.

Розподіл сучасного ринку праці за статтю

1. Як відбувалась історична еволюція шлюбно-сімейних відносин?
2. Стосунки жінки та чоловіка в сучасній українській родині: якими вони мають бути.
3. Дайте характеристику ролі жінки в сім'ї.
4. Дайте характеристику патріархальному типу сім'ї.
5. Як у сучасних умовах відбувається перехід від патріархального типу відносин у сім'ї до егалітарного?
6. Які причини явної та прихованої дискримінації жінки у сім'ї?
7. Визначте особистісні та соціальні аспекти батьківської та материнської ролі.
8. Дайте визначення поняттю «якості шлюбних відносин». Чим характеризується стан глобальної сімейної незадоволеності.
9. Наведіть приклади: а) суто чоловічих соціальних інститутів; б) сфер відносної рівноваги участі жінок та чоловіків; в) сфер, у яких переважно зайняті жінки.
10. Як гендерна ідентичність впливає на професійне становлення особистості?
11. Особливості економічних проблем гендерної рівності в суспільствах зі змішаною економікою.
12. Визначте, чи впливають на гендерні уявлення вікові відмінності між поколіннями серед жінок і чоловіків.
13. Порівняйте рівень залучення жінок до суспільного виробництва у країнах Східної і Західної Європи.
14. Як проявляється нерівність в оплаті результатів праці жінок і чоловіків в Україні?
15. Чи однаково безробіття торкається жінок і чоловіків в Україні? Які соціальні процеси з цим пов'язані?

16. Кар'єрне просування жінок та чоловіків у життєвому циклі. Дискримінуюча позиція «подвійної зайнятості» жінки.

17. Чоловічі та жіночі професії – стереотипи чи об'єктивна необхідність?

18. Як ви розумієте термін «фемінізація бідності»?

19. У чому проявляється гендерна нерівність в українській економіці?

Тема 6. Гендерна асиметрія у мові. Гендер у масовій культурі та медіапросторі

1. Розгляньте мову як засіб впливу на формування гендерних стереотипів?

2. Вербальна дискримінація - прийом виховання чи насилля?

3. Охарактеризуйте взаємини статей в українській народній пісні (шлюбно-сімейній звичаєвості).

4. Говорити як жінка: ознаки, носії, сфери жіночого мислення. Публічне і приватне мовлення.

5. Мовний сексизм: «секретар» і «секретарка». «Професіонал» і «професіоналка».

6. Визначте місце ЗМІ в становленні соціально-рольвих стереотипів та норм.

7. Охарактеризуйте інформаційну ситуацію, яка склалась відносно проблем гендеру в ЗМІ України.

8. Які зміни відбулися у вирішенні проблеми формування гендерних стереотипів у ЗМІ на сучасному етапі?

9. Незаангажованість та об'єктивність ЗМІ щодо проблем «гендеру»?

10. Агресія та насильство у сучасних блокбастерах. Чому це небезпечно?

11. Поясніть роль масмедіа у формуванні сучасних уявлень про жінку.

12. З'ясуйте роль засобів масової інформації у формуванні гендерних стереотипів.

13. Гендерна «експертиза» підручника (розділу з підручника) *«Історія для ... класу»* (за особистим вибором студента).

Тема 7. Гендерні аспекти освітньої політики

1. У чому причина гендерної тенденційності в історії педагогіки?
2. Назвіть позитивні та негативні сторони спільного та роздільного навчання в історії педагогіки.
3. Якими є зміст і основні напрями гендерної освіти педагогічних працівників?
4. Умови запровадження гендерної рівності в навчально-виховний процес у закладах освіти.
5. Як можуть виявлятися гендерні стереотипи у навчальному процесі, програмах, підручниках тощо?
6. Зробіть порівняльний аналіз жіночої освіти у країнах Західної Європи та в Україні.
7. Які прогресивні тенденції спостерігалися у вітчизняній педагогіці в напрямку індивідуального і психологічного розвитку дітей різної статі?
8. У чому відмінність гендерних досліджень від традиційних зі статевого виховання школярів?
9. Як сексистські установки проявляються в сучасній школі?
10. Чому освіта традиційно вважається жіночим сектором суспільства, проте система управління освітою в основному представлена чоловіками?
11. Чи існують переваги використання «жіночого» стилю керівництва в управлінні освітою?
12. Як проявляється вплив світових тенденцій у сфері освіти на політику забезпечення рівності прав і можливостей жінок і чоловіків у здобутті освіти в Україні?
13. Що означає гендерна компетентність керівника навчального закладу?
14. Що означає гендерний підхід у щоденній практиці навчального закладу?

15. Що означає гендерна експертиза навчальних матеріалів? Хто, на вашу думку, повинен її здійснювати?

16. Назвіть приховані й відкриті елементи статевої дискримінації в практиці навчальних закладів.

17. Якими, на вашу думку, можуть бути стратегії щодо вирівнювання гендерного дисбалансу в навчальних закладах і системі освіти України загалом?

18. Механізми реконструкції гендерних стереотипів у системі вищої освіти?

19. Як повинен реалізуватися гендерний підхід в освіті?

20. Шляхи та форми виявлення сексизму та репродукування гендерних стереотипів у змісті підручників.

Тема 8. Трансформація політичної сфери: гендерна демократія й українська перспектива

1. Визначте основні риси гендерного підходу в політиці та розкрийте поняття «гендерна політика».

2. Які виміри лежать в основі розвитку державної гендерної політики на сучасному етапі українського суспільства?

3. Визначте основні прояви гендерної нерівності в політиці та розкрийте зміст поняття «гендерна рівність в політиці».

4. Проаналізуйте, чому в Україні мало жінок-політиків?

5. Які існують перешкоди для жінки на державній службі?

6. Як проявляється гендерний аспект у культурі державного управління?

7. Чому необхідно враховувати гендерний компонент в управлінні державою?

8. Який документ гарантує рівні права жінкам і чоловікам в Україні?

9. Які існують конституційні гарантії рівноправності?

10. Що таке «стиль управління» і «стиль керівництва»?

11. Розкрийте сутність стилів керівництва. Як стилі керівництва проявляються на рівні системи управління в Україні?
12. Чи існує «жіночий» стиль керівництва? У чому його особливості?
13. Охарактеризуйте основні напрями щодо утвердження гендерної рівності у політиці.
14. Гендерні квоти. Чому їх вважають формою позитивної дискримінації?
15. Відчуження жінок від політики в минулому і в наш час. В чому воно проявляється? Які основні шляхи подолання відчуження жінок від політики?
16. У чому полягають основні причини нерівномірної участі жінок і чоловіків у формуванні й реалізації національної державної політики?
17. Проаналізуйте міжнародне право про рівні права жінок і чоловіків.
18. Охарактеризуйте Європейський суд із прав людини: структура, склад, правова основа діяльності. Чи обов'язкові його рішення для держав-членів Ради Європи?
19. У чому полягає політика «позитивної» дискримінації і стратегія «50 на 50».
20. Всесвітні конференції про становище жінок: підсумкові документи та матеріали. Яку роль вони відіграють у вирішенні проблем дискримінації жінок?
21. Який документ гарантує рівні права чоловікам і жінкам в Україні? Які існують конституційні гарантії рівноправності?
22. Які структури (органи) реалізують політику рівних прав і можливостей в Україні?
23. Наведіть шляхи розв'язання проблем нормативно-правового забезпечення рівних прав і можливостей жінок й чоловіків в Україні на початку XXI ст.
24. Запропонуйте шляхи вирішення проблем впровадження гендерної політики на сучасному етапі розвитку України.

**Тематика індивідуальних навчально-дослідних завдань
(дистанційна форма роботи)**

Тема 1. Історичні періоди формування поглядів на права людини та забезпечення рівності жінки і чоловіка у сучасному суспільстві

1. Місце і соціальний статус жінки і чоловіка на різних етапах історії.
2. Специфіка та зміст гендерних підходів до аналізу суспільних явищ.
3. Виникнення та інституалізація гендерних досліджень: світовий контекст.
4. Розвиток та інституалізація гендерних досліджень в Україні.
5. Проблема гендерної методології у соціальних та соціально-гуманітарних науках.
6. Гендерна реальність і гендерні перспективи розвитку українського суспільства.
7. Міжнародне право про рівні права і можливості.
8. Конституція України про рівність прав і можливостей жінок і чоловіків.
9. Проблеми паритетної демократії та потреба гендерних перетворень в Україні.

**Тема 2. Проблема статі в соціально-гуманітарних науках:
історична генеза концепцій**

1. Ідеальна держава у Платона та проблема рівності статей.
2. Аристотель та Тома Аквінський: обґрунтування ієрархії статей.
3. Роль жінки як об'єкта і суб'єкта в формуванні історичних типів культур: Греції та Риму.
4. Ідеї грецьких та римських мислителів відносно проблем статі.
5. Християнська традиція визначення проблем статі.
6. Образ жінки і чоловіка в релігіях світу.
7. Характер виховання та освіти жінок у добу середньовіччя.

8. Статус жіноцтва у Київській Русі.
9. Жінка в суспільному житті козацької доби.
10. Критика теорії патріархату в соціальних теоріях XVII – XVIII ст.
11. Проблема статі в контексті Ренесансу.
12. Теорія статі у працях Ж. Ж. Руссо.
13. Роль та місце жінки в суспільстві у працях Т. Гобса.
14. Проблеми гендеру в німецькій класичній філософії.

Тема 3. Жіночий рух як закономірний етап суспільних змін і передумова становлення гендеру

1. Основні засади філософії жіночого буття у трактуванні Сімони де Бовуар («Друга стать»).
2. Проблема «жіночої історії» за науковими розробками XIX – XX ст.
3. Феномен суфражистського руху.
4. Характер жіночих організацій у Наддніпрянській Україні та на західноукраїнських землях у XIX – на початку XX ст.: порівняльна характеристика.
5. Українська «жіноча періодика» як складова жіночого руху.
6. Ліберальний фемінізм: ідейно-теоретичні джерела та еволюція розвитку.
7. Ліберальний фемінізм у контексті національно-визвольних завдань (на прикладі публіцистичної спадщини Мілени Рудницької).
8. Виникнення та генеза жіночих досліджень в середині XX – на початку XXI ст.
9. Феміністська критика, жіночі студії, гендерні дослідження: перспективи для України.
10. Гендерні студії та жіночий рух в Україні: проблеми співвідношення теорії і практики.
11. Сучасний міжнародний жіночий рух: єдність та різноманіття національних моделей.

Тема 4. Гендерні відмінності: стереотипи і реальність.

1. Історичний характер статево-соціальних ролей і стереотипів: їх сутність і зміст.
2. Ціннісно-нормативна природа гендерних стереотипів у суспільстві.
3. Поняття статевої та гендерної ідентичності.
4. Маскулінність і фемінінність як дослідницька проблема.
5. Комплекс маскулінності: основні характеристики.
6. Конструювання маскулінності і фемінінності у традиційному суспільстві.
7. Патріархальний та сучасний ідеали жіночності.
8. Трансформація ставлення до жінок та жіночої ролі в суспільстві.
9. Гендерні відмінності крізь призму громадської думки в Україні і світі.
10. Інтелектуальні та емоційні гендерні відмінності: дослідження та їх результати.
11. Сексизм та його прояви щодо чоловічої та жіночої статі.
12. Статеві відмінності у сфері моралі.
13. Статеві відмінності у сфері емоцій дорослої людини і дитини.
14. Основні моделі конструювання гендерних ідентичностей жінок і чоловіків.
15. Звичаї й обряди українок та українців.
16. Жіночі та чоловічі звичаї й обряди народів, які живуть в Україні.

Тема 5. Гендерні взаємини в родині.

Розподіл сучасного ринку праці за статтю

1. Жінка та чоловік у структурі родинного побуту (історичний аспект).
2. Статус та роль жінки і чоловіка в сучасній родині: наявна та прихована гендерна дискримінація.
3. Нові форми шлюбу та гендерний розподіл влади в них.

4. Розлучення – сучасна українська та західна практика (гендерний аспект).
5. Особливості соціалізації дітей різної статі в родині.
6. Етнічні стереотипи поведінки батьків у різному культурному середовищі: гендерні відмінності.
7. Проблема насилля в родині: гендерний аспект. Насилля у виховному процесі.
8. Шлюбно-сімейні установки сучасної студентської молоді: гендерні особливості.
9. Проблеми репродукції та «право жінок на власне тіло».
10. Гендерні особливості критеріїв відбору партнера на шлюбному ринку.
11. Стабільність шлюбу та професійне «зростання» жінок.
12. Синдром домогосподарки та його вплив на психологію жінки. Жінка в світі професії і кар'єри.
13. Економічні теорії дискримінації та гендерна нерівність.
14. Міжнародний досвід антидискримінаційного законодавства на ринку праці.
15. Теорія людського капіталу та гендерна нерівність.
16. Фемінізація бідності та її соціальні наслідки. Явище фемінізації бідності в країнах світу.
17. Глобалізація та її економічні наслідки для жінок і чоловіків.
18. Підприємництво крізь призму статевої належності (реалії та перспективи).

Тема 6. Гендерна асиметрія у мові. Гендер у масовій культурі та медіапросторі

1. Основні моделі конструювання гендерних ідентичностей жінок і чоловіків в комунікативному просторі сучасної України.
2. Минуле і сьогодення жіночої та чоловічої мовної картини світу.

3. Міфи та казки як архаїчний досвід побудови гендерної моделі.
4. Засоби масової інформації як агент соціалізації.
5. «Чоловіча» та «жіноча» література – причини диференціації жанрово-стильових особливостей.
6. Чоловічий та жіночий стилі письма. Поняття гендерлекту.
7. Гендер і дискурс сучасної України (С. Павличко, В. Агеєва, Н. Зборовська, О. Забужко).
8. Гендерні комунікативні моделі в художній літературі, телевізійних програмах, Інтернет ресурсах тощо.
9. Гендерна диференціація дитячої культури. Герої та героїні художніх творів: казок, фільмів, мультфільмів.
10. Молодіжні кумири як моделі гендерної ідентичності: шоу-зірки, герої/героїні фільмів, комп'ютерних ігор.
11. Гендерний аналіз ЗМІ.
12. Тема домашнього насильства в ЗМІ та Інтернет ресурсах.
13. Гендерні ознаки реклами: біг-борди, реклама на TV, Інтернет ресурси.
14. Гендерний аналіз сучасної української літератури: довідкової, художньої, навчальної.
15. Жіноча присутність у творі / творах... (за особистим вибором здобувача вищої освіти).
16. Гендерний аналіз наукової / публіцистичної статті (за особистим вибором здобувача вищої освіти).

Тема 7. Гендерні аспекти освітньої політики

1. Гендерні реалії в західних педагогічних системах минулого.
2. Генезис ідей гендерної педагогіки.
3. Історія жіночої освіти у країнах Заходу.
4. Історія жіночої освіти в Україні.

5. Проблема статевого та сексуального виховання з точки зору гендерного підходу в системі сучасної української освіти.
6. Фемінізація освіти і науки в Україні.
7. В. О. Сухомлинський про особливості виховання й навчання хлопчиків і дівчаток.
8. Дискримінація за ознакою статі в школі.
9. Толерантність та шляхи подолання боулінгу в школі.
10. Стратегії статевого гендерного виховання дітей у школі.
11. Правове забезпечення політики рівних прав і можливостей жінок та чоловіків щодо здобуття освіти в Україні (здобутки й недоліки).
12. Сучасна гендерна освіта в країнах Заходу.
13. Гендерний аналіз шкільних підручників (за особистим вибором здобувача вищої освіти).
14. Сучасні тенденції розвитку гендерної освіти в навчальних закладах України.
15. Система гендерних відносин у вищій школі України.

Тема 8. Трансформація політичної сфери: гендерна демократія й українська перспектива

1. Вплив соціально-культурних факторів на реалізацію норм політики рівних прав і можливостей жінок і чоловіків щодо участі у політичних процесах в Україні.
2. Роль політичної волі у створенні та функціонуванні механізму забезпечення рівних прав і можливостей.
3. Представницька демократія як відображення рівності жінок і чоловіків.
4. Гендерні квоти як засіб і ресурс рівних можливостей.
5. Роль, місце, статус жінки і чоловіка в політичній системі українського суспільства.

6. Минуле і сьогодення жінок та чоловіків в Україні в цифрах та фактах.

7. Проблеми формування і реалізації гендерної політики в системі державного управління України.

8. Впровадження гендерних стратегій в країнах ЄС.

9. Впровадження гендерних стратегій в Скандинавських країн.

Перелік вибіркових практичних завдань для самостійної роботи (дистанційна форма роботи)

Тема 4. Гендерні відмінності: стереотипи і реальність

Практичне завдання для самостійної роботи

1. Проведіть спостереження за повсякденними стосунками між чоловіками і жінками (вашими знайомими, друзями, однолітками) в університетському середовищі, неформальних групах, громадських місцях за напрямками:

- а) стереотипи гендерної поведінки;
- б) домінування маскулінності/фемінності в стосунках;
- в) дискримінація за ознаками статі;
- г) види насилля найбільш розповсюджені в середовищі (психологічне, фізичне, вербальне, сексуальне, економічне);
- д) ваші гендерні почуття і переживання, які пов'язані з конкретною ситуацією.

Проаналізуйте всі ситуації: виявіть найбільш типові характеристики гендерних ролей і стереотипів; механізми їх закріплення та формування.

Визначте причини функціонування типових гендерних ролей і стереотипів.

Обґрунтуйте вплив усієї системи взаємовідносин та стосунків між студентами і викладачами у вищому навчальному закладі на формування гендерної культури і гендерного мислення.

2. Визначте, чи будуть гендерні стереотипи відігравати роль у кар'єрному просуванні Ваших сокурсників. Якщо так – наведіть приклади.

3. У підручнику для школярів 2-го класу – «Я і Україна» (автори – Бібік Н., Коваль Н. Київ : Форум, 2002. С. 140) вміщено наступні поради дівчаткам і хлопчикам:

«Поради Оксанки: умій поважно вислухати інших; не задавайся: ти такий, як і всі; не картай, а допомагай; не хвалися, а роби; не лайся, а

переконуй; допомагай і тобі допоможуть; не переживай, якщо хтось кращий за тебе, спробуй сам стати таким».

«Поради Миколки: виробляй командний голос: кричи на рідних і на тих, хто не може відповісти тобі тим самим; очолюй усе, навіть зграю гусаків; голосуй за себе обома руками; сміливо захищай тих, хто і сам за себе постоїть; будь зразком для інших: для цього хвали і заохочуй себе як можеш».

Як, на вашу думку, такі поради впливають на соціалізацію дітей?

Чому здійснення гендерної експертизи змісту освіти і навчальних матеріалів є ключовим елементом подолання гендерних стереотипів і впровадження рівних прав чоловіків і жінок?

4. Практичне завдання для самостійної роботи

Складіть особистий план життя і розвитку, зазначивши проміжні й кінцеві цілі. Визначте:

- які із запропонованих напрямів є пріоритетними для Вас;
- які чинники сприятимуть досягненню визначених цілей;
- що заважатиме Вам у досягненні визначеної мети;
- які кроки, дії та ресурси є необхідними для Вас у досягненні поставлених цілей;

№	Напрями	Проміжні цілі	Кінцеві цілі
1.	Робота		
2.	Фінансове забезпечення		
3.	Фізичний стан. Здоров'я		
4.	Соціальне становище (відносини з людьми)		
5.	Психічний стан		
6.	Сімейне життя		
7.	Кар'єра		

(Використано матеріали, наведені в кн.: «Реалізація гендерної політики в управлінні освітою». Запоріжжя: Друкований світ, 2011. С. 38).

Тема 5. Гендерні взаємини в родині.

Розподіл сучасного ринку праці за статтю

1. Обґрунтуйте своє ставлення до наведених нижче висловлювань:

- «із давніх-давен існували професії, які більше підходять чоловікам або жінкам. Кожна стаття має займатись своєю справою! То ж не варто шукати послідовниць Паші Ангеліної (жінка, яка вперше в Радянському Союзі стала трактористкою)».

- «Поділ професій на «чоловічі» і «жіночі» прийшов із традиційного розподілу сфер діяльності статей. Статева сегрегація професій відображена навіть у мові: капітан, президент, прибиральниця, медсестра. Реалії сьогодення створили умови для вибору професій за інтересами і нахилами, а не за статевою належністю».

Чи існує поділ предметів навчання на «жіночі» й «чоловічі» в сучасних навчальних закладах?

(Використано матеріали наведені в книзі «Реалізація гендерної політики в управлінні освітою». Запоріжжя: Друкований світ, 2011. С. 137).

2. Прокоментуйте вислови:

Невже не зрозуміло, що до того часу, поки жінку вважають нездатною бути адвокатом, міністром або лікарем, проте вважають її достатньо здатною, щоб вчити, кожен чоловік, що обирає цю професію, наражається на підозру, що розуму у нього не більше, ніж у жінки?

(Сьюзен Ентоні, американська феміністка)

Можливо, лише одна людина з тисячі пристрасно робить свою справу. Різниця полягає лише у тому, що про чоловіка скажуть: «Він захоплений своєю справою», а про жінку: «Вона якась дивна».

(Дороті Сейерз, англійська письменниця)

Будь-яку справу жінці доводиться робити вдвічі краще за чоловіка, щоб отримати хоча б половину поваги. На щастя, це не важко.

(Шарлотта Уїттон, канадська письменниця)

3. Спробуйте визначити оптимальні шляхи вирішення:

- Проблеми домашньої праці жінок. Взаємозв'язок ринкової,

службової і домашньої сфер діяльності: минуле, сучасне, майбутнє.

Модель сімейного консенсусу:

- домогосподарка;
- розподіл обов'язків у сім'ї;
- «одна кар'єра на двох»;
- кар'єрне зростання обох на чиему ви боці?

4. *Гендерний аспект розподілу праці у сім'ї.*

Уявлення неокласичної школи про шлюб як процес сортування чоловіків і жінок для утворення малих партнерств з метою створення специфічного сімейного капіталу, що охоплює:

- дітей;
- престиж;
- повагу;
- здоров'я;
- секс;
- матеріальний добробут.

Яке, на ваш погляд, співвідношення цих компонентів? Що є головним для створення сімейного капіталу, сімейного щастя?

5. *Які, на ваш погляд, головні причини розлучень і конфліктів у сім'ї:*

- недосконалий розподіл сімейних обов'язків;
- психофізіологічна перевантаженість жінок;
- низька культура сімейних стосунків?

6. *Ваші думки, уявлення та пропозиції стосовно корегування сімейних ролей жінки і чоловіка за сучасних умов функціонування сім'ї?*

• Перехід від патріархальної до егалітарної системи соціостатевих відносин фундаментальна особливість сучасної епохи. Як ви це розумієте?

• Як, на ваш погляд, втілюється в життя положення ст. 51 Конституції України про те, що «Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї»?

- Який, на ваш погляд, зроблено внесок у дослідження та вирішення

гендерних проблем сім'ї у зв'язку з розробкою та прийняттям Верховною Радою України «Сімейного кодексу України» (2000 р.)?

7. Практичне завдання

З'ясуйте чи потрібна нам Берегиня? Як ви вважаєте, українське жіноцтво сприймає образ Берегині як міф, або як норму сімейного буття?

Тема 6. Гендерна асиметрія у мові. Гендер у масовій культурі та медіапросторі

1. *Вашій увазі запропоновано прислів'я різних народів.*

Чому вони мають такий зміст?

– *українські прислів'я:*

Жінка би не жила, якби не висварилася

Жінка не любить такого чоловіка, що її не б'є

– *німецьке прислів'я:*

Дай їй десять добрих порад, вона скористається одинадцятю.

– *єврейське прислів'я:*

Довір своїй жінці таємницю, але виріж їй язика.

– *ямайське прислів'я*

Бездоганна жінка така ж рідкість, як біла ворона.

– *чеченське прислів'я*

Жіночий розум короткий, як жаб'ячий хвіст.

– *лезгинське прислів'я*

У жінки розум – у п'ятках.

Поясніть:

1. Чим небезпечне використання негативних оцінювальних слів щодо характеру жінок і чоловіків?

2. Чим небезпечне використання оцінювальних фразеологізмів щодо жінок і чоловіків?

3. Чому негативні оцінювальні слова, фразеологізми та прислів'я є одним із найголовніших джерел формування та відтворення гендерних стереотипів у суспільстві?

2. Прочитайте слова та словосполучення, розташуйте їх у таблиці.

Орел, ганчірка, саме в соку, тюхтій, квітка, телепень, мамій, відьма, пустобрех, базарна баба, колода, бар, баба, ледащо, незнайко, горлиця, лялька, бабисько.

Під час виконання цього завдання ви можете звернутися за допомогою до різноманітних словників української мови.

Слова, якими називають тільки жінок	Слова, якими називають тільки чоловіків	Слова, якими називають як жінок, так і чоловіків

Дайте відповіді на запитання.

1. Які якості жінок і чоловіків відображають запропоновані слова?
  2. На які якості жінок частіше акцентовано увагу?
  3. На які якості чоловіків частіше акцентовано увагу?
  4. Які стереотипи щодо жінок і чоловіків формуються завдяки цим словам?
  5. Які ризики від таких стереотипів чоловікам, жінкам, суспільству?
3. Проаналізуйте образи жінки і чоловіка крізь призму кіномистецтва.
- Чоловічі та жіночі персонажі у фільмах та їх характерні прикмети.
  - «Я пам'ятаю цей фільм про жінку/чоловіка ...» (метод «Карусель»)
  - Репрезентації гендерних ролей у фільмах («Москва сльозам не вірить», «Службовий роман»).
  - Що думають чоловіки проте, що думають жінки? (фільм «Чого хочуть жінки?»)
  - Кіно для чоловіків і жінок:
    - а). «мильна опера» як втеча жінки від реальності;

- б). сила, зброя і секс як атрибути маскулінності у бойовиках.

4. *Визначте образи ідеалу та саморепрезентації у шлюбних оголошеннях: «Шукаю жінку... Шукаю чоловіка...» (інтернет-сайти, чати служби знайомств).*

5. *Проаналізуйте залежність формування гендерної свідомості людини від:*

- засобів масової інформації;
- національних традицій суспільства;
- масової культури;
- телевізійних програм;
- героїв художньої літератури.

(Використано матеріали, наведені в посібнику: «Як навчати школярів долати гендерні стереотипи: конспекти занять. Посібник для вчителів». Сквиря: ТОВ Дорадо-Друк, 2011. 806 с.).

Тема 7. Гендерні аспекти освітньої політики

1. *На основі матеріалів монографії «Жіночі студії в Україні: Жінки в історії та сьогодні» розкрийте особливості жіночої освіти у Київській Русі; виділіть цінності, що становили основу виховання дівчат тієї доби.*

- Обґрунтуйте, під впливом яких історичних подій відбувалося формування самосвідомості жінки в різні епохи. Як це позначилось на розвитку жіночої освіти в Україні?

- Охарактеризуйте сучасні тенденції і перспективи розвитку жіночої освіти в Україні.

- Розкрийте зміст поняття «освічена людина» та «вихована людина». Чи змінилися ці поняття під впливом нових тенденцій в освіті з точки зору «гендеру»?

- Наведіть приклади негативних тенденцій, які впливали та впливають на можливості вільного розвитку особистості як жінки так і чоловіка (в історичному контексті).

- Доведіть значення гендерної свідомості для розвитку нових перспектив у сучасній педагогічній науці. Покажіть можливості «гендерної педагогіки» в системі сучасного людинознавства.

(«Жіночі студії в Україні: Жінки в історії та сьогодні» (За загальн. ред. Л.О. Смоляр. Одеса, 1999. 440 с.)

2. Проаналізуйте ілюстрації будь-якого підручника для закладів середньої школи за наступною схемою:

- 1) загальна кількість зображених осіб;
- 2) співвідношення кількості зображених осіб чоловічої та жіночої статі в інструментальній та експресивній сферах діяльності;
- 3) співвідношення кількості зображених осіб чоловічої та жіночої статі у сфері навчальної й виробничої діяльності;
- 4) співвідношення кількості зображених осіб чоловічої та жіночої статі в стані відпочинку.

3. Сформулюйте вимоги до іміджу керівника системи управління освітою.

- Чи можуть вони бути диференційовані за гендерною ознакою?
- Що є визначальним у формуванні іміджу керівника освіти: гендер чи професія?
- Обґрунтуйте власну позицію:

№	Показники	Чоловіки	Жінки
	Вік		
	Досвід		
	Освіта		
	Зовнішній вигляд		
	Рівень сформованості системи комунікації		
	Етикет професійної діяльності		
	Почуття гумору		
	Сімейний стан		

	Інше		
--	------	--	--

(Використано матеріали, наведені в кн.: «Реалізація гендерної політики в управлінні освітою». Запоріжжя: Друкований світ, 2011. С. 38).

4. Індивідуальне практичне завдання для самотійної роботи

Проаналізуйте і порівняйте спілкування викладача (жінки і чоловіка) зі студентами під час занять:

а) якими були умови спілкування;

б) яким чином викладач (чоловік, жінка) викликав інтерес до спілкування у юнаків і у дівчат;

в) як реагував викладач (чоловік, жінка) на неспокійну поведінку студентів, що їм більш усього не подобалося;

г) яке місце займали емоційне, вербальне та невербальне реагування в поведінці викладача (чоловіка, жінки);

д) на які сторони мислення (експресивні чи інструментальні) більш спиралися викладачі (чоловік, жінка);

е) який фактичний матеріал, асоціативні уявлення використовував викладач (чоловік, жінка) для переконання студентів, чи були вони гендерно орієнтовані.

(Використано матеріали, наведені в кн.: «Хрестоматія навчальних програм з проблем гендерного розвитку» Київ: ПЦ Фоліант, 2004. С. 121).

5. Обговоріть педагогічну ситуацію:

Учителька першого класу за однакову кількість допущених помилок хлопчикові пише «Старайся», а дівчинці «Думай».

Про що це свідчить? Як потрібно звертатися, щоб подолати упереджене ставлення до дівчинки щодо її навчальних і розумових здібностей?

6. Прокоментуйте з позиції гендерного підходу до управління навчальним закладом тези:

А) «Одностатеві освітні заклади є безпечнішими й ефективнішими, ніж змішані. Не випадково зараз відроджується стара традиція – гімназії і колегіуми для хлопчиків, школи для «леді» та ін.».

Б) «Спільне навчання дівчат і хлопців краще впливає на розвиток особистості і є вимогою часу».

(Використано матеріали, наведені в кн.: «Реалізація гендерної політики в управлінні освітою». Запоріжжя: Друкований світ, 2011. С. 136-137).

Тема 8. Трансформація політичної сфери: гендерна демократія й українська перспектива

1. Прокоментуйте вислови:

Будь-яка жінка, яка розуміється на проблемах, що виникають в управлінні сім'єю і домом, зможе зрозуміти проблеми, що виникають в процесі управління країною.

(Маргарет Тетчер, британський політик)

2. Тема для обговорень:

Чи поділяєте Ви думку, що тільки чоловік може претендувати на роль лідера?

Підсумкове практичне завдання-дослідження

Мета завдання – навчити здобувачів вищої освіти використовувати у своїй майбутній педагогічній практиці дослідницький метод гендерної автобіографії, виявляти механізми розвитку гендерної свідомості.

Самодослідження подається у вигляді письмових робіт, які аналізує викладач. Студенти разом з викладачем обговорюють основні етапи формування гендерної ідентичності, виявляють загальне, особливе та індивідуальне у своїх біографіях.

Самоаналіз розвитку гендерної ідентичності студенти проводять за наступним планом:

- З якого віку ви себе пам'ятаєте? Коли ви вперше відчули відмінності між хлопчиками і дівчатами, чоловіками і жінками, різне ставлення дорослих до хлопчиків і дівчат? Що вас здивувало чи засмутило?

- Кому ви віддавали перевагу в грі у віці 5-8 років? Чи пам'ятаєте ви свої улюблені іграшки? Улюблені ігри були рухливі чи спокійні, групові чи одиночні?

- Які казкові герої були улюбленими? Яким був ваш одяг і зовнішній вигляд у дитинстві, підлітковому, дорослому віці?

- Гендерні процеси в школі. Моделі поведінки для хлопців і дівчат: чи були вони різні? Опишіть. До якого типу ви відносилися в шкільному віці – тишко, шибеник, звичайна дитина? Ставлення вчителів до навчальних успіхів і поведінки хлопчиків і дівчат: чи було воно відмінним?

- Формування сексуальної орієнтації. З ким ви проводили позашкільний час: з дівчатами, хлопцями, чи з тими й іншими? Коли проявився перший інтерес до протилежної статі? Чи був він взаємним? У чому це виявлялося?

- Відносини з батьками. Хто з батьків був вам ближче в дитинстві, підлітковому віці і зараз? Чи були серйозні непорозуміння, конфлікти з батьками? Чим вони були викликані? Які правила стосунків між представниками різної статі були у вашій сім'ї? Яким моделям стосунків ви намагалися слідувати?

- Гендерний шлюбний статус. Як би ви охарактеризували подружню модель батьків:

- традиційна (батько-голова і годувальник, мати-берегиня домашнього вогнища);

- паритетна (батько й мати однаково беруть участь у виконанні сімейних ролей, рішення приймаються на основі консенсусу);

- нетрадиційна (мати домінує);

- інша.

- Якщо ви виховувалися в неповній сім'ї, чи вплинуло це на ваші уявлення і ставлення до протилежної статі? Чи хотіли б ви відтворити у своєму шлюбі батьківську модель стосунків? Поясніть.

- Гендерна самосвідомість. Ви коли-небудь шкодували про те, що ви чоловік (жінка)?

- Гендерні почуття. Чи легко вам бути жінкою (чоловіком)?

- Гендерні ідеали. Які якості ви цінуєте в чоловіках і жінках? Що для вас є неприйнятним для «нормальної» жінки і «нормального» чоловіка?

- Гендерна ідеологія. Чи вважаєте ви, що чоловіки і жінки страждають від гендерних стереотипів і норм, поширених у нашому суспільстві?

- Гендерний дисплей. Як ви любляете презентувати себе на публіці? До якого типу ви відносите свій зовнішній вигляд: виключно маскулінний, виключно фемінний, помірно маскулінний, помірно фемінний, унісекс або інший? Чи бажаєте ви змінити свій гендерний дисплей? Якщо так, то як?

- Чи читаєте ви чоловічі (жіночі) журнали, романи, чи дивитесь жіночі серіали? За що вони вам подобаються, чи не подобаються?

- Ваше ставлення до використання жіночого та чоловічого тіла в рекламі? Хотіли б ви особисто знятися в будь-якій рекламі? Якщо так, то в якій?

- Чи можливе суспільство з досягнутою статевою рівністю? Хотіли б ви жити в ньому?

Питання до підсумкового контролю

1. Специфіка та зміст гендерних підходів до аналізу суспільних явищ.
2. Розмежування понять «стать» і «гендер».
3. Гендер як соціальний конструкт статі.
4. Місце і соціальний статус жінки і чоловіка як людини в сучасному суспільстві.
5. Проблеми паритетної демократії та потреба гендерних перетворень в Україні.
6. Ідеальна держава у Платона та проблема рівності статей.
7. Арістотель та Тома Аквінський: обґрунтування ієрархії статей.
8. Критика теорії патріархату в соціальних теоріях XVII – XVIII ст.
9. Трактатування виникнення статевої нерівності в роботі Ф. Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності і держави».
10. Парадигма фемінного і маскулінного в психоаналізі.
11. Функціоналістська теорія статевої відмінності.
12. М. Мід: культурно-антропологічне обґрунтування гендеру.
13. Основні відмінності між завданнями буржуазно-ліберального та пролетарського жіночих рухів.
14. Завдання та діяльність найвідоміших міжнародних організацій.
15. Фактори формування та параметри вияву суспільної нерівноправності статей у XIX ст.
16. Вплив світових війн XX ст. на суспільне трактування статей.
17. Фактори, що зумовили виокремлення фемінізму з класичних ідеологій (з ідеології консерватизму, лібералізму, соціал-демократизму, радикалізму, націоналізму).
18. Основні джерела та етапи розвитку гендерних студій у Європі та США.
19. Феміністські, жіночі та гендерні дослідження: спільне та відмінне.
20. Гендер у расовому, класовому і національному ракурсі.
21. Гендерні студії в Україні: осередки, видання, підходи.

22. Біолого-еволюційний підхід до вивчення гендерних відмінностей.
23. Характеристики соціокультурного підходу до визначення гендерних відмінностей.
24. Теорія нової психології статі (Дж. Стоккард, М. Джонсон).
25. Соціальне конструювання гендеру (П. Бергер, Н. Лукман).
26. Зміст поняття «стереотип» щодо гендерних відмінностей.
27. Історичний та етнокультурний характер уявлень про фемінність та маскуліність.
28. Дихотомічний зміст сучасних уявлень про маскуліність і фемінність.
29. Концепція соціальної андрогінії.
30. Відтворення гендерно-рольових стереотипів у засобах масової інформації та громадській думці.
31. Гендерні ролі як вияв соціальної нерівності.
32. Обмеження, що накладає на індивіда традиційна гендерна роль.
33. Поняття гендерної ідентичності.
34. Основні теорії становлення гендерної ідентичності.
35. Теорія інтерактивного конструювання гендеру
36. Основні агенти, джерела та засоби гендерної соціалізації.
37. Патріархальні моделі в освіті.
38. Основні пояснювальні теорії виникнення інституту сім'ї та гендерних взаємовідносин у ній.
39. Відмінності егалітарного та патріархального сімейного устрою.
40. Типи сімейних груп залежно від жіночих життєвих стратегій.
41. Причини гендерної нерівності в економічній сфері.
42. Гендерна сегрегація на ринку праці.
43. Ціна економічно неоплачуваної домашньої праці.
44. Політична влада та її гендерний компонент.
45. Гендерний зміст насильства та гендерні наслідки війн.
46. Гендерна рівновага (нерівновага) при формуванні державної влади.

47. Гендерні квоти як форма позитивної дискримінації.
48. Жінка і чоловік як політичні лідери: спільне і особливе.
49. Концепція рівних прав і можливостей жінок та чоловіків.
50. Правова і гендерна демократія. Їх взаємозв'язок.
51. Шляхи та форми проявів сексизму. Репродукування гендерних стереотипів у навчальному процесі.
52. Основні принципи феміністської концепції освіти.
53. Масмедіа як механізм інституалізації соціальної (гендерної) нерівності.
54. Масмедіа і нормативний тиск: моделі гендерної поведінки, пропоновані ЗМІ.
55. Гендерні відмінності релігійного досвіду.
56. Символізація сакрального в термінах фемінного і маскулінного.
57. Гендерне маркування релігійних міфів творення.
58. Поняття патріархату та патріархальних релігій.
59. Гендерна рівність та православ'я.
60. Біологічна відмінність статей та її символізація у культурному процесі.
61. Фаллогоцентризм у західній культурі та його феміністична критика.
62. Поняття культурного героя в аспекті гендерної ідентичності.
63. Культурні образи і стереотипи жіночності.
64. Феноменологія і культурна символіка тілесності.
65. Материнський архетип, його амбівалентність та сліди в історії культури.
66. Гендер і влада в теорії культури Мішеля Фуко.
67. Маскуліність і фемінність з погляду семіотики культури.
68. Роль гендеру у створенні мовної картини світу. Особливості жіночої і чоловічої картини світу.
69. Основні напрямки лінгвістичних досліджень гендеру.
70. Відмінності у мовленні жінок та чоловіків. Поняття «гендерлекту».

71. Зображення чоловіка як норми, а жінки як відхилення від норми: лексичні лакуни, семантична асиметрія і гендерні стереотипи.

72. Ознаки мовного сексизму. Мовне планування. Заходи, спрямовані на усунення мовного сексизму.

73. Специфіка «чоловічого» і «жіночого» письма (тематичний, сюжетний, символічний, стильовий рівні).

74. Феміністична критика і гінокритика.

75. Українське гендерне літературознавство у ХХ ст.

76. Феміністична інтерпретація біблійних і міфологічних сюжетів у творчості Лесі Українки.

77. Генрік Ібсен і нова жінка європейського модернізму.

78. Вплив візуальних процесів на формування/вибудову гендерної ідентичності.

79. Традиційні конструкції статі, сексуальності, бажання та масова (візуальна) культура.

80. Міжнародна, регіональна, національна гендерні політики: спільні риси та особливості конкретного прояву.

81. Українські перспективи гендерної демократії.

Орієнтовний перелік тестових питань

1. Гендер – це:

- А) термін для позначення статі людини в соціальних науках;
- Б) статева роль (рольовий репертуар) людини;
- В) соціокультурний конструкт, що описує людину з погляду виявлення в неї під час соціальної взаємодії маскулінних чи фемінних якостей;
- Г) психологічна стать людини.

2. Дайте найбільш обґрунтоване визначення поняття «гендер»:

- А) гендер – це поняття, що увійшло у вжиток з соціології і виз час соціальну стать людини на відміну від біологічної статі (sex);
- Б) гендер – це соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості людини – чоловіка і жінки в усіх сферах життєдіяльності;
- В) гендер – це соціокультурний конструкт, який відображає відмінності в ролях, поведінці, ментальних і емоційних характеристиках між чоловічим і жіночим;
- Г) гендер – це термін, що означає анатомо-біологічні особливості людей (в основному – в репродуктивній системі), на основі яких вони визначаються як чоловіки або жінки. Його слід вживати стосовно характеристик і поведінки, які впливають безпосередньо з біологічних відмінностей між чоловіками і жінками;
- Д) гендер – це організована модель соціальних відносин між жінками і чоловіками.

3. Гендерні ролі це...

- А) зразки поведінки жінок і чоловіків, що ґрунтуються на традиційних очікуваннях, пов'язаних з їх статтю;
- Б) сукупність загальноприйнятих, з точки зору суспільства, норм і правил поведінки жінки і чоловіка;
- В) різні характеристики, що обумовлюють відмінну поведінку жінки і чоловіка;

Г) процес засвоєння людиною ролі, визначеної для нього суспільством від народження, в залежності від того, чоловіком чи жінкою вона народилась.

4. Гендерні стереотипи – це:

- А) різновид соціальних стереотипів щодо поведінки жінок і чоловіків;
- Б) стійкі, історично скороминущі, соціальні уявлення про відмінності жінок і чоловіків;
- В) особливості сприйняття, властиві чоловікам або жінкам;
- Г) жорстко фіксовані схеми чоловічої чи жіночої поведінки.

5. Людей, котрі перебільшують значення традиційних гендерних ролей, називають:

- А) консерваторами;
- Б) сексистами;
- В) гіпермаскулінними;
- Г) феміністами (феміністками).

6. Сексуальна ідентичність – це:

- А) сприйняття себе чоловіком або жінкою;
- Б) статева ідентичність;
- В) суб'єктивне віднесення себе до категорії людей з певним сексуальним досвідом;
- Г) усвідомлення своєї сексуальної привабливості.

7. Андрогинія - це:

- А) розлад гендерної ідентичності;
- Б) поєднання в особі чоловічих і жіночих якостей;
- В) психічний гермафродитизм;
- Г) гендерно невизначена особа.

8. Маскулінність - це:

- А) сукупність психічних і поведінкових ознак, котрі відрізняють чоловіка від жінки;
- Б) підкреслений прояв якостей, властивих чоловічій поведінці;
- В) характеристика грубої поведінки чоловіка або жінки;

Г) наявність первинних чоловічих статевих ознак.

9. Сексизм – це:

А) психічна залежність від сексуальних переживань;

Б) різновид маніакальної поведінки;

В) навчання, що розглядає роль і функції сексуальності у психічному житті людини;

Г) упереджені установки і дискримінаційна поведінка щодо людей за ознакою статі чи сексуальної орієнтації.

10. Гендерні дослідження у психології передбачають вивчення особистісних властивостей чоловіків і жінок з погляду:

А) їх взаємозалежності із соціальним статусом;

Б) біологічного спричинення;

В) взаємодії біологічних і соціальних чинників;

Г) глобальної інтерпретації природи людини.

11. Наявні відмінності між країнами у змісті гендерних стереотипів щодо внутрішнього світу жінки здебільшого визначаються:

А) соціально-економічним статусом країни;

Б) особливостями будови мови;

В) особливостями віросповідання;

Г) усіма перерахованими чинниками.

12. Гендерна рівність це...

А) процес справедливого відношення до жінок і чоловіків щодо забезпечення рівноправності;

Б) об'єктивне оцінювання суспільством схожості і відмінності між жінкою і чоловіком;

В) ієрархічний розподіл в суспільстві економічних та соціальних ресурсів згідно статевої належності;

Г) встановлені ООН показники, що відображають становище в країні жінок і чоловіків в базових напрямках людського розвитку: тривалість життя; доступність у отриманні освіти; рівень безпеки;

Д) реальна забезпеченість рівних прав і можливостей у жінок і чоловіків.

13. Назвіть виміри гендерної рівності:

А) права людини як універсальний стандарт політичних, громадянських, економічних, соціальних і культурних прав і свобод для жінок і чоловіків;

Б) права людини як права жінок;

В) рівність свобод, прав і обов'язків;

Г) рівні можливості;

Д) рівність у відповідальності.

14. Який елемент є основним елементом гендерної рівності:

А) рівність у правах і свободах;

Б) рівність в обов'язках;

В) рівність у досягненні результатів;

Г) рівні можливості.

15. Гендерна демократія це...

А) система волевиявлення двох статей – жінок і чоловіків у громадянському суспільстві як рівних у правах і можливостях, що законодавче закріплені та реально забезпечені в усвідомленні політико-правових принципів, розбудові суспільних і державних структур з урахуванням гендерних інтересів та потреб;

Б) система урахування політичних інтересів двох статей – жінок і чоловіків у громадянському суспільстві як рівних у правах і можливостях;

В) певний вид демократії, який забезпечує законодавче закріплення та реальне існування рівних прав та можливостей чоловіків і жінок у системі політико-правових принципів;

Г) визначення суспільно значимих гендерних спрямувань в діяльності соціумів та їх організаційних структур;

Д) установлення партнерства статей у визначенні та втіленні політичних цілей і завдань та методів їх досягнення в діяльності політичних структур – держави, політичних партій, громадсько-політичних об'єднань.

16. Гендерна культура - це...

А) сукупність статево-рольових цінностей, обумовлених демократичним устроєм і демократичними інституціями суспільства;

Б) система гендерних взаємовідносин в суспільстві, що обумовлює поведінку між чоловіками і жінками;

В) соціально обумовлений рівень розвитку особистості, який забезпечує поведінку згідно моральних норм, прийнятих у суспільстві;

Г) сукупність статево-рольових цінностей у інтимних сферах життя чоловіка і жінки.

17. Назвіть фактори забезпечення переваг, які мають чоловіки під час входження у владні структури:

А) традиційно усталене чоловіче домінування в керівних владних структурах;

Б) економічні підвалини – власність і управління економікою перебувають у чоловічих руках;

В) обмеженість гендерного світогляду в чоловічого населення країни;

Г) обмеженість політичних і гендерних поглядів керівного складу значної частини жіночих організацій;

Д) традиційність поглядів значної частини людського потенціалу України на приватну жінку і громадського чоловіка.

18. Що має стати основою формування гендерної політики в Україні:

А) комплексний підхід до проблеми рівності жінок і чоловіків;

Б) принцип підтримки жінок;

В) створення законодавства;

Г) гендерний підхід в усі сфери державної політики.

19. Гендерна паритетність у державному управлінні визначається як:

- А) принцип рівноцінного представництва жінок і чоловіків у будь-яких владних структурах і органах місцевого самоврядування;
- Б) стратегія, що спрямована на забезпечення рівних прав, свобод та можливостей розкриття потенціалу жінок і чоловіків;
- В) механізм регулювання гендерними процесами.

20. Згідно з яким принципом необхідно приймати рішення з урахуванням усіх факторів, у тому числі небажаних:

- А) принципом компромісу;
- Б) принципом своєчасності;
- В) принципом адекватності.

21. Назвіть принципи державного управління гендерною політикою:

- А) інтегральний принцип;
- Б) принцип гендерного цілепокладання;
- В) принцип дієвості;
- Г) принцип об'єктивності;
- Д) принцип результативності;
- Е) принцип прозорості й відкритості;
- Ж) принцип забезпечення ресурсних можливостей;
- З) принцип паритетності й партнерства;
- И) принцип індивідуальності.

22. Які принципи можна віднести до принципів гендерної політики в системі державного управління України:

- А) прозорості й відкритості;
- Б) інтеграції гендерної рівності;
- В) наукової обґрунтованості;
- Г) законності;
- Д) паритетної демократії;
- Е) компромісу;

- Ж) ініціативності;
- З) результативного партнерства;
- И) оптимальності;
- К) узгодженості моральних цінностей;
- Л) гуманізму;
- М) адекватності.

23. Назвіть головні пріоритети України у сфері досягнення гендерної рівності, які визначені у Державній програмі з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві:

- А) створення нормативно-правової бази;
- Б) гендерне інтегрування;
- В) залучення громадянського суспільства до впровадження політики гендерної рівності;
- Г) забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків у сфері праці;
- Д) адвокаційна робота з просування гендерної рівності.

24. Визначте головні завдання гендерної політики в системі державного управління на сучасному етапі розвитку українського суспільства:

- А) запровадження гендерного планування керівних посад з урахуванням лідерських якостей жінок і чоловіків;
- Б) застосування гендерного підходу в діяльність органів державної влади й органів місцевого самоврядування;
- В) створення гендерної системи управління з метою забезпечення координації діяльності суб'єктів державної політики щодо забезпечення гендерної рівності на локальному, регіональному, національному рівнях;
- Г) забезпечення підготовки державних службовців і створення можливостей для вдосконалення навичок гендерного менеджменту і підвищення загального рівня гендерної свідомості;
- Д) упровадження гендерного підходу у підготовку і підвищення кваліфікації керівних кадрів.

Глосарій

Андрогінія – поєднання традиційно жіночих та чоловічих рис – значуща психологічна характеристика людини, що визначає її здатність варіювати поведінку залежно від ситуації; вона допомагає формуванню стійкості до стресів, сприяє досягненню успіхів у різних сферах життєдіяльності. Важливість концепції андрогінії полягає у тому, що вона дає можливість усвідомлення однакової привабливості якостей, які традиційно вважаються жіночими і чоловічими.

Андрогінність (лат. andro чоловік та gyn жінка) – одночасне поєднання високорозвиненої фемінінності та маскуліності в одній людині незалежно від її статі. Тобто це сполучення в індивіді маскуліних і фемінінних рис (поєднання в одній людині чоловічого та жіночого начал). Андрогінність не є протиставленням жіночності та мужності. Вона є втіленням їх інтеграції, поєднання. Андрогінність в людині незалежно від її статі передбачає різнобарвність її рольової поведінки та високих адаптивних здібностей. Спостереження засвідчили, що висока андрогінність властива обдарованим людям. Андрогінна особистість вбирає в себе все краще з обох статевих ролей.

Гендер (*gender*) – система ролей, статусів, відносин, відповідальностей, які по-різному формуються суспільством для жінок і чоловіків, а потім транслюються й контролюються за допомогою соціальних інституцій (сім'ї, держави, суспільства).

Гендерна дискримінація (сексизм) – дії, спрямовані на звуження прав і свобод, обмеження у можливостях людей однієї зі статей або будь-якої з їх вікових та інших груп (гендерна дискримінація може бути у відкритій і прихованій формах).

Гендерна диференціація – процес, у якому біологічні розходження між чоловіками й жінками наділяються соціальним значенням та уживаються як засоби соціальної класифікації.

Гендерна експертиза – процес оцінки різного впливу на чоловіків і жінок існуючих чи пропонованих програм, законодавства, державного політичного курсу в усіх сферах життя соціуму і держави. Гендерна експертиза передбачає також збір якісної інформації і розуміння гендерних тенденцій в економіці і суспільстві, використання цих знань для виявлення потенційних проблем і пошуку шляхів їх вирішення.

Гендерно-правова експертиза – аналіз чинного законодавства, проектів нормативно-правових актів, результатом якого є надання висновку щодо їх відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Гендерна ідентичність – базова структура соціальної ідентичності, яка характеризує людину (індивіда) з точки зору її (його) належності до чоловічої або жіночої групи, при цьому найбільш значущим є те, як сама людина себе визначає.

Гендерна компетентність – виділяються три її складові:

- *когнітивна* – усвідомлення значущості гендерної проблематики та обізнаність у ній;
- *операціональна* – вміння й навички впровадження гендерної рівності в освітню практику;
- *особистісна* – прийняття себе й своєї статі, толерантне ставлення до представників іншої статі, засноване на прийнятті ідеї гендерної рівності, усвідомлення та попередження негативних проявів гендерних стереотипів, позитивне ставлення до запровадження гендерної рівності в освітній процес тощо.

Гендерна компетентність особистості – знання, вміння, навички, що зумовлюють взаємодію з особами різної статі на засадах гендерної рівності, опосередковані їх індивідуально-психологічними гендерними характеристиками (маскулінність/фемінінність, гендерна ідентичність, гендерна роль, гендерні установки та стереотипи), які проявляються у

повсякденній життєдіяльності, спілкуванні та поведінці з особами різної статі.

Гендерна компетентність педагогічних працівників закладів – знання, вміння, навички освітян щодо запровадження гендерної рівності в освітню практику, опосередковані їх індивідуально-психологічними гендерними характеристиками (маскулінність/фемінінність, гендерна ідентичність, гендерна роль, гендерні установки та стереотипи).

Гендерна культура – сукупність статево-рольових цінностей у суспільних відносинах і відповідних до них нормативів поведінки, потреб, інтересів і форм діяльності. Зумовлена суспільним устроєм, національними шлюбно-сімейними звичаями і традиціями, релігійними віруваннями.

Гендерне насильство – це насильство, яке побудоване на використанні сили на основі ознаки статі – від словесних образ та погроз до фізичних побоїв та примушення до небажаного сексуального зв'язку. Гендерне насильство існує тільки там, де відсутня гендерна рівність, тобто: рівність у правах і свободах, рівність в обов'язках, рівність у відповідальності, рівність у можливостях та можливостях їх реалізації.

Гендерна нерівність – це відмінності та нерівності, котрі формуються для жінок і чоловіків у процесі реалізації їхніх соціальних ролей, взаємодії та з допомогою інституцій. **Гендерна нерівність** – це соціальний устрій, за якого соціальні позиції чоловіків і жінок суттєво відрізняються.

Гендерна освіта у більш широкому розумінні її завданням є подолання негативних гендерних стереотипів та формування культури гендерної рівності. Передбачається, що вона присутня у всіх процесах навчання та виховання, є частиною ідеології як середньої, так вищої освіти. Гендерна освіта формує базові цінності і передбачає особистісне сприйняття учнів.

Гендерний підхід у діяльності закладу освіти – це комплекс заходів, спрямованих на забезпечення розвитку професійних умінь і навичок педагогічних працівників щодо організації навчально-виховного процесу та керівництва ним на основі рівності.

Гендерна рівність (gender equality) – це рівність чоловіка і жінки перед законом, можливість вільного вибору ними форм соціальної активності, свободи самовираження, самоутвердження відповідно до власних гендерних інтересів і потреб. Гендерна включає відсутність привілеїв за статтю, заборону дискримінації, а також свободу вибору, розвитку, пошуку.

Гендерні ролі – 1) зразки поведінки жінок і чоловіків, які ґрунтуються на традиційних очікуваннях, пов'язаних з їх статтю; 2) сукупність загальноприйнятих, з точки зору культури, норм і правил поведінки, які закріплюються за людьми в конкретній ситуації. В суспільствах з різною культурою гендерні ролі відрізняються і змінюються з часом; 3) соціальні очікування суспільства від жінок і чоловіків на базі сформованих гендерних стереотипів, а також поведінка у формі мови, манер, жестів тощо. У деяких суспільствах рольову поведінку може бути поляризовано, як пасивна – жіноча, активна – чоловіча. Приписи щодо поведінки, пов'язаної з гендерними ролями, є особливо явними у поділі праці на чоловічу й жіночу.

Гендерна соціалізація – процес засвоєння людиною соціальної ролі, визначеної для нього суспільством від народження, в залежності від того, чоловіком чи жінкою вона народилась.

Гендерні стереотипи – сформовані в соціумі узагальнені уявлення (переконання) про те, якими мають бути чоловіки та жінки в суспільстві (соціальні ролі, поведінка, професії, доступ до влади, освіти, ресурсів і под.).

Гендерні установки – суб'єктна готовність до статевих типових форм та моделей поведінки, прагнення до виконання ролей, яких чекають від індивіда відповідної статі.

Гуманність – людяність, людинолюбство, повага до людської гідності.

Дискримінація – будь-яке розрізнення, виключення або обмеження за ознакою раси, національності, статі і тому подібне, яке спрямоване на ослаблення або зводить нанівець визнання прав людини та її основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі.

Дискримінація за ознакою статі – дії чи бездіяльність, що виражають будь-яке розрізнення, виняток або привілеї за ознакою статі, якщо вони спрямовані на обмеження або унеможлиблюють визнання, користування чи здійснення на рівних підставах прав і свобод людини для жінок і чоловіків.

Ідентичність – особливі риси характеру особи або групи. Ідентичність як особи, так і групи значною мірою диктується соціальними знаками. Так, одним із найважливіших знаків ідентичності особи є її ім'я.

Комунікація – передача інформації від однієї особи (або групи) до іншої. Комунікація є необхідною базою всіх суспільних взаємодій. Комунікація відбувається з використанням мови, а також рухів, жестів, міміки, які допомагають зрозуміти слова й поведінку інших осіб.

Конфлікт – зіткнення протилежних інтересів, поглядів, прагнень; розбіжність, суперечка, що загрожує ускладненнями. Протистояння між людьми або суспільними групами.

Культура – історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, який виявляється в типах і формах організації життя й діяльності людей, а також у створених ними матеріальних і духовних цінностях.

Маргінальність – філософське поняття, яке характеризує культурні феномени, що розвиваються поза домінантним культурним каноном. Соціологічне поняття, яке позначає суміжність позиції людини (групи людей) між якими-небудь соціальними групами.

Маскулінність (фемінінність) – нормативні уявлення про соматичні, психічні і поведінкові властивості, які є характерними для чоловіків (жінок).

Матріархат – одна із форм суспільного устрою, за якого сімейна та політична влада належить жінкам. Характеризується домінантним статусом жінки, матрілінійністю успадкування майна, соціального стану, участі в житті суспільства.

Ментальність – соціально-психологічні настанови, способи сприйняття, манера відчувати і думати.

Насильство – застосування індивідом (соціальною групою) різних форм примусу щодо інших індивідів (соціальних груп) з метою здобуття або збереження політичного чи економічного панування, тих або інших привілеїв.

Норма – етичний стандарт, модель поведінки або модель, яка розглядається як бажана, прийнятна або типова для тієї чи іншої культури.

Патріархат – одна із форм суспільного устрою, для якого характерна домінантна роль чоловіка в суспільстві, політиці, економіці, господарстві й сім'ї.

Позитивні дії – спеціальні тимчасові заходи, спрямовані на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України.

Потреба – психічне явище, відображення прагнення особистості до отримання необхідних умов життєзабезпечення і розвитку.

Права людини – це права, які має кожна людина, права, пов'язані з самим фактом бути людиною. Права людини базуються на основоположному принципі, що кожна людина має почуття власної гідності (незалежно від статі, раси, мови, національності, віку, класу, релігійних чи політичних поглядів).

Рівні права жінок і чоловіків – відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі. Щодо освіти, то це є рівний доступ жінок і чоловіків до освіти.

Рівні можливості жінок і чоловіків – рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків.

Сексизм (англ. sexism, від латинської. sexus – стать; синонім – гендерна дискримінація) – дискримінація людини за ознакою статі або гендерної ідентичності. Сексизм базується на уявленні про переваги моральних, інтелектуальних, культурних, фізичних та інших якостей однієї статі над іншою. Розрізняють сексизм щодо жінок і щодо чоловіків.

Сім'я – група осіб, споріднених через кровні зв'язки, шлюб або усиновлення (удочеріння), які формують економічну одиницю, дорослі члени якої відповідають за виховання дітей.

Сім'я егалітарна – та, в якій переважає ситуативний розподіл влади між батьком і матір'ю.

Сім'я партнерська – модель сімейних стосунків, де чоловік і дружина є рівноправними членами. Вони розподіляють сімейні обов'язки на засадах взаємодопомоги й взаєморозуміння.

Соціалізація – соціальні процеси, у результаті яких діти набувають розуміння суспільних норм і цінностей, чіткого усвідомлення самих себе. Процеси соціалізації мають особливе значення в перші роки життя дитини, проте певною мірою тривають протягом всього життя.

Соціальна роль – очікувана поведінка людини (жінки або чоловіка), яка посідає певне соціальне місце.

Соціальний досвід дитини – сукупність знань, умінь і навичок взаємодії з соціальною дійсністю, система ставлення до себе та інших.

Стать – це біологічна категорія, що визначає анатомо-фізіологічні особливості чоловіків і жінок, пов'язані, насамперед, з репродуктивною функцією.

Стереотип – узагальнення, за яким риси і характеристики, властиві частині групи, розповсюджуються на всіх людей у групі (необов'язково більшій частині).

Толерантність – терпимість, відсутність або послаблення реагування на певний конфліктогенний чинник.

Упередження – необ'єктивні уявлення про особу або групу, які важко змінюються навіть на тлі широкої інформації. Упередження можуть бути як позитивними, так і негативними.

Цінності – уявлення окремих людей або груп людей про те, що є бажаним, належним, добрим чи поганим. Розбіжність цінностей репрезентує головні аспекти відмінностей у культурі різних народів.

Методично-інформаційний блок

Тема: Поняття та форми насильства в сім'ї : загальна характеристика проблеми

План

1. Поняття та форми насильства в сім'ї.
2. Законодавство України в сфері протидії насильству в сім'ї: загальний огляд.
3. Коло осіб на яких поширюється дія законодавства України у сфері протидії насильству в сім'ї.
4. Соціально-психологічні причини та наслідки насильства в сім'ї.
5. Міфи і факти про насильства в сім'ї: руйнування стереотипів як основа суддівського розсуду.

Рекомендовані нормативно-правові акти

Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001: №2789-III.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07 грудня 2017 року: № 2229-VIII.

Методичні матеріали:

Основу законодавства України з протидії насильству в сім'ї становить Конституція України (зокрема, ст. ст. 3, 21-24, 27-29, 32, 51, 52 Основного Закону), а також Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 року №2789-III (далі - Закон) зі змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» від 25 вересня 2008 року: №599-VI. Цей Закон на момент його ухвалення був першим в країнах Центральної і Східної Європи та СНД спеціальним законодавчим актом у сфері запобігання сімейному насильству. Закон України від 07 грудня 2017 року «Про запобігання та протидію домашньому насильству» : № 2229-VIII конкретизував певні положення. Вищеназваний Закон визначає правові й організаційні основи запобігання насильству в сім'ї,

органи та установи, на які покладається здійснення заходів з його профілактики, а також коло осіб, на яких поширюється дія законодавства України щодо запобігання сімейному насильству.

Детальніше процедурні моменти застосування законодавства з протидії насильству в сім'ї врегульовані на рівні підзаконних нормативно-правових актів, до яких, передусім належать:

- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу» від 26 квітня 2003 р. №616;

- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року» : від 10 жовтня 2018 року № 728-р.

- Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Інструкції щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів»: від 7 лютого 2020 р. № 86.

Законодавство України у сфері протидії насильству в сім'ї визначає поняття насильства в сім'ї та його форми

Насильством в сім'ї, відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (далі - Закон), визнаються будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю.

На рівні міжнародних стандартів український термін «насильство в сім'ї» охоплюється поняттям «домашнє насильство».

До обов'язкових ознак насильства в сім'ї належать:

- тільки члени сім'ї можуть бути особами, які потерпають від сімейного насильства;

- діяння кривдника має бути протиправним (тобто суперечити нормам чинного законодавства);
- діяння призвело або могло призвести до порушення прав члена сім'ї як людини та громадянина;
- вина кривдника повинна виявлятися у формі умислу, а не необережності.

В законодавстві України у сфері протидії насильству в сім'ї закріплено чотири форми такого насильства: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне насильство в сім'ї.

Відповідно до ст. 1 Закону, **фізичне насильство в сім'ї** – це умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності.

Фізичне насильство в сім'ї може полягати в умисному вчиненні одним членом сім'ї стосовно іншого члена сім'ї протиправних дій фізичного спрямування, зокрема побиття, штовхання, ляпаси, спроби придушення, смикання волосся, викручування рук, кусання, хапання, катування, мордування, примусове позбавлення волі, обмеження пересування та ін.

Сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї (ст.1 Закону).

Сексуальним насильством в сім'ї може виступати зґвалтування, у тому числі «зґвалтування у шлюбі», сексуальні домагання, примус до небажаних сексуальних контактів всупереч волі особи; примус до болісних, садистських статевих зносин, групового сексу та застосування предметів для цієї мети; примус спостерігати статеві зносини, що відбуваються між іншими людьми (зокрема і перегляд порнографічних фільмів); застосування погрози насильством для примусу партнера (найчастіше жінки) до згоди на сексуальний зв'язок. Окрім цього, до сексуального насильства в сім'ї

належить інцест – сексуальні відносини між близькими родичами: батьком і донькою, матір'ю і сином, братом і сестрою тощо.

Надзвичайно небезпечним проявом сексуального насильства в сім'ї є дії сексуального характеру стосовно дитини: розбещення дитини; демонстрація дитині (підлітку) статевих органів (ексгібіціонізм); демонстрація акту онанізму; втягування дитини у заняття дитячою проституцією або дитячою порнографією тощо.

Відповідно до ст. 1 Закону, **психологічне насильство в сім'ї** – це насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю.

Психологічне насильство може мати такі прояви: ігнорування почуттів особи; образа переконань, що мають цінність для особи, її віросповідання, національної, расової належності або походження; соціального статусу, приниження особи у формі брутальних виразів на її адресу, публічної образи її гідності; переслідування особи (частіше жінки чи дівчини) особою протилежної статі через уявні сексуальні зв'язки; обмеження свободи дій та пересування особи; погрози спричинити фізичну або економічну шкоду; погрози залишити сім'ю, побити чи вбити дружину, дітей; підбурювання до самогубства; примус до протизаконних дій; ізоляція від оточуючих; маніпуляція з використанням дітей; заперечення наявності проблеми насильства, перекладення відповідальності за неї на партнера та ігнорування його клопотаності жорстоким ставленням; обмеження в самореалізації, навчанні, роботі; використання лайливих слів, криків, образливих жестів з метою приниження члена сім'ї та утримування його в атмосфері страху. Психологічне насильство часто спричиняє депресії, нервові розлади, загострення хронічних захворювань і навіть може призводити до самогубства. Психологічне насильство в сім'ї супроводжує всі інші види насильства.

Економічне насильство в сім'ї визначається як умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я (ст. 1 Закону).

Економічне насильство може проявлятися в різних формах: позбавлення матеріальних ресурсів для належного фізичного та психологічного добробуту, повна звітність за витрачені гроші аж до копійки, відбирання всіх зароблених грошей, заборона працювати члену сім'ї за наявності його бажання і працездатності, примус члена сім'ї виконувати тяжкі, непосильну роботу, відмова члена сім'ї працювати і робити рівнозначний внесок у добробут родини тощо. Одним з найбільш поширених проявів економічного насильства в Україні є вигнання з дому (квартири), що в переважній більшості випадків застосовується до жінок та дітей.

Коло осіб, на яких поширюється дія законодавства України у сфері протидії насильству в сім'ї

Законодавство України у сфері протидії насильству в сім'ї поширюється на коло осіб, яке охоплюється поняттям «члени сім'ї». Визначення цього поняття в контексті дії законодавства України щодо протидії сімейному насильству виступало предметом багатьох дискусій, край яким був покладений Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» від 25 вересня 2008 р., згідно з яким Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (ст. 1) був доповнений законодавчою дефініцією «**члени сім'ї**».

Відповідно до ст. 1 Закону, члени сім'ї – особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання.

Виходячи з наведених дефініції, можна зробити висновок, що чинним законодавством України **жертвами насильства в сім'ї чи кривдниками залежно від ступеню споріднення** можуть виступати:

- один з подружжя (жінка або чоловік);
- особи, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, тобто жертвами насильства в сім'ї можуть бути так звані «співмешканці»;
- дитина (діти);
- пасинок (падчерка);
- брати й сестри;
- батьки (мати, батько)
- дід (баба);
- онук (онуки)
- всиновлена особа та усиновлювач;
- особи, що перебувають у відносинах опіки (піклування);
- інші родичі прямої або непрямой лінії споріднення за умови спільного проживання.

У зв'язку з закріпленою на законодавчому рівні дефініцією «члени сім'ї» виникає низка проблем, пов'язаних з вимогами щодо спільного проживання жертв насильства в сім'ї та кривдників, фактом наявності зареєстрованих або фактичних шлюбних відносин між жінкою та чоловіком, які вчиняють сімейне насильство, поширенням законодавства про насильство в сім'ї на одностатеві пари тощо. При розгляді судами справ, що пов'язані з вчиненням насильства в сім'ї, необхідно виходити з максимально широкого тлумачення терміну «члени сім'ї», щоб забезпечити його відповідність міжнародним стандартам у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Згідно з законодавством України у сфері протидії насильству в сім'ї член сім'ї, який постраждав від фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства з боку іншого члена сім'ї, визнається **жертвою**

насильства в сім'ї (ст. 1 Закону). Цей термін не є типовим для національної юридичної термінології, що, як правило, оперує відповідними поняттями «потерпілий» або «постраждалий». Однак він є загальноживаним в міжнародно-правових актах щодо протидії домашньому насильству.

Окрему категорію жертв насильства в сім'ї поряд з дорослими членами сім'ї, становлять **діти**. Насильство в сім'ї над дитиною охоплюється поняттям жорстокого **поводження з дітьми**, що означає «будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного та соціального насилля над дитиною в сім'ї або поза нею».

Практичні завдання для обговорення

Запитання для спільного обговорення учасниками

З метою кращого розуміння теми для спільного обговорення учасниками пропонуються так звані «міфи і факти про насильство в сім'ї». Викладач по одному зачитує вголос поширені уявлення щодо сімейних стосунків та насильства в сім'ї. Після кожного твердження учасники мають вирішити, чи згодні вони з ним, а також висловити своє ставлення до нього. Відбувається обговорення, в ході якого учасники наводять аргументи на користь власної позиції. Коли група дійде згоди, або, навпаки, дискусія стане неконструктивною, викладачеві слід назвати правильну відповідь та пояснити її.

Твердження: Насильство в сім'ї є наслідком бідності та низького рівня освіти.

Відповідь: Неправильно. Насильство в сім'ї поширене серед усіх верств суспільства, воно притаманне і багатим, і бідним сім'ям. Часто забезпеченій людині, яка має впливових друзів, легше приховати насильство, проте насильство в сім'ї все одно має місце. Немає доказів того, що малоосвічені чи бідні люди більшою мірою схильні до насильства стосовно своїх дружин чи партнерок, аніж освічені та заможні. За даними соціологічного дослідження (2009 – 2010 рр.) від насильства в сім'ї потерпає 30% українців з вищою освітою. До того ж, фінансово-економічна криза 2008

року не вплинула на різке зростання кількості родин, в яких чиниться насильство (показник залишився на рівні 11%).

Твердження: Зловживання алкоголем та наркотиками – це головна причина насильства в сім'ї.

Відповідь: Неправильно. Хоч алкоголь та наркотики часто пов'язані з насильством в сім'ї, вони не є причиною насильства. Багато чоловіків, які б'ють своїх дружин, не зловживають алкоголем. Чоловіки, які п'ють та б'ють членів своїх родин, зазвичай не б'ють випадкових перехожих на вулиці або своє керівництво. Вони спрямовують насильство саме проти своїх близьких. Чоловіки, які б'ють дружин, продовжують вдаватися до насильства навіть після припинення пияцтва. Особа, яка вдається до насильства, може виправдовувати свої дії алкоголем або алкоголь може заважати їй усвідомлювати використаний рівень сили, та інтенсивність побоїв, спрямованих проти жертви. Проте алкоголь не є головною причиною насильства. Насильство в сім'ї та зловживання алкоголем / наркотиками слід сприймати як окремі проблеми.

Твердження: Жінка, яка зазнала насильства, має багато причин продовжувати стосунки, що супроводжуються насильством.

Відповідь: Правильно. Жінка має чимало соціальних, економічних та культурних причин продовжувати стосунки, що супроводжуються насильством. Ці причини раціональні. Часто жінці нема куди піти. Якщо жінка залишить чоловіка, вона не матиме джерел фінансового забезпечення для себе та дітей; вона відчуває розпач чи приниження внаслідок насильства. Або ж її лякає те, що її друзі, родичі чи громада звинувачуватимуть її у цьому насильстві. Вона може не залишати чоловіка через емоційні або релігійні причини. Окрім того, такий крок супроводжується суттєвими ризиками. Вона може боятись, що особа, яка вдається до насильства, реалізує свої погрози завдати шкоди їй, собі, дітям, друзям чи родині. Для жінок, яка потерпають від насильства, існує великий ризик важких та летальних нападів

при здійсненні спроби полишити кривдника, і саме жінка має вирішувати, чи безпечно це для неї.

Твердження: Жінка, яка зазнала насильства, неодноразово полишає свого чоловіка.

Відповідь: Правильно. Усупереч теоріям насильства в сім'ї, в яких зображують беспорядність жінок, які зазнали насильства, більшість жінок, які перебувають у стосунках, що супроводжуються насильством, багато разів йшли від чоловіків та свідомо намагаються зменшити жорстоку поведінку проти них та захистити дітей.

Твердження: Чоловіки стають жертвами насильства в сім'ї так само часто, як і жінки.

Відповідь: Неправильно. За даними досліджень жінки стають жертвами насильства в сім'ї у більшості випадків. Згідно з соціологічним опитуванням 2009 - 2010 рр. в Україні у 70% випадків насильство вчиняють чоловіки. Певною мірою жінки також вдаються до насильства, проте це переважно самооборона. Повідомлення про насильство проти чоловіків завищені, адже особи, які вдаються до насильства, звинувачують партнерок у застосуванні психологічного чи фізичного насильства для уникнення чи зменшення власної відповідальності. Окрім того, на відміну від жінок, чоловіки, які дійсно зазнають насильства в сім'ї, мають ширший доступ до ресурсів з метою припинення ситуацій насильства.

Твердження: Усі знають жертву насильства в сім'ї.

Відповідь: Правильно. Усі ми пізнаємо жертв. В усьому світі від чверті до половини усіх жінок зазнають насильства в інтимних стосунках. Жертви насильства в сім'ї можуть не розповідати про випадки насильства через сором або приниження, страх звинувачення у насильстві або ризик помсти від особи, яка вдається до насильства. Поведінка жертв насильства в сім'ї змінюється. Вони намагаються уникати соціального життя, друзів, менше спілкуються та стають дратівливими.

Твердження: Чоловіки, які вдаються до насильства, жорстокі, оскільки вони не здатні контролювати власну агресію та розпач.

Відповідь: Неправильно. Насильство в сім'ї - це свідоме поведінка, і особи, які вдаються до насильства, вміють себе контролювати. Їхнє насильство ретельно спрямоване на певних осіб, у певний час та у певному місці. Як правило, вони не спрямовують насильство проти начальника чи перехожих на вулиці, незалежно від ступеню агресії. Особи, які вдаються до насильства, також дотримуються власних свідомих правил щодо своєї агресивної поведінки. Вони часто спрямовують насильство проти своїх партнерок лише у приватній обстановці або можуть вживати певних заходів, щоб уникнути очевидних доказів власної насильницької поведінки. Особи, які вдаються до насильства, також ретельно обирають власну тактику: одні нищать майно, інші погрожують насильством або погрожують дітям. За даними досліджень деякі особи, які вдаються до насильства, стають більш контрольованими та спокійнішими зі зростанням рівня їхньої агресивності.

Твердження: Насильство в сім'ї – це проблема, яка поширена лише у віддаленій сільській місцевості.

Відповідь: Неправильно. Факти насильства в сім'ї виявлені і у сільській місцевості, і у великих містах. Їхня кількість у процентному співвідношенні майже однакова. Проблема насильства в сім'ї поширена усюди.

Твердження: Насильство в сім'ї – це особиста проблема, яка нікого не стосується окрім тієї особи, з якої це сталося.

Відповідь: Неправильно. Насильство в сім'ї – це проблема усього суспільства.

Замовчування з боку громади, відмова органів внутрішніх справ у допомозі, небажання держави розробляти програми допомоги жертвам сімейного насильства збільшують кількість випадків такого насильства з летальними наслідками. Особи, які стали жертвами насильства в сім'ї, зазнають важких психологічних травм, які позначаються на їхній

професійній діяльності та соціальному житті. Толерантне ставлення держави до осіб, які вдаються до насильства в сім'ї, призводить до того, що їхні жертви згодом також вдаються до насильства з метою самозахисту і потрапляють до в'язниці за вбивство. До того ж, вартість одного випадку насильства в сім'ї в Україні становить 1,5 тис. дол. США, з них 24% лягає на плечі платників податків (оплата діяльності міліції, соціальних служб й інших суспільних інститутів, що працюють в сфері).

Завдання для роботи в малих групах та питання для групового обговорення Завдання 1.

Викладач об'єднує учасників у 4 групи та просить їх намалювати на аркушах ватмані «дерево насильства», в якому *корені* символізують причини насильства в сім'ї, *стовбур* - саму проблему насильства; *гілки* - це різні прояви відповідних форм насильства в сім'ї, а *листя та плоди* – це наслідки насильства, як індивідуального так і загального характеру.

Кожна група опрацьовує різні форми насильства в сім'ї:

Група 1. фізичне насильство в сім'ї;

Група 2. психологічне насильство в сім'ї;

Група 3. економічне насильство в сім'ї;

Група 4. сексуальне насильство в сім'ї.

Робота групи триває 10 хвилин. Після закінчення роботи над малюнком, групи презентують свої «дерева насильства». Презентації супроводжуються коментарями викладача.

Завдання 2.

Викладач об'єднує учасників у три малі групи. **Перша група** формулює поняття насильства щодо жінок та визначає його форми; **друга група** – поняття та форми насильства щодо дитини; **третья група** – поняття та форми домашнього насильства.

Робота групи триває 10 хвилин. Після цього групи отримують матеріали, в яких наведено згадані визначення, що містяться у відповідних міжнародно-правових документах, та порівнюють результати своєї роботи з

розданим матеріалом. Представники груп презентують результати роботи групи.

Група 1. Поняття насильства щодо жінок та його форми

«Насильство проти жінок» слід розуміти як порушення прав людини та одну з форм дискримінації стосовно жінок, воно означає всі акти гендерного насильства, які призводять або можуть призвести до фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди або страждань для жінок, включаючи погрози здійснення таких актів, примус або свавільне позбавлення волі як у публічному, так і у приватному житті.

Стаття 3 а) Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством проти жінок та домашнім насильством

«Насильство за ознакою статі, а саме: насильство, спрямоване на жінку тільки тому, що вона жінка, або насильство, жертвами якого є переважно жінки. Воно включає дії, що заподіюють фізичну, психічну, сексуальну шкоду або страждання, а також загрозу застосування таких дій, примушення або позбавлення волі»

Загальна рекомендація № 19 Комітету ООН щодо ліквідації дискримінації стосовно жінок

«Насильство щодо жінок - це будь-який акт насильства, скоєний на підставі ознаки статі, що заподіяв або може заподіяти фізичну, психологічну шкоду, шкоду сексуальному здоров'ю або страждання жінкам, а також загрозу здійснення таких актів, примушення або самовільне позбавлення волі, чи то в суспільному, чи то в особистому житті».

Насильство щодо жінок охоплює такі випадки, але не обмежується ними: фізичне, сексуальне та психологічне насильство **в сім'ї**, зокрема:

- а) нанесення побоїв;
- б) сексуальний примус стосовно дівчаток у сім'ї;
- в) насильство, пов'язане з посагом;
- г) зґвалтування дружини чоловіком;

г) пошкодження жіночих статевих органів та інші традиційні види практики, що заподіюють шкоду жінкам;

д) позашлюбне насильство;

е) насильство, пов'язане з експлуатацією;

фізичне, сексуальне та психологічне насильство **в суспільстві** в цілому, зокрема:

а) зґвалтування;

б) сексуальний примус;

в) сексуальні домагання і залякування на роботі, в навчальних закладах та інших місцях;

г) торгівля жінками;

д) примус до проституції;

фізичне, сексуальне і психологічне насильство **з боку або за потуранням держави**, де б його не було вчинено (наприклад, у в'язниці).

Статті 1, 2 Декларації ООН про викорінення насильства щодо жінок

Група 2. Поняття насильства щодо дітей та його форми

«Держави-сторони вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину.

Такі заходи захисту у випадку необхідності включають ефективні процедури для розроблення соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також у випадку необхідності початку судової процедури».

Стаття 19 Конвенції ООН про права дитини.

«Діти стають жертвами домашнього насильства, у тому числі як свідки насильства у сім'ї».

Преамбула до Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством стосовно жінок та домашнім насильством

Група 3. Поняття домашнього насильства та його форми

«**Домашнє насильство**» означає всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які вчиняються у сім'ї або домогосподарстві, або у колишніх чи дійсних подружжях, незалежно від того, чи кривдник живе або колись проживав разом із жертвою.

стаття 3 Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством стосовно жінок та домашнім насильством

Насильство в сім'ї охоплює фізичне, сексуальне та психологічне насильство, зокрема:

- а) нанесення побоїв;
- б) сексуальний примус стосовно дівчаток у сім'ї;
- в) насильство, пов'язане з посагом;
- г) зґвалтування дружини чоловіком;
- г) пошкодження жіночих статевих органів та інші традиційні види практики, що заподіюють шкоду жінкам;
- д) позашлюбне насильство;
- е) насильство, пов'язане з експлуатацією.

Стаття 2 Декларації ООН про викорінення насильства щодо жінок.

Насильницькі дії в сім'ї – всі насильницькі дії фізичного, психологічного та сексуального характеру стосовно жінок, що скоєні на підставі статевої ознаки особою чи особами, які пов'язані з ними сімейними або близькими стосунками, від словесних образ та погроз до важкого фізичного побиття, викрадення, погрози ушкодженнями, залякування, приниження, переслідування, словесні образи, насильницьке або незаконне вторгнення у житло, підпал, знищення власності, сексуальне насильство, зґвалтування у шлюбі, насильство, пов'язане з посагом або викупом

нареченої, ушкодження статевих органів, насильство, пов'язане з експлуатацію через проституцію, насильство стосовно до хатніх робітниць, а також спроби здійснити вищезазначені акти мають розглядатись як «насильство в сім'ї». Держави не можуть припустити, щоб релігійні або культурні звичаї перешкоджали будь-якій жінці в отриманні повного захисту в межах даного закону.

п. в) Модельного закону ООН про домашнє насильство

Використано матеріали, наведені в посібнику: Христова Г. «Розгляд судами справ, пов'язаних з насильством в сім'ї». Методичний посібник/Автор і упорядник Г.Христова. Київ: ТОВ «Компанія «ВАІТЕ», 2011. 86 с.

ДИСПУТ

ГЕНДЕР І НАСИЛЛЯ ЩОДО ЖІНОК

Питання для дискусії

- Насилля як атрибут усіх патріархальних культур. У чому причини? Чи могло бути інакше?
- «Прихований» характер насилля щодо жінок. Чи зберігається він зараз? Як його визначати?
- Класифікація видів насилля щодо жінок: фізичне, сексуальне, психологічне. Співвідношення між ними. Яке з них найбільш небезпечне?
- Ступінь сучасного поширення видів насилля в сім'ї і суспільстві. Які причини, на ваш погляд, обумовлюють таку поведінку чоловіків:
  - ◆ економічна залежність жінки;
  - ◆ прагнення домінувати за будь-яку ціну;
  - ◆ патріархальний стереотип «б'є, – отже, любить»;
  - ◆ «мачизм» як стереотипне уявлення про рольову поведінку справжнього чоловіка? Які ще є причини? Чи існують у військовому середовищі прояви насильницької поведінки чоловіків стосовно жінок?

- Сексизм і насилля щодо жінок та дівчат. Як його стримувати в сучасних умовах?

- Основні положення «Декларації про викорінення насилля щодо жінок», прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН у 1993 році. Як, на ваш погляд, реалізуються її положення у нашому суспільстві в сучасних умовах?

- Порівняльний аналіз даних соціологічних опитувань щодо поширення фізичного й сексуального насильства жінок і дівчат в Україні та в інших країнах. Де ситуація краща? Які шляхи посилення боротьби з цим явищем?

- Сексуальність як динаміка контролю, завдяки якому чоловіче домінування еротизує як чоловіка, так і жінку. Чи згодні ви з цією тезою? Якщо ні, то чому?

- Порнографія як форма соціального визнання домінування маскуліністської ідентичності. Чи є, на вашу думку, у такому підході щось позитивне? Що є негативним і небезпечним?

- Який, на ваш погляд, стан соціальної роботи у нашому суспільстві в галузі запобігання насильству та допомоги жертвам насильства? Які ваші погляди, пропозиції щодо удосконалення цієї роботи?

- Як, на ваш погляд, реалізується положення ст. 43 Конституції України про те, що «Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється»?

- Чи існує, на вашу думку, зворотна проблема: насильство чоловіків з боку жінок? Якщо так, то у чому причини? Які шляхи його запобігання?

Основні поняття та категорії: насилля, види насилля щодо жінок (фізичне, сексуальне, психологічне), чинники насильницької поведінки чоловіків щодо жінок, матриархат, патріархат, «мачизм», сексизм, сексуальність, порнографія, статева ідентичність, соціальна робота як засіб запобігання насильству та допомоги жертвам насильства.

Література

1. Бовуар де С. Друга стать. Київ: Основи, 2017. 368 с.
2. Гендер і сексуальність: хрестоматія / за ред. В. Гайденко ; пер.з англ.

В. Гайденко. Суми: Унів. кн., 2018. 139 с.

3. Святненко І. Гендерна культура України: культурологічний та соціо-системологічний аспекти. Запоріжжя; Київ: Меркьюрі-Поділля, 2020. 386 с.

4. Сучасне розуміння маскулінності: ставлення чоловіків до гендерних стереотипів і насильства щодо жінок / Фонд ООН у галузі народонаселення; М-во соц. політики України. Київ, 2018. 125 с.

5. Ткалич М.Г. Гендерна психологія; навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Академвидав, 2016. 256 с.

6. Уварова О.О. Права жінок та гендерна рівність : навч. посіб. Київ: Голембовська О. О., 2018. 204 с.

ДОДАТОК

ЗАКОН УКРАЇНИ

ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ ПРАВ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ

{Із змінами, внесеними згідно із Законами

№ 4719-VI від 17.05.2012, ВВР, 2013, № 15, ст.97

№ 1263-VII від 13.05.2014, ВВР, 2014, № 27, ст.915

№ 2229-VIII від 07.12.2017, ВВР, 2018, № 5, ст.35}

Метою цього Закону є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України.

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення термінів

У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні:
рівні права жінок і чоловіків - відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі;

рівні можливості жінок і чоловіків - рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків;

дискримінація за ознакою статі - ситуація, за якої особа та/або група осіб за ознаками статі, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами або привілеями в будь-якій формі, встановленій Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в

Україні», крім випадків, коли такі обмеження або привілеї мають правомірну об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними;

{Абзац четвертий статті 1 в редакції Закону № 2229-VIII від 07.12.2017}

позитивні дії - спеціальні тимчасові заходи, що мають правомірну об'єктивно обґрунтовану мету, спрямовану на усунення юридичної чи фактичної нерівності у можливостях жінок і чоловіків щодо реалізації прав і свобод, встановлених Конституцією і законами України;

{Абзац п'ятий статті 1 в редакції Закону № 2229-VIII від 07.12.2017}

сексуальні домагання - дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (доторкання, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування;

насильство за ознакою статі - діяння, спрямовані проти осіб через їхню стать, або поширені в суспільстві звичаї чи традиції (стереотипні уявлення про соціальні функції (становище, обов'язки тощо) жінок і чоловіків), або діяння, що стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно, які завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи погрози таких дій, у публічному або приватному житті;

{Статтю 1 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

особа, яка постраждала від насильства за ознакою статі (далі - постраждала особа), - особа, яка зазнала насильства за ознакою статі;

{Статтю 1 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

дитина, яка постраждала від насильства за ознакою статі, - особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку та зазнала насильства за ознакою статі або стала свідком (очевидцем) такого насильства;

{Статтю 1 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

кривдник - особа, яка вчинила насильство за ознакою статі;

{Статтю 1 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

дитина-кривдник - особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку та вчинила насильство за ознакою статі;

{Статтю 1 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

запобігання насильству за ознакою статі - система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, спрямованих на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо насильства за ознакою статі, його причин і наслідків, на формування нетерпимого ставлення до насильства за ознакою статі, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються;

{Статтю 1 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

протидія насильству за ознакою статі - система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, спрямованих на припинення насильства за ознакою статі, надання допомоги та забезпечення захисту постраждалої особи та отримання нею відшкодування завданої шкоди, а також на належне розслідування

випадків насильства за ознакою статі, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки;

{Статтю 1 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

оцінка ризиків - оцінювання вірогідності продовження чи повторного вчинення насильства за ознакою статі, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті постраждалої особи;

{Статтю 1 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

програма для постраждалої особи - комплекс заходів, спрямованих на позбавлення емоційної залежності, невпевненості у собі та на формування в постраждалої особи здатності відстоювати власну гідність та захищати свої права, у тому числі за допомогою уповноважених органів державної влади, органів місцевого самоврядування;

{Статтю 1 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

програма для кривдника - комплекс заходів, складених на основі оцінки ризиків та спрямованих на зміну насильницької поведінки кривдника та формування в нього нової, неагресивної психологічної моделі поведінки, відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків, на викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків;

{Статтю 1 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

обмежувальний припис стосовно кривдника - встановлений у судовому порядку захід тимчасового обмеження прав чи накладення обов'язків на кривдника, спрямований на забезпечення безпеки постраждалої особи;

{Статтю 1 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

гендерна рівність - рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства;

гендерно-правова експертиза - аналіз чинного законодавства, проектів нормативно-правових актів, результатом якого є надання висновку щодо їх відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Стаття 2. Законодавство з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків

Законодавство з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків складається з Конституції України, цього Закону та інших нормативно-правових актів.

Якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені цим Законом, то застосовуються правила міжнародного договору.

Стаття 3. Основні напрями державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків

Державна політика щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків спрямована на:

утвердження гендерної рівності;

недопущення дискримінації за ознакою статі;

застосування позитивних дій;

запобігання та протидію насильству за ознакою статі, у тому числі всім проявам насильства стосовно жінок;

{Статтю 3 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень;

забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків;

підтримку сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства; виховання і пропаганду серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері;

захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі.

Стаття 4. Гендерно-правова експертиза

Чинне законодавство підлягає гендерно-правовій експертизі. У разі встановлення невідповідності нормативно-правового акта принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків висновок гендерно-правової експертизи надсилається до органу, який прийняв такий нормативно-правовий акт.

Розроблення проектів нормативно-правових актів здійснюється з обов'язковим урахуванням принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Проекти нормативно-правових актів підлягають гендерно-правовій експертизі. Висновок гендерно-правової експертизи є обов'язковою складовою пакета документів, що подаються разом з проектом нормативно-правового акта до розгляду.

Порядок проведення гендерно-правової експертизи визначає Кабінет Міністрів України.

Стаття 5. Відображення органами державної статистики показників становища жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства

Центральний орган виконавчої влади в галузі статистики забезпечує збирання, опрацювання, аналіз, поширення, збереження, захист та використання статистичних даних щодо показників становища жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства, а також щодо насильства за ознакою статі, які є репрезентативними та зіставними, згруповані за статтю і збираються на постійній основі.

{Частина перша статті 5 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

Статистичні дані, зазначені в частині першій цієї статті, є невід'ємною складовою державної статистичної звітності.

Стаття 6. Заборона дискримінації за ознакою статі

Дискримінація за ознакою статі забороняється.

Не вважаються дискримінацією за ознакою статі:

спеціальний захист жінок під час вагітності, пологів та грудного вигодовування дитини;

обов'язкова строкова військова служба для чоловіків, передбачена законом;

різниця в пенсійному віці для жінок і чоловіків, передбачена законом;

особливі вимоги щодо охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їх репродуктивного здоров'я;

позитивні дії.

Розділ II

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ ПРАВ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ

Стаття 7. Органи, установи та організації, наділені повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків

Органами, установами та організаціями, наділеними повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, є:

Верховна Рада України;

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;

Кабінет Міністрів України;

спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;

органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, визначені в їх складі уповноважені особи (координатори) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;

громадські об'єднання.

{Абзац сьомий частини першої статті 7 в редакції Закону № 2229-VIII від 07.12.2017}

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, організації та установи, громадські об'єднання сприяють збалансованому представництву статей в управлінні та прийнятті рішень. Для досягнення мети цього Закону у своїй діяльності вони можуть застосовувати позитивні дії.

{Частина друга статті 7 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

Стаття 7¹. Суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі

Суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, є:

спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;

органи виконавчої влади, зокрема уповноважені підрозділи органів Національної поліції України, місцеві державні адміністрації (у тому числі їх структурні підрозділи з питань сім'ї, служби у справах дітей, органи управління освітою, органи охорони здоров'я тощо);

органи місцевого самоврядування (у тому числі виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад та їх структурні підрозділи з питань сім'ї, служби у справах дітей, органи управління освітою, органи охорони здоров'я тощо);

центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги;

суди;

прокуратура;

загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб;

громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах.

До загальних служб підтримки постраждалих осіб належать заклади та установи, які, у тому числі, надають допомогу постраждалим особам (центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка), центри соціально-психологічної допомоги, територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг) тощо).

До спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб належать притулки для постраждалих осіб, центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги для постраждалих осіб та осіб, які постраждали від домашнього насильства, а також заклади та установи, призначені виключно для постраждалих осіб та осіб, які постраждали від домашнього насильства.

Суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, забезпечують формування та внесення відомостей до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі відповідно до вимог статті 16 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

У здійсненні заходів у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, виявленні фактів насильства за ознакою статі, наданні допомоги та захисту постраждалим особам можуть брати участь підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, громадські об'єднання та іноземні неурядові організації, фізичні особи - підприємці, які відповідають критеріям діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги, а також фізичні особи, які надають соціальні послуги, у тому числі послуги патронату над дітьми.

{Закон доповнено статтею 7¹ згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

Стаття 8. Повноваження Верховної Ради України у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків

Верховна Рада України:

визначає основні засади гендерної політики держави;

застосовує у законодавчій діяльності принцип забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;

у межах, передбачених Конституцією України, здійснює парламентський контроль за виконанням законодавчих актів з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Стаття 9. Повноваження Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини:

у рамках здійснення контролю за додержанням прав та свобод людини і громадянина здійснює контроль за дотриманням рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;

розглядає звернення про випадки дискримінації за ознакою статі та насильства за ознакою статі;

{Абзац третій статті 9 в редакції Закону № 2229-VIII від 07.12.2017}

у щорічній доповіді висвітлює питання дотримання рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та насильства за ознакою статі.

{Абзац четвертий статті 9 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

Стаття 10. Повноваження Кабінету Міністрів України у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків

Кабінет Міністрів України:

забезпечує проведення єдиної державної політики, спрямованої на досягнення рівних прав та рівних можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства;

приймає Національний план дій щодо впровадження гендерної рівності, запобігання та протидії насильству за ознакою статі та забезпечує його виконання;

{Абзац третій статті 10 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

розробляє і реалізовує державні цільові програми щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац четвертий статті 10 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади щодо забезпечення гендерної рівності, запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац п'ятий статті 10 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

організовує підготовку державної доповіді про виконання в Україні Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок;

враховує принцип гендерної рівності при прийнятті нормативно-правових актів;

затверджує порядок проведення гендерно-правової експертизи;

здійснює інші повноваження у цій сфері, передбачені законодавством України.

Стаття 11. Повноваження спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків

Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків:

бере участь у формуванні та реалізації державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац другий статті 11 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

здійснює координацію заходів міністерств та інших органів виконавчої влади, спрямованих на впровадження гендерної рівності, координацію діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац третій статті 11 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

проводить інформаційно-роз'яснювальну роботу в засобах масової інформації, організовує проведення просвітницьких заходів з питань забезпечення гендерної рівності та у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац четвертий статті 11 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

здійснює розроблення заходів, спрямованих на реалізацію забезпечення рівності прав та можливостей жінок і чоловіків та зміну соціальних і культурних моделей поведінки, що ґрунтуються на дискримінаційних уявленнях про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства;

{Абзац п'ятий статті 11 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

формує Національний план дій щодо впровадження гендерної рівності та у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац шостий статті 11 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

здійснює контроль за дотриманням гендерної рівності при вирішенні кадрових питань у центральних та місцевих органах виконавчої влади;

організовує навчання державних службовців з питань реалізації рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі, а також здійснює координацію підготовки фахівців, які

представляють суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац восьмий статті 11 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

разом з іншими центральними органами виконавчої влади здійснює підготовку науково обґрунтованих пропозицій з питань забезпечення гендерної рівності та у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац дев'ятий статті 11 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

здійснює організацію наукових і експертних досліджень з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац десятий статті 11 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

вносить пропозиції щодо застосування позитивних дій та їх припинення;

здійснює моніторинг ефективності заходів у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, а також їх впливу на різні соціальні групи, надає відповідну методичну та практичну допомогу суб'єктам, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Статтю 11 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

забезпечує розроблення та затвердження типових програм для кривдників, а також методичних рекомендацій щодо їх виконання;

{Статтю 11 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

затверджує стандарти надання соціальних послуг постраждалим особам та методику визначення потреб територіальних громад у створенні спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб;

{Статтю 11 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

забезпечує розроблення та затвердження типових програм для постраждалих осіб, а також методичних рекомендацій щодо їх виконання;

{Статтю 11 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

контролює формування та ведення Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі (у частині запобігання та протидії насильству за ознакою статі), забезпечує збір, аналіз та поширення інформації про насильство за ознакою статі відповідно до законодавства;

{Статтю 11 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

здійснює моніторинг та узагальнює результати забезпечення рівних прав та можливостей в різних сферах життєдіяльності;

узагальнює виконання державних програм з питань гендерної рівності та у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац вісімнадцятий статті 11 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

{Абзац дев'ятнадцятий статті 11 виключено на підставі Закону № 2229-VIII від 07.12.2017}

веде в установленому законодавством порядку облік та узагальнює випадки дискримінації за ознакою статі та насильства за ознакою статі та вносить пропозиції щодо їх усунення;

{Абзац двадцятий статті 11 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

здійснює співпрацю з міжнародними організаціями, відповідними органами зарубіжних країн з питань статусу жінок та дотримання міжнародних стандартів рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі.

{Абзац двадцять перший статті 11 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

Стаття 12. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування

{Назва статті 12 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції:

забезпечують надання жінкам і чоловікам рівних прав та можливостей, запобігання та протидію насильству за ознакою статі;

{Абзац другий частини першої статті 12 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

здійснюють виконання загальнодержавних та регіональних програм з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац третій частини першої статті 12 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

створюють умови для поєднання жінками і чоловіками професійних і сімейних обов'язків;

забезпечують доступні соціально-побутові послуги, включаючи догляд за малолітніми дітьми, організацію дошкільного виховання та забезпечення дитячого дозвілля;

провадять просвітницьку діяльність з питань гендерної рівності, запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац шостий частини першої статті 12 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

співпрацюють з громадськими об'єднаннями та іноземними неурядовими організаціями щодо забезпечення рівності прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац сьомий частини першої статті 12 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

подають пропозиції щодо вдосконалення законодавства з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац восьмий частини першої статті 12 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

здійснюють збір і поширення інформації про насильство за ознакою статі, а також про загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб;

{Статтю 12 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

беруть участь у підготовці фахівців з питань реалізації рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Статтю 12 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

сприяють науковим розробкам у сфері гендерних досліджень;

дотримуються принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у своїй діяльності;

здійснюють позитивні дії.

В органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування визначається уповноважена особа (координатор) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі.

{Частина друга статті 12 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

Виконання обов'язків уповноваженої особи (координатора) покладається на одного із заступників міністра, заступника керівника іншого органу виконавчої влади.

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування можуть утворювати консультативно-дорадчі органи, призначати радників з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі.

{Частина четверта статті 12 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

З метою здійснення координації діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, а також забезпечення здійснення таких заходів у місцевих державних адміністраціях визначаються відповідальні структурні підрозділи, а в сільських, селищних, міських та районних у містах (у разі їх створення) радах - відповідальні виконавчі органи.

{Частина п'ята статті 12 в редакції Закону № 2229-VIII від 07.12.2017}

Стаття 13. Повноваження уповноважених осіб (координаторів) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування

{Назва статті 13 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

Уповноважені особи (координатори), на яких покладено функції щодо забезпечення рівності прав і можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі, у межах своїх повноважень організують роботу відповідних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в напрямі:

{Абзац перший статті 13 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

урахування принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у відповідній сфері діяльності;

проведення аналізу стану забезпечення гендерної рівності та вивчення доцільності застосування позитивних дій з метою подолання асиметрії, дисбалансу, що складаються на відповідній території чи в галузі;

координації заходів у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі та моніторингу їх реалізації на місцевому рівні;

{Статтю 13 доповнено новим абзацом згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

співробітництва з громадськими об'єднаннями та іноземними неурядовими організаціями, узагальнення інформації, яка надходить від них щодо моніторингу стану дотримання рівності жінок і чоловіків, ситуації у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, та спільного вироблення шляхів усунення дискримінації за ознакою статі;

{Абзац п'ятий статті 13 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

здійснення постійної інформаційно-пропагандистської діяльності щодо ліквідації всіх форм дискримінації за ознакою статі;

вжиття заходів, спрямованих на формування гендерної культури населення;

організації прийому громадян з питань дискримінації за ознакою статі; розгляду та аналізу звернень громадян з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а також з питань вчинення насильства за ознакою статі, вивчення причин, що його зумовлюють, та повідомлення про них правоохоронним органам згідно із законодавством;

{Абзац дев'ятий статті 13 в редакції Закону № 2229-VIII від 07.12.2017}

навчання працівників центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з питань гендерної проблематики, спрямованого на розвиток відповідних навичок під час реалізації функцій і завдань у цій сфері, надання допомоги та захисту постраждалим особам;

{Абзац десятий статті 13 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

вжиття заходів щодо усунення проявів дискримінації за ознакою статі.

Стаття 13⁻¹. Повноваження центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі

Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги забезпечують надання безоплатної правової допомоги постраждалим особам у порядку, встановленому Законом України «Про безоплатну правову допомогу», у тому числі на базі загальних та спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб.

{Закон доповнено статтею 13⁻¹ згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

Стаття 13⁻². Повноваження загальних та спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб

Загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб у межах своїх повноважень здійснюють:

прийом і розгляд заяв постраждалих осіб або їхніх представників про отримання допомоги, зокрема соціальних послуг для осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах;

інформування органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування про виявлення факту насильства за ознакою статі за наявності добровільної поінформованої згоди постраждалих осіб, крім випадків вчинення насильства стосовно дітей та недієздатних осіб або виявлення актів насильства кримінального характеру, коли така згода не вимагається; у разі виявлення факту вчинення насильства за ознакою статі

стосовно дітей - інформування не пізніше однієї доби служби у справах дітей та уповноважених підрозділів органів Національної поліції України;

оцінку потреб постраждалих осіб;

надання постраждалим особам повної та вичерпної інформації про їхні права і можливості щодо отримання ними дієвої допомоги;

надання відповідно до компетенції постраждалим особам соціальних послуг, медичної, соціальної, психологічної допомоги на безоплатній основі, сприяння наданню правової допомоги, а також забезпечення тимчасового притулку для таких осіб та їхніх дітей у порядку, передбаченому законодавством;

інформування в установленому законодавством порядку місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування про осіб, яким надавалася допомога, та про результати її надання.

Спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб (крім кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей) утворюються місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до законодавства та діють на основі типових положень про спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб, затверджених Кабінетом Міністрів України.

{Постанови КМ № 654, № 655, № 824}

Кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей утворюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, належить до сфери його управління та діє на основі положення, затвердженого цим органом.

Кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей є державною установою, що має територіальні відділення в усіх регіонах України.

{Закон доповнено статтею 13² згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

Стаття 14. Права громадських об'єднань та іноземних неурядових організацій у забезпеченні рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобіганні та протидії насильству за ознакою статі

{Назва статті 14 в редакції Закону № 2229-VIII від 07.12.2017}

Громадські об'єднання та іноземні неурядові організації можуть:

{Абзац перший статті 14 в редакції Закону № 2229-VIII від 07.12.2017}

брати участь у розробці рішень, що приймаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування з питань гендерної рівності, запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац другий статті 14 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

брати участь у реалізації загальнодержавних та регіональних програм; делегувати своїх представників до складу консультативно-дорадчих органів, що створюються при органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування;

проводити моніторинг з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

{Абзац п'ятий статті 14 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

здійснювати іншу діяльність відповідно до свого статуту та законодавства України щодо забезпечення гендерної рівності, запобігання та протидії насильству за ознакою статі.

{Абзац шостий статті 14 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

Розділ III

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ ПРАВ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ

Стаття 15. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у виборчому процесі

Рівні виборчі права та можливості жінок і чоловіків забезпечуються законодавством України.

Політичні партії, виборчі блоки під час висунення кандидатів у народні депутати України в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі передбачають представництво жінок і чоловіків у відповідних виборчих списках.

Контроль за цією вимогою здійснюють виборчі комісії.

Стаття 16. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері державної служби та служби в органах місцевого самоврядування

Призначення на державну службу та службу в органи місцевого самоврядування здійснюється з дотриманням представництва кандидатур кожної статі.

Дискримінація за ознакою статі при прийнятті на державну службу та службу в органи місцевого самоврядування і під час її проходження забороняється.

Керівники органів державної влади та органів місцевого самоврядування зобов'язані забезпечити рівний доступ громадян до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування відповідно до кваліфікації і професійної підготовки незалежно від статі претендента.

Формування кадрового резерву для заміщення посад державних службовців і посад в органах місцевого самоврядування, просування їх по службі здійснюється із забезпеченням рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків.

Дозволяється застосування позитивних дій з метою досягнення збалансованого представництва жінок і чоловіків на державній службі та службі в органах місцевого самоврядування з урахуванням категорій посад службовців.

Розділ IV

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ ПРАВ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ

Стаття 17. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у праці та одержанні винагороди за неї

Жінкам і чоловікам забезпечуються рівні права та можливості у працевлаштуванні, просуванні по роботі, підвищенні кваліфікації та перепідготовці.

Роботодавець зобов'язаний:

створювати умови праці, які дозволяють жінкам і чоловікам здійснювати трудову діяльність на рівній основі;

забезпечувати жінкам і чоловікам можливість суміщати трудову діяльність із сімейними обов'язками;

здійснювати рівну оплату праці жінок і чоловіків при однаковій кваліфікації та однакових умовах праці;

вживати заходів щодо створення безпечних для життя і здоров'я умов праці;

вживати заходів щодо унеможливлення та захисту від випадків сексуальних домагань та інших проявів насильства за ознакою статі.

{Абзац шостий частини другої статті 17 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

Роботодавцям забороняється в оголошеннях (рекламі) про вакансії пропонувати роботу лише жінкам або лише чоловікам, за винятком специфічної роботи, яка може виконуватися виключно особами певної статі, висувати різні вимоги, даючи перевагу одній із статей, вимагати від осіб, які влаштовуються на роботу, відомості про їхнє особисте життя, плани щодо народження дітей.

Роботодавці можуть здійснювати позитивні дії, спрямовані на досягнення збалансованого співвідношення жінок і чоловіків у різних сферах трудової діяльності, а також серед різних категорій працівників.

Стаття 18. Забезпечення рівних можливостей під час укладання колективних договорів та угод

У разі колективно-договірного регулювання соціально-трудоких відносин до генеральної угоди, галузевих (міжгалузевих) і територіальних угод, колективних договорів включаються положення, що забезпечують рівні права та можливості жінок і чоловіків.

{Частина перша статті 18 в редакції Закону № 4719-VI від 17.05.2012}

При цьому колективні угоди (договори) мають передбачати:

покладання обов'язків уповноваженого з гендерних питань - радника керівника підприємства установи та організації, їх структурних підрозділів на одного з працівників на громадських засадах;

комплектування кадрами і просування працівників по роботі з дотриманням принципу надання переваги особі тієї статі, щодо якої в них існує дисбаланс;

усунення нерівності за її наявності в оплаті праці жінок і чоловіків як у різних галузях господарства, так і в одній галузі на базі загального соціального нормативу оплати праці в бюджетній та інших сферах, а також на основі професійної підготовки (перепідготовки) кадрів.

Стаття 19. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері підприємництва

Держава забезпечує жінкам і чоловікам рівні права та можливості у здійсненні підприємницької діяльності.

На державному та регіональному рівнях з урахуванням статистичних показників можуть здійснюватися позитивні дії для усунення дисбалансу в підприємницькій діяльності жінок і чоловіків шляхом заохочення підприємницької діяльності, надання пільгових кредитів, проведення бізнес-тренінгів та інших заходів.

Стаття 20. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері соціального захисту

Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації рівною мірою враховують інтереси жінок і чоловіків під час здійснення заходів щодо їх соціального захисту.

Погіршення становища осіб будь-якої статі в разі застосування системи соціального страхування, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги є неприпустимим.

Розділ V

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ ПРАВ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ У СФЕРІ ОСВІТИ ТА В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

{Назва розділу V із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

Стаття 21. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у здобутті освіти та професійній підготовці

Держава забезпечує рівні права та можливості жінок і чоловіків у здобутті освіти.

Навчальні заклади забезпечують:

рівні умови для жінок і чоловіків під час вступу до навчальних закладів, оцінки знань, надання грантів, позик студентам;

підготовку та видання підручників, навчальних посібників, вільних від стереотипних уявлень про роль жінки і чоловіка та спрямованих на формування ненасильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, поваги до людської гідності та статевої недоторканості;

{Абзац третьої частини другої статті 21 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

виховання культури гендерної рівності, ненасильницької поведінки, взаємоповаги та рівного розподілу професійних і сімейних обов'язків між жінками та чоловіками.

{Абзац четвертої частини другої статті 21 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

Центральний орган виконавчої влади з питань освіти і науки забезпечує проведення експертизи навчальних програм, підручників та навчальних посібників для навчальних закладів щодо відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі.

{Частина третя статті 21 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

До навчальних програм вищих навчальних закладів, курсів перепідготовки кадрів включаються дисципліни, які вивчають питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі, та факультативне вивчення правових засад гендерної рівності на основі гармонізації національного і міжнародного законодавства.

{Частина четверта статті 21 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

Стаття 21¹. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у діяльності засобів масової інформації

Засоби масової інформації відповідно до законодавства сприяють недопущенню:

дискримінації за ознакою статі та насильства за ознакою статі;

поширення матеріалів, що відтворюють чи зміцнюють дискримінаційні уявлення про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, схвалюють або провокують дискримінацію за ознакою статі чи насильство за ознакою статі, включаючи сексуальне насильство.

Засоби масової інформації можуть ухвалювати кодекси професійної етики та інші корпоративні стандарти з метою запобігання насильству за ознакою статі, у тому числі всім формам насильства стосовно жінок, та виховання поваги до гідності кожної людини незалежно від статі.

{Закон доповнено статтею 21¹ згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

Розділ V¹

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ НАСИЛЬСТВУ ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ

Стаття 21². Запобігання насильству за ознакою статі

Заходи із запобігання насильству за ознакою статі здійснюються за такими напрямками:

вивчення ситуації та збір даних про факти насильства за ознакою статі;
проведення галузевих та міжгалузевих досліджень стану, причин і передумов поширення насильства за ознакою статі, а також ефективності законодавства у сфері запобігання та протидії такому насильству, практики його застосування;

проведення інформаційних кампаній щодо проявів насильства за ознакою статі, його наслідків, зокрема для дітей;

проведення у навчальних закладах інформаційно-просвітницьких заходів з питань запобігання та протидії насильству за ознакою статі, у тому числі стосовно дітей;

залучення засобів масової інформації до проведення просвітницьких кампаній, спрямованих на виконання завдань у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

організація і проведення спільних та спеціалізованих тренінгів і семінарів для фахівців, які працюють у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, а також для працівників правоохоронних органів і суддів;

організація і виконання програм для осіб, які вчинили насильство за ознакою статі, зокрема сексуальне насильство, у визначеному законодавством порядку.

Суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, враховують його непропорційний вплив на жінок і чоловіків, зокрема на осіб з інвалідністю, вагітних жінок, недієздатних осіб, осіб похилого віку, необхідність підтримки та захисту осіб, які постраждали від насильства за ознакою статі, а також наслідки

такого насильства, що призводять до порушення прав людини та дискримінації за ознакою статі.

Вжиття будь-яких заходів у сфері запобігання насильству за ознакою статі здійснюється без дискримінації за будь-якою ознакою.

Громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, яким стало відомо про вчинення насильства за ознакою статі, зобов'язані невідкладно повідомити про це до місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, уповноважених підрозділів органів Національної поліції України або до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей.

Стаття 21³. Надання допомоги та захисту постраждалим особам

Суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, відповідно до компетенції забезпечують надання допомоги та захисту особам, які постраждали від такого насильства.

Надання допомоги та захисту постраждалим особам здійснюється за такими напрямками:

надання постраждалій особі інформації про її права та можливості їх реалізації зрозумілою їй мовою або через перекладача чи залучену третю особу, яка володіє мовою, зрозумілою для постраждалої особи;

забезпечення постраждалим особам доступу до спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб та отримання соціальних послуг, які вони надають;

надання у разі потреби тимчасового притулку для безпечного розміщення постраждалих осіб, особливо жінок з дітьми;

забезпечення постраждалим особам доступу до правосуддя та інших механізмів юридичного захисту, у тому числі шляхом надання безоплатної правової допомоги у порядку, встановленому Законом України «Про безоплатну правову допомогу»;

утворення цілодобового безоплатного кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей для забезпечення невідкладного реагування уповноважених підрозділів органів Національної поліції України, інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, визначених цим Законом, на випадки насильства за ознакою статі, надання консультацій щодо насильства за ознакою статі абонентам анонімно або з належним урахуванням вимог конфіденційності та захисту персональних даних;

надання кваліфікованих консультацій у разі вчинення насильства за ознакою статі з дотриманням правового режиму інформації з обмеженим доступом.

Допомога постраждалим особам надається за місцем звернення.

Надання допомоги постраждалій особі не залежить від звернення такої особи до правоохоронних органів чи до суду та від її участі у кримінальному або цивільному провадженні.

Стаття 21⁴. Права постраждалих осіб

Постраждалі особи мають право на:

дієвий, ефективний та невідкладний захист у разі вчинення насильства, недопущення повторних випадків насильства;

звернення особисто або через свого представника до суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

отримання повної та вичерпної інформації від суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, щодо своїх прав, заходів і соціальних послуг, якими вони можуть скористатися;

безоплатне отримання відповідно до законодавства медичної, соціальної та психологічної допомоги, інших соціальних послуг;

безоплатну правову допомогу в порядку, встановленому Законом України «Про безоплатну правову допомогу»;

повагу до честі та гідності, уважне та гуманне ставлення з боку суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

конфіденційність інформації особистого характеру, що стала відома під час роботи з такими особами;

звернення до суду із заявою про видачу обмежувального припису стосовно кривдника в порядку, передбаченому законом;

інші права, передбачені законодавством у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі.

Стаття 21⁵. Обмежувальний припис стосовно кривдника

Постраждала особа або її представник, а в разі вчинення насильства за ознакою статі стосовно дитини - батьки або інші законні представники дитини, родичі дитини (баба, дід, повнолітні брат, сестра), мачуха або вітчим дитини, а також орган опіки та піклування мають право звернутися до суду із заявою про видачу обмежувального припису стосовно кривдника.

Обмежувальним приписом встановлюються один чи декілька таких заходів тимчасового обмеження прав кривдника або покладення на нього таких обов'язків:

заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою;

усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи;

обмеження спілкування з постраждалою дитиною;

заборона наближатися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалою особою;

заборона особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею;

заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб.

Рішення про видачу обмежувального припису або про відмову у видачі обмежувального припису приймається на підставі оцінки ризиків.

Обмежувальний припис видається на строк від одного до шести місяців.

За заявою осіб, визначених частиною першою цієї статті, на підставі оцінки ризиків обмежувальний припис може бути продовжений судом на строк не більше шести місяців після закінчення строку, встановленого судовим рішенням згідно з частиною четвертою цієї статті.

Про видачу обмежувального припису кривднику суддя у встановлений законом строк інформує уповноважені підрозділи органів Національної поліції України за місцем проживання (перебування) постраждалої особи для взяття кривдника на профілактичний облік, а також районні, районні у містах Києві і Севастополі державні адміністрації та виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад за місцем проживання (перебування) постраждалої особи.

Обмежувальний припис не може містити заходів, що обмежують право проживання чи перебування кривдника у місці свого постійного проживання (перебування), якщо кривдником є особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку на день видачі такого припису.

Порядок видачі судом обмежувального припису визначається Цивільним процесуальним кодексом України.

Постраждала особа може вимагати від кривдника компенсації її витрат на лікування, отримання консультацій або на оренду житла, яке вона винаймає (винаймала) з метою запобігання вчиненню стосовно неї домашнього насильства, а також періодичних витрат на її утримання, утримання дітей чи інших членів сім'ї, які перебувають (перебували) на утриманні кривдника, у порядку, передбаченому законодавством.

У разі порушення кримінального провадження у зв'язку з вчиненням насильства за ознакою статі перелік заходів щодо тимчасового обмеження прав або покладення обов'язків на особу, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, або визнана винною у його вчиненні, а також порядок застосування таких заходів визначаються Кримінальним кодексом України та Кримінальним процесуальним кодексом України.

Стаття 21⁶. Взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи

Уповноважений підрозділ органу Національної поліції України бере на профілактичний облік кривдника на встановлений законодавством строк і проводить із ним профілактичну роботу.

Порядок взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника затверджується Міністерством внутрішніх справ України.

Стаття 21⁷. Взаємодія суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі

Взаємодія суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, передбачає:

взаємне інформування не пізніше однієї доби про виявлені факти насильства за ознакою статі з дотриманням правового режиму інформації з обмеженим доступом;

реагування на факти вчинення насильства за ознакою статі відповідно до компетенції та з урахуванням оцінки ризиків, що загрожують постраждалій особі;

узгодження заходів реагування на випадки насильства за ознакою статі та надання дієвої допомоги постраждалим особам, що здійснюються різними суб'єктами;

розроблення та виконання відповідно до компетенції програм для кривдників;

розроблення програм запобігання та протидії насильству за ознакою статі відповідно до компетенції;

організацію здійснення заходів у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі відповідно до компетенції;

обмін досвідом у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

скоординовану міжвідомчу підготовку фахівців, які представляють суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

здійснення моніторингу дотримання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, внесення пропозицій щодо вдосконалення законодавства та практики його застосування.

Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, затверджується Кабінетом Міністрів України.

Суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, звітують спеціально уповноваженому центральному органу виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків про результати здійснення повноважень у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі у порядку, визначеному спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Стаття 21⁸. Виконання програм для кривдників

Суб'єктами, відповідальними за виконання програм для кривдників, є місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Суб'єкт, відповідальний за виконання програм для кривдників, організовує та забезпечує проходження кривдниками таких програм.

Виконання програм для кривдників стосовно дітей-кривдників здійснюється з урахуванням вікових та психологічних особливостей дітей.

З метою запобігання повторному вчиненню насильства за ознакою статі та забезпечення виконання програми для кривдника дитину-кривдника може бути тимчасово влаштовано до родичів, у сім'ю патронатного вихователя або в установу для дітей незалежно від форми власності та підпорядкування, в яких створені належні умови для проживання, виховання, навчання та реабілітації дитини відповідно до її потреб.

Виконання програм для кривдників забезпечують фахівці, які пройшли відповідне навчання.

Кривдника може бути направлено судом на проходження програми для кривдників на строк від трьох місяців до одного року у випадках, передбачених законодавством.

Кривдник повинен мати можливість відвідувати програму для кривдників за власною ініціативою на добровільній основі.

У разі неявки кривдника для проходження програми для кривдників або ухилення від проходження програми без поважних причин суб'єкти, відповідальні за виконання програм для кривдників, надають протягом трьох робочих днів письмове повідомлення про це уповноваженому підрозділу органів Національної поліції України для вжиття відповідних заходів.

Притягнення кривдника до відповідальності за непроходження програми для кривдників не звільняє його від обов'язку пройти таку програму.

У разі притягнення кривдника, зокрема дитини-кривдника, до кримінальної відповідальності судом на нього може бути покладено обов'язок пройти пробаційну програму відповідно до пункту 4 частини другої статті 76 Кримінального кодексу України.

{Закон доповнено розділом V¹ згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

Розділ VI

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ ПРАВ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ

Стаття 22. Оскарження дискримінації за ознакою статі та сексуальних домагань, насильства за ознакою статі

{Назва статті 22 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

Особа, яка вважає, що стосовно неї було застосовано дискримінацію за ознакою статі чи вона стала об'єктом сексуальних домагань або постраждала від насильства за ознакою статі, має право звернутися зі скаргою до державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та/або до суду в порядку, визначеному законом.

{Частина перша статті 22 із змінами, внесеними згідно із Законами № 1263-VII від 13.05.2014, № 2229-VIII від 07.12.2017}

Особи або групи осіб мають право надсилати повідомлення про порушення прав, гарантованих Конвенцією ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, до Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок у разі, якщо вичерпані внутрішні засоби правового захисту або якщо застосування таких засобів захисту невиправдано затягується.

{Частина друга статті 22 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

Стаття 23. Відшкодування матеріальних збитків та моральної шкоди, завданих унаслідок дискримінації за ознакою статі чи сексуальних домагань, насильства за ознакою статі

{Назва статті 23 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

Особа має право на відшкодування матеріальних збитків та моральної шкоди, завданих їй унаслідок дискримінації за ознакою статі, сексуальних домагань чи інших актів насильства за ознакою статі. Моральна шкода

відшкодовується незалежно від матеріальних збитків, які підлягають відшкодуванню, та не пов'язана з їх розміром.

{Частина перша статті 23 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2229-VIII від 07.12.2017}

Порядок відшкодування матеріальних збитків та моральної шкоди, завданих унаслідок дискримінації за ознакою статі, сексуальних домагань чи інших актів насильства за ознакою статі, визначається законом.

{Частина друга статті 23 із змінами, внесеними згідно із Законами № 1263-VII від 13.05.2014, № 2229-VIII від 07.12.2017}

Стаття 24. Відповідальність за порушення законодавства про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків

Особи, винні в порушенні вимог законодавства про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, несуть цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність згідно із законом.

Розділ VII

ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з 1 січня 2006 року.

2. Кабінету Міністрів України у тримісячний строк:

подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо внесення до законів України змін, які впливають із цього Закону;

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

забезпечити прийняття нормативно-правових актів, що впливають із цього Закону;

забезпечити перегляд і скасування міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади прийнятих ними нормативно-правових актів, що суперечать вимогам цього Закону.

Президент України

В.ЮЩЕНКО

м. Київ

8 вересня 2005 року

№ 2866-IV

Джерела та література

Національні законодавчі та нормативно-правові акти

Закони України:

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР);

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії дискримінації : Закон України від 13 травня 2014 року № 1263-VII; URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1263-18#Text>

3. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07 грудня 2017 року № 2229-VIII. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>

4. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5207-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>.

Указ Президента України:

5. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини :Указ Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015 URL <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>

Постанови Кабінету Міністрів України:

6. Питання проведення гендерно-правової експертизи : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2018 р. № 997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997-2018-%D0%BF#Text>.

7. Про Урядового уповноваженого з питань гендерної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 07 червня 2017 року № 390. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/390-2017-%D0%BF>

8. Деякі питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Постанова Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р. № 930. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-zabezpechennya-rivnih-prav-ta-mozhливостей-zhinok-i-cholovikiv-i091020-930>

9. Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 квіт. 2018 р. № 273 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273-2018-%D0%BF#Text>.

Література

10. Аніщук Н. Основи гендерного права України: підруч. для вищ. навч. закл. Одеса : Фенікс, 2013. 207 с.

11. Бібік Н.М., Коваль Н.С. «Я і Україна» 2 клас. Київ : Форум, 2002. 144 с.

12. Бовуар де С. Друга стать. Київ: Основи, 2017. 368 с.

13. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки у громадському житті України. 1884–1939. Львів: Вид-во Українського Католицького університету, 2018. 240 с.

14. Воровка М. Розвиток гендерної культури студентства у фокусі історико-педагогічного дослідження. Мелітополь : [б. в.], 2019. - 409 с.

15. Гендер і сексуальність: хрестоматія / за ред. В. Гайденко ; пер.з англ. В. Гайденко. Суми: Унів. кн., 2018. 139 с.

16. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / за ред. Л. Гентош, О. Кісь. Львів : Класика, 2003. 250 с.

17. Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціо-гуманітарних спеціальностей /за ред. : М. Маєрчик . - К.: Критика, 2017. – 220 с.

18. Гендерні медійні практики: навчальний посібник із гендерної рівності та недискримінації : для студентів вищих навчальних закладів / заг. ред. С. Штурхецький. Київ, 2014. 206 с.

19. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України / Центр Разумкова ; керівник проекту О. Пищуліна; ред. А. Чернова. Київ: Заповіт, 2016. 244 с.

20. Гендерний аналіз українського суспільства / авт.кол: Т. Мельник, Л. Кобелянська, Л. Смоляр [та ін.]; наук. ред. Т. Мельник. ПРООН, Представництво в Україні. Київ: Златограф, 1999. – 293 с.

21. Гендерна педагогіка: Хрестоматія : навч. посіб. для вищ. навч. закл. / за ред. В. Гайденко ; пер. з англ. В. Гайденко, А. Предборської. Суми: [б. и.], 2017. 313 с.

22. Гендерний посібник практичних рекомендацій щодо інтегрування комплексного гендерного підходу у роботу ЦНАП. Посібник підготовлено в рамках міжнародної Програми «U-LEAD з Європою. Київ, 2018. 39 с.

23. Гоббс Томас. Левіафан. - Київ: Дух і Літера, 2000. 606 с.

24. Городнова Н. Гендерний розвиток особистості / Н. Городнова. – 2-ге вид.. – К. : Шкільний світ, 2011. – 128 с.

25. Гришак, С. Розвиток гендерної освіти у вищій школі пострадянських країн: монографія. Луганськ: ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2018. 511 с.

26. Гришак С. Гендерна освіта вчителя в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів: навч. посіб. / Світлана Гришак. - Лисичанськ : Фокспринт, 2019. 131 с.

27. Елштайн Джін Бетке. Громадський чоловік приватна жінка. – Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 2002. 344 с.

28. Желіба О. Освіта і гендер : навч.- метод. посіб. /; Ніжин. держ. пед. ун-т ім. Миколи Гоголя. Ніжин : Лисенко М. М. [вид.], 2019. 255 с.

29. Жінки. Мир. Безпека : інформ.-навч. посіб. / кол. авт. Київ, 2017. 264 с.

30. Жінки і чоловіки Миколаївщини [Текст] : статистичний збірник. – Миколаїв : Головне управління статистики у Миколаївській області, 2019.

31. Жінки та чоловіки на ринку праці України. Порівняльне дослідження України та ЄС. Київ: Компанія ВАІТЕ, 2011. 32 с.

32. Журженко, Т. Гендерные рынки Украины: политическая экономия национального строительства (Gendered Markets of Ukraine: political economy of nation building). Вильнюс : ЕГУ, 2008. – 256 с.

33. Забезпечення гендерної рівності : проблеми теорії та практики: навч. посіб. / Наталія Василівна Камінська [та ін.] ; за ред. Н. Камінської. Київ : КНТ, 2018. 159 с.

34. Інтегрування концепції гендерної рівності та соціальної справедливості в соціально-економічну сферу/ Л. Б. Магдюк [и др.] ; ред., упор. Л. Б. Магдюк. Київ: Українська асоціація маркетингу : Хімджест, 2011. 116 с.

35. Кириленко С. Луняк Є. Гендерні історичні студії: світовий та вітчизняний досвід: навч.-метод. посіб. Ніжин. держ. ун-т ім. Миколи Гоголя, Co-funded by the Erasmus + Programme of the European Union. Ніжин : Вид. Лисенко М. М., 2019. 199 с.

36. Кімел М. Гендероване суспільство / пер. з англ. С. Альошкіна; наук. ред. С. Оксамитна. Київ: Сфера, 2003. 461 с.

37. Левченко К. Гендерне тяжіння. Харків : Фоліо, 2019. 360 с.

38. Лясота А. Сучасна гендерна політика: світовий досвід та українські реалії: монографія; Дніпров. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 219 с.

39. Марцелюк, Т. Жінки в українській політиці. Виклики і перспективи змін. Київ. 2015. 35 с.

40. Марцелюк, Т. О. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ : Основи, 2017. - 256 с.

41. Марценюк Т. Чому не варто боятися фемінізму/ наук. ред. О.Р. Кісь, іл. М. Кінович. Київ: Комора, 2018. 325 с.

42. Мельник Т. Правові аспекти гендеру. Основи теорії гендеру: навч. посіб. Київ: К.І.С., 2004. С. 283–326.

43. «Ми – різні, ми – рівні». Основи культури гендерної рівності: Навч. посіб. для учнів 9-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Т. Бакка,

О. Данилевська, Р. Євтушенко [та ін.]; за ред. О. Семиколєнєвої. 2 вид., Київ: Ніка-Центр, 2010. 176 с.

44. Оксамитна С. Гендерні відносини. Соціологія : навч. посіб. / за ред. С. О. Макеєва. Київ : Знання, 2008. С. 297–331.

45. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник Видавництво «К.І.С.», 2004. 536 с.

46. Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, педагогічні, лінгвістичні та культурологічні засади: монографія / кол. авт.; ред. Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай. Київ: «Хай-Тек Прес», 2018. 348 с.

47. Павличко С. Фемінізм. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 207 с.

48. Петренко О. Гендерний підхід в освіті й вихованні: навч.-метод. посіб.; Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. Рівне: О. Зень [вид.], 2017. 323 с.

49. Платон. Діалоги. Київ: Основи, 1995. 394 с.

50. Пода О. Ю. Гендер і друковані ЗМІ [Електронний ресурс] : навч. посіб. для студентів спец. «Журналістика» / Пода О. Ю. ; Запоріж. нац. техн. ун-т. - Електрон. текст. дані комбін. використання. - Запоріжжя : ЗНТУ, 2017.

51. Реалізація гендерної політики в управлінні освітою : навчально-методичний посібник / за заг. ред. Протасової Н.Г., д. пед. наук, проф.. - Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. - 176 с.

52. Рижева Н., Черних Г. Дж. Скотт і формування гендера як найважливішої категорії історичного аналізу. Проблеми історії та сучасного стану науки Української держави. Миколаїв; Одеса, 2002. Т. 1: Історичні дисципліни та українознавство. С. 168–173.

53. Розуміння маскулінності та гендерної рівності в секторі безпеки України та представлення результатів дослідження: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25 берез. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та інші]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. 234 с.

54. Руссо, Жан-Жак. Про суспільну угоду, або принципи політичного права/ Пер. з фр. та ком. О. Хома. Київ: Port-Royal, 2001. 349 с.

55. Руссо Ж.-Ж. Эміль, или О воспитании. Т.1. Москва: Педагогика, 1981. 656 с.
56. Святненко І. Гендерна культура України: культурологічний та соціо-системологічний аспекти. Запоріжжя; Київ: Меркьюрі-Поділля, 2020. 386 с.
57. Смоляр Л. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України другої половини ХІХ початку ХХ ст. Сторінки історії. Одеса, 1998. 408 с.
58. Ставицька Л. Гендер: мова, свідомість, комунікація : монографія / Ін-т укр. мови НАН України. Київ : КММ, 2015. 438 с.
59. Стельмах, Б.. Гендерна чутливість українських медіа: poradnik / Богдана Стельмах, Оксана Ярош. - Луцьк : Терен, 2018. - 76 с.
60. Сухомлин, М. І. Гендерний погляд-2 : посібник для журналістів-практиків / М. І. Сухомлин. - Х. : Наклейко, 2010. - 200 с.
61. Сучасні європейські культурно-історичні цінності в контексті викликів глобалізації : монографія / ДУ «Ін-т всевіт. історії НАН України» ; наук. ред. А. І. Кудряченко ; наук. ред. Т. О. Метельова. Київ : Фенікс, 2014. 441 с.
62. Сучасне розуміння маскуліності: ставлення чоловіків до гендерних стереотипів і насильства щодо жінок / Фонд ООН у галузі народонаселення; М-во соц. політики України. Київ, 2018. 125 с.
63. Теория и история феминизма / под ред. И. Жеребкиной. Харьков, 1996.
64. Ткалич М.Г. Гендерна психологія; навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Академвидав, 2016. 256 с.
65. Тукаленко І. Гендерні політики : навч. посіб. / І. А. Тукаленко ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - Київ : Київський університет, 2018. - 199 с.

66. Уварова О.О. Права жінок та гендерна рівність : навч. посіб. Київ: Голембовська О. О., 2018. 204 с.
67. Фома Аквинский. Сумма теологии. Ч. I. Киев: Эльга-Ника-центр, 2002. 560 с.
68. Філоненко С. Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр : Донецьк : ЛАНДОН–XXI, 2011 432 с.
69. Христова Г. Розгляд судами справ, пов'язаних з насильством в сім'ї. Методичний посібник/Автор і упорядник Г.Христова. – Київ: ТОВ «Компанія «ВАІТЕ», 2011. 86 с.
70. Чуйко О., Куравська Н. Гендер і кар'єра: навч. посіб. / ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника». Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2019. 363 с.